

Statuseskoro Reporti

Impementiribe e Akcijakere Planesko vaš Situacijako lačharibe pe Romengi thaj Sintura ki OSCE-skiri Area

Giorgia Demarchi

Skopje, decembro 2010

Akava reporti si kerdino kotar Internacionalno Eksperti, Giorgia Demarchi, ko pašo koordiniribe e Ramadan Beratesar/Phureder Asistenti, vaš romane butja ki OSCE-skiri Monitoribaskiri Misija ano Skopje, thaj asistencijatar katar e rajoni Mabera Kamberi/Ministeriumestar vaš Buti thaj Socijalno Politika.

O eksperto naj sareel vi e institucijenge save so dine la ažutipe thaj dumo/suporti/, specijalno e Ministereske Neždet Mustafaske/Nacionalno Koordinator e Dekadakoro thaj e Strategijako vaš e Roma.

Kodo Statutesko Reporto sasa ažutisardo kotar Ministeriumi vaš Buti thaj Socijalno Politika thaj sasa finansuimo kotar e OSCE-skiri Monitoring Misija ando Skopje.

SO ŠAJ ARAKHEN ANO LIL

Dejbe dži ko džaniben	1
Skurto alava/vorbi	4
Egzekutivno/skurto/ abstrakto	6
I. Avgovorba	
Akcijako Plano vaš LAčharipe e Situacijako pe savi si e Roma thaj e Sintura ande OSCE-ski Area (2003)	7
Statutesko Reporto vaš Implementiribe e Akcijakere Planosko pe Situacijako lačharipe vaš e Roma thaj e Sintura ande OSCE-skiri area, ande Kherutno Them kerdino kotar OSCE-skiri Monitoriribaskiri Misija ano Skopje.....	8
Metodologija	9
II. Kote si akak o them?	10
Progreso kerdino kotar e vramam kana lijas pes kodo OSCE-sko Akcijako Plano	10
Akanutno implementiribe	13
Maripen mamuj Rasizmo thaj Diskriminiribe	13
Legislacija thaj Kanunesko Legaripe	13
Politiribe	20
Mas Mediumija	22
Adresiribe e Socio-Ekonomikane Butjen	24
Khera thaj dživdipaskere kondicije	24
Bibutjaribe thaj ekonomikane problemija	25
Sastipaski sama/griža	28
Lokheder avibe dži pi edukacija	31
Participacijako bajraripe ko publikano thaj politkano dživdipe	41
E Roma ki krizakere thaj pali-krizakere situacije	46
III. So siklilem thaj avutne prioritija	48
So ažutisrda thaj so kerdas phareder o implementiribe	48
Sar te džal pes majdur	50
IV. Konkluzije/klidaripa/ thaj rekomandacije	51
Konkluzije/klidaripa	51
Rekomandacije	52
Reference	60

DEJBE DŽI KO DŽANIBEN

Ko internacionalno ekspertosko alav, rajoni Giorgia Demarchi, OSCE-skiri Monitoring Misija ano Skopje, o Ministeriumi vaš Buti thaj Socijalno Politika, khamas te najсарas thaj te palikeras vaš olengoro suportu/dumo/ thaj komentarija pe vrama kana kerela sas pes kodo themeskoro specificano reporti pe Akcijakoro Planesko implementiribe vaš e Romengi thaj e Sintongi Situacija ani OSCE-skiri Area, kodole manušenge:

Nacionalne Institucijenge

MINISTEROSKE BIZO PORTFOLIO:	Ministereske Mustafa Neždeteske
MINISTERIUMESKE VAŠ BUTI THAJ SOCIJALNO POLITIKA:	Ministereske Bajrami Xhelaleske, Aleksovski, Mirjankake Frcovski, Mladeneske Grozdanova, Elenake Kamberi, Maberake Kazakovska, Irenake Minovski, Duškoske Saliu, Mirditake Trajanov, Stojaneske
MINISTERIUMI VAŠ DŽANIBE THAJ EDUCIRIBE:	Redžep Ali, Čupeske Spasovski, Ljupčoske
MINISTERIUMI VAŠ TRANSPORTI THAJ KOMUNICIRIBE:	Bajkova, Lenčake
MINISTERIUMI VAŠ ČAČIPE:	Ibrahimi, Ibrahimeske Karamandi, Ljubicake
MINISTERIUMI VAŠ ANDRUNE BUTJENGE:	Stankovski, Toniske
MINISTERIUMI VAŠ SASTIPE:	Memedi, Senateske
OMBUDSMANESKERE OFISOSKE:	Mustafa Bajramovska, Vaskake Pirovska, Uranijake
NACIONALNO BUTJARIPASKERE AGENCIJAKE:	Dimitrieva, Violetake Juran, Veljkake
KOMUNAKORO KONSILI KUMANOVO:	Qazimovski, Zekreteske
KOMUNA DELČEVO:	Memedova, Džulietake
MAKEDONIЈAKIRI NACIONALNO TELEVIZIЈA:	Selman, Atidžake Petrovski, Danieleske

AKADEMIJA VAŠ KRISARENKO
TRENIRIBE THAJ PUBLIKANE
PROSEKUTORENGE:

Arnaudova, Anetake

Internacionalno Organizacijenge

OSCE/ MONITORESKIRI MISIJAANO SKOPJE: Ambasarodeske Drozd, Natalyake
Albonetti, Domenicoske
Ansede Luna, Lolake
Berat, Ramadaneske
Emurli, Aqimeske
Garcia Tapia, Ticianake
Herbst, Kristopheske
Popovska Žanetake
Schustereder, Johanneske
Tran, Nathalijake
Valles, Jaimeake

OSCE/OFISO VAŠ DEMOKRATIKANE
INSTITUCIJENGE THAJ
MANUŠIKANE HAKAJENGE:

Mirga, Andrzejeske
Doghi, Daneske

EUROPAKERE KOMISIJAKIDELEGACIJA:

Ali, Elviseske

KHETANUTNE NACIJENGO
ČHAVENGO FONDI:

Foyouzat, Foroogheske
Lazarovski, Aleksandareske
Stojanov, Zoraneske

KHETANUTNO NACIJENGO
ZURARIPASKO PROGRAMO:

Stojkovska, Mihaelake
Imeri, Aferditake

KHETANUTNE NACIJENGOROUČHO
KOMESARO VAŠ NAŠLE MANUŠA:

Vasilevski, Vladimireske
Nikolovski, Tihomireske
Kalanovska, Majake
Lujic, Vesnake

NACIONALNO DEMOKRATIKANE
INSTITUTESKE:

Henshaw, Chiseske
Čaparoski Filipeske
Marjanovic-Panovska, Sladjanake

FONDACIJA PHUTARDO SASOITINIPASKO
INSTITUTI MAKEDONIJA:

Lazarevska, Spomenkake
Memet, Ajselake

USAID:

Jakovlevska, Lelake

Civilno Themengere Organizacijenge

ALIJANSA MAKEDONIJA BIZO DISKRIMINIRIBE:	Postolovska, Natašake
AMBRELA:	Šikovska, Ljatifake Mustafovaska, Aidake
CENTRO VAŠ MANUŠIKANE HAKAJA THAJ KONFLIKTOSKERE PHARUVIPA:	Najčevska, Mirjanake
DROM/NGO/ROMANO INFORMACIJENGO CENTRO:	Jašarevski, Ahmeteske
SASTIPASKORO EDUCIRIBE THAJ RODIPASKIRI ASOCIJACIJA (HERA):	Carovska, Milake
INICIJATIVA VAŠ SOCIJALNO PHARUVIPE (InSoC):	Bojadžieva, Aleksandrake
MAKEDONIJA KORO HELSINKI KOMITETI:	Nestorovska, Gordanake
DMAKEDONIJA KORO INSTITUTI VAŠ E MEDIUMIJA (MIM):	Saracini, Petriteske
MAKEDONIJA KORO LOLO TRUŠUL:	Personaleske katar Komunakoro/Edukacijako Centro Šuto Orizari
MESEČINA:	Toči, Muhamedeske
NACIONALNO ROMA CENTRUM (NRC):	Elezovski, Ašmeteske
OPEN GATE/LA STRADA:	Rajkovska, Jasminake Todorovska, Marijake
ROMANO INFORMIRIBASKO CENTRO ŠUTO ORIZARI:	Skender, Ramadaneske Ahmed, Srhaneske
ROMAVERSITAS:	Osmanovski, Ajeteske
SUMNAL:	Bajram, Fatmake Dimkovska, Stančake

Javera ekspertonge

Ančevska, Biljanake – Makedonijako Instituti vaš Dajengo thaj Čhavengo sastipe, Skopje

Bisson, Donaldeske – Legalno Eksperti, OSCE SMMS, Romane Informacijengere Centrongoro Zuraripe te šaj te den Bilovengo Legalno ažutimos ano Romane Komunitetura

Friedman, Ebeneske – Nekanutno Direktori ko Europako Centro vaš Minoritetongere Butja, Skopje

SKURTO ALAVA/VORBI/

AHRPR	Association for Human Rights and Protection of Roma (Asocijacija vaš Manušikane Hakaja thaj Romengoro Protektiribe/Arakhibe/)
AP	OSCE Action Plan for Improving the Situation of Roma and Sinti within the OSCE Area (OSCE-skoro Akcijako Plano vaš Lačharipe e Situacijako e Romencar thaj e Sintocar ande OSCE-skiri Area)
BDE	Bureau for the Development of Education (Biro vaš Edukacijako Buhjaripe)
CAG	Citizens Advisory Groups (Themutne manušengeri Godideibaskiri Grupa)
CPRSI	Contact Point for Roma and Sinti Issues (Kontakt Punkto vaš e Roma thaj Sintura)
CSO	Civil Society Organisation (Civilno Themeskiri/Societaki/ Organizacija)
EU	European Union (Europaki Unija)
FOSIM	Foundation Open Society Institute Macedonia (Fondacija Phutardo Societako Instituti Makedonija)
ID	Identification Documents (Identificiribaskere Dokumentura)
IDP	Internally Displaced Person (Andre Hasardine Manuša)
InSoC	Initiative for Social Change (Inicijativa vaš Socijalno Pharuvipe)
LGI	Local Government and Public Service Reform Initiative (Lokalno Gavernongoro Publikano/Phutardo/ Serfiso vaš Reformiribaskiri Inicijativa)
LPC	Local Prevention Council (Lokalno Konsilo vaš Preventiribe)
MC.DEC	Ministerial Council Decision (Ministeriumengo Konsileski Decizija)
MES	Ministry of Education and Science (Ministeriumi vaš Educiribe thaj Džanibe)
MIM	Macedonian Institute for Media (Makedonijako Instituti vaš Mediumija)
MKD	Macedonian Denars (Makedonijakere Denarija/love/)
MLSP	Ministry of Labor and Social Policy (Ministeriumi vaš Buti thaj Socijalno Politika)
MoH	Ministry of Health (Ministeriumi vaš Sastipe)
MoI	Ministry of Interior (Ministeriumi vaš Androne Butja)
MoTC	Ministry of Transport and Communications (Ministeriumi vaš Transporti thaj Komunikacije)
MTV	Macedonian National Television (Makedonijaki Nacionalno Televizija)
NDI	National Democratic Institute (Nacionalno Demokratikano Instituto)
NRC	National Roma Centrum (Nacionalno Romengo Centro)
ODIHR	Office for Democratic Institutions and Human Rights (Ofiso vaš Demokratikane Institucije thaj Manušikane Hakaja)
OFA	Ohrid Framework Agreement (Ohrideski Fremeskiri Vorba)
OSCE	Organization for Security and Co-operation in Europe (Organizacija vaš Siguriteto thaj Kooperiribe ani Europa)
OSI	Open Society Institute (Phutardo Societako/sasoitnipasko/ Instituti)
PDD	Police Development Department (Policijako Buhjaribasko Departamento)
REC	Recomandation (Rekomandacija)
REF	Roma Educational Fund (Romano Edukacijakoro Fondi)
RIC	Roma Information Center (Romano Informacijengo Centro)
RMUSP	Roma Memorial University Scholarship Programme (Romano Memorijalno Univerzitetosko Stipendijako Programo)
SIOFA	Secretariat for the Implementation of the Ohrid Framework Agreement (Sekretarijato vaš Implementiribe e Ohrideskiri Fremeskiri Vorba)
SMMS	Spillover Monitor Mission to Skopje (Bičhaldini Monitoreski Misija ano Skopje)
UN	United Nations (Khetanutne Nacije)
UNDP	United Nations Development Programme (Khetanutne Nacijengoro Buhjaribasko/zuraribasko/ Programo)

UNHCR The Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (Khetanutne Nacijengo Uče Komesarosko Ofiso vaš e Našle/hasarde/ Manuša)
UNICEF United Nations Childrens Fund (Khetanutne Nacijengoro Čhavengo Fondi)
UNIFEM United Nations Development Fund for Women (Khetanutne Nacijengo Zuraripasko Fondi vaš e Džuvlja)
USAID United States Agency for International Development (Amerikaki Agencija vaš Internacionalno/maškarthemutno/ Zuraripe)

EGZEKUTIVNO/SKURTO/ ABSTRAKTO

Kodo themesko-specificano Statutesko Reporto dela jekh buhleder dikhipa vaš e thema thaj o OSCE-sko palniribasko implementiribe olende upral e situacija ande Romengere komunitetija. Kodo lil sikavela o progresi thaj sar dopherena pes e rekomandacije, astarindor kotar socialno inkluzija thaj sa dži ko politikano participiribe thaj o diskriminiribe. Kana dikhena pes kodola phučipena, o reporti sikavela savi zor dine e themeskere institucije, e internacionalo akterura thaj e civilno sektorskere organizacije save so anena pozitivno pharuvipa upral e kondicije pe save trajin/dživen/ e majdukhadine grupe ande thema.

Kodo gindipe vaš e OSCE-sko Akcijako Planosko implementiribe astarela e analizencar vaš akanutni situacija ko areje katar o diskriminiribe, legislative thaj kanunija/zakonura/. Pal kodo džala pes ko evaluriribe upral e socio-ekonomikane situacijas ande Romengere komunitetija, astarindoj kate e khera, arakhibe buti, sastipe thaj educiribe. E analiza pal kodo iranena pes upral o phučipe vaš e Romengo participiribe ko publikano/themeskoro/ thaj politikano dživdipe ando them. Pe agor, lela sama vi vaš e dislocirime Roma, save so buteder lender avile Kosovatar kana sas i kriza anglender deš berša.

Sako jekh akcija kerdini kotar e OSCE-skere Akcijakere Planestar astarela diferentno nivelura katar o implementiribe thaj sikavela savo progreso sasa kerdino thaj save pharipenencar arakhlilem. Maj baro progreso/angljaripe/ sasa dikhlino ande kanunengere/zakonengere/ areje/umala/ thaj varekana vi ande edukacija, thaj e majbare pharipena sasa dikhline ki socio-ekonomikani situacija.

Nekobor generalno konkluzije/klidaripa/, save so astarena jekh buhleder politika so astarela e Romen šaj te oven skrinisarde.

Majangle, o Kherutno Them kerdijas varesave phundre majangle ko keriben institucije, strategije thaj neve kanunija/zakonija/ save so si paše dži pe internacionalno standardura save si paše phangle e Romengere komunitetongar. Numa, vi majodoirg isi varesave hiva maškar o khamipe thaj i praktika. Kodo si kodolstar sostar naj zuralo koordiniribe, e kapaciteta e institucijengo thaj e aktorengo si limitirime thaj isi na-adekvatno/bilačo/ fundiribe.

Dujto, o progreso ande socio-ekonomikane dimenzija vramatar kana adoptuindas/lijas/ pes e OSCE-skoro Akcijako Plano, si but tikno: e čorolipaski rota naj sas phagerdi. Majdurutne zora trubuj te keren pes ande politikongo keripe save so ka adresirinen zuraleder e socialno inkluzija thaj e čorolipa. Pe kodo konteksto, bareder sama trubuj te lel pes ande aktiviteta pe majteluno nivelo thaj kotar kodo punkto te džal pes upreder/majupre/, so dži pe kodi vrama naj sas kerdino katar e institucije. O fukuso trubuj te čudel pes upral e aktiviteta so ka vazden i sama maškar e Romane komuniteta kodolesar so ka oven zuraleder, ka len aktivno rola ande socio-ekonomikano dživdipen thaj ka den pengi kontribucija ande sasto pharuvibasko proceso.

Trinto, e mehanizmura thaj e instrumentura vaš monitoringo thaj evaluiribe si khovle/naj zurale/. Kodo si sostar naj varesavi oficijalno baza informacijendar, sistematikano mapiribe thaj aktiviteta pe lokalno nivelo thaj, e komunikacije maškar e involvirime segmentura naj institucionalizirime. Kodola mehanizmura majdorig trubuj te oven zuraleder/lačheder/, thaj khamela pes te buhljaren pes efektivno politike so ka oven gasave so ka šaj te anen pes pašeder dži pe Romane komunitetongere trubujimata ando them.

E analize kotar e OSCE-sko Akcijako Planosko implementiribe sikavena kaj o progreso ande Romene komunitetongere kondicija ande Kherutno Them, džala phareder. Džaindoj pal kodo thaj džanindoj e pharipena save so sikavde pes ande Akcijako Planosko implementiribe, dendine si vi varesave rekomandacije vaš e akcije so ka keren pes dureder pe avutni vrama. Kodo šaj te avel lače vaš e themeskere institucijenge majodorutne aktivitetija thaj vi vaš e internacionalno akterura, sar vi savorengo so si hemime ande themeskere politike save so šaj te anen dži pe kodo te lačharel pes i situacija e Romane komunitetongar thaj olengere bareder inkluzijas ando them.

I. AVGOVORBA

Akcijako Plano vaš LAčharipe e Situacijako pe savi si e Roma thaj e Sintura ande OSCE-ski Area (2003)

Kotar e vrama kana sas kerdini i Organizacija vaš Siguriteto thaj Kooperiribe ande Europa (OSCE), dijas dži ko džaniben o kučipen/molipen/ kotar kodo te keren pes inkluzivno thema/societe/ kolende ka ovel siguriteto pe sasti area. I manuškani dimenzija kotar o siguriteto so kerel o OSCE andas dži pe kodo e Thema save participirinena te promovirinen jekha-jekh šajipena thaj zuralipe vaš sa e marinalizirime grupe thaj te keren maripe mamuj i socialno ekskluzija/crdipe pe rig/ thaj o čorolipe. Džaindor pal kodo, o Ofiso vaš Demokratikane Institucije thaj Manušikane Hakaja (ODIHR) thaj o OSCE, lena majbari sama/konsideracija/ vaš e Roma thaj e Sintura.

O keribe/fudniribe/ e Kontakt Punktosko vaš e Roma thaj e Sintura (CPRSI) ko 1994-to berš thaj o lejbe/adoptiribe/ e Akcijako Planosko kotar e Mastrihtesko Ministerongo Konsilo (2003), sigurinda pes kaj e Romengi thaj e Sintongi situacija si čhutini andre ani agenda kotar e Helsinkeski Ministerongi Decizija (MC.DEC6/08) thaj ande agenda kotar e Atenaki Ministerongi Konsiloski decizija (MC.DEC8/09) save sikavena o majodorutno angažmano vi trujal 2008-to thaj 2009-to berš. Sa kodola decizije dena zor e OSCE-ske te implementirinen kodo Akcijako Plano thaj te sigurinen e Romenge thaj e Sintonge lačo integriribe. Kodola dokumentura sikaven e Themenge participantura kaj musaj te len sama vaš koordinirimi thaj urgentno akcija te šaj lokheder thaj sigeder te lačharen e kondicijen pe save si e Roma thaj e Sintura ani Europa.

Cilosar/resarinasar/ te sigurinel pes kaj e Roma thaj e Sintura šaj te khelen aktivno thaj sasti rola an pengere thema thaj te harnjaren e diskriminacija mamuj lende, e OSCE-skoro Akcijako Plano dela e Themenge save si participantura, rekomandacije vaš akcije te lačharel pes i situacija e Romencar thaj e Sintocar an pengere thema thaj granice.

E Akcijako Planosko zuralipe ikljola kotar e sama kaj e Roma thaj e Sintura si manuša save si maškar e majčorole thaj majmarginalizirime grupe ande OSCE-ski area. Von butivar arakhen diskriminiribe thaj phageripe ko lengere manuškane hakaja/čačipena/, naj len lokho avibe dži pe servisura thaj šajipena, thaj butivar naj olen angažmano ande politikano dživdipe thaj politikane decizije.

I OSCE prendžarel kodo so kodola maškarkonektirime kondicije rodene lači, zurali koordinirimi akcija trujal buteder dimenzije. Kodo dikhibe si vazdimo upral o gindipe kaj e Roma musaj te oven aktivno involvirime/hemime/ ko dizajniribe thaj implementiribee politikengo save so astarena e Romen thaj kodoleske o Plano Akcijako dela rekomandacije pe sa e nacionalno politike thaj integriribaskere strategije te ovel „važ Roma e Romencar khetane,, (Šero II). Kana ka kerel pes kodo, majodorig/majdur/ sugeririnena pes akcije vaš „maripe mamuj o rasizmo thaj diskriminiribe,, (Šero III), astarindoj kotarlegislativa thaj e kanunija/zakonura/, sa dži ki policija thaj e mediumija. E diskriminacijako harnjaribe/tiknjaribe/ thaj o siguripe kaj e Romengere thaj e Sintongere manuškane hakaja/čačipena/ si respektirime, si but importantno/mahat/važno/ anglikondicije vaš bajraripe nivelosko kotar lengi inkluzija thaj zuraripe ko thema. E aktivitetura save si paše phangle e socialno ekskluzijasar thaj e čorolipaskere roatako phageripasar, šaj te anen dži pe sasto potencijalo te „Adresirinen pes e socio-ekonomikane butja,, (Šero IV) so si trubujimata so ka anel dži pe Romengoro integriribe ko Thema participantura,,. Džaindaj pali e Akcijakere Planeskere rekomandacije sa kodo rodela akcije ande areje sar so si, e khera, arakhibe buti thaj sastipaski sama/griža/. E Akcijakere Planoski sama vaš lokheder avibe dži ko servisija thaj šajipena vaš e Roma, dureder si reflektirime ande rekomandacije vaš „lačheder thaj lokheder avibe dži ki edukacija,, (Šero V). Kvalitetno educiribe ka del šajipe e dukhadine grupenge, sar so si e Roma, te pheraven tele e bariere pe lengoro „particiribe ande publikano thaj politikano dživdipen,, (Šero VI). E regionalno humanitarno krize sar kodi so ačhilas pes ko čačune

riguesko Balkani ko 1990 berša thaj andre hasardine manuša, legarena dži ki inkluzija e rekomandacijengi vaš e „Roma thaj Sintura ande kriza thaj pali/post/-krizakere situacije,, (Šero VII).

O pačaibe kaj e OSCE-skere institucije thaj grundoskere misije šaj te den lači thaj bareder kontribucija pe kodo te resel pes dži pe Akcijakere Planoskere cilura/resarina/, si skrinisardo ande specifikane rekomandacije. Deindor asistiribe/ažutipe/ e Themenge participatonge, vazdindoj kooperiribe thaj pharuvipe lače praktiken, koordiniribe pe zor e javera internacionalno aktorancar thaj bajrarindoj o progreso ani implementacija, si e klejakere punktura so e OSCE-skere institucija khetane e Akcijakere Planosar šaj te keren.

Statutesko Reporto vaš Implementiribe e Akcijakere Planosko pe Situacijako lačharipe vaš e Roma thaj e Sintura ande OSCE-skiri area,, ande Kherutno Them kerdino kotar OSCE-skiri Monitoriribaskiri Misija ano Skopje

Džaindaj pali Akcijako Planosko Šero X „implementiribe: „dikhibe thaj aresipe,, (rekomandacija 137) thaj MC.DEC9/09 (punkto 6) e OSCE-ski Monitoring Misija ko Skopje (SMMS) kerdas promoviribe pe produktiribe e Status Reportesko vaš e Implementiribe pe Akcijako Plano ande Kherutno Them. Kerindoj e Akcijako Planosko Implementiribe paši dži pe kodi unikatno situacija ano jekh participacijako Them thaj e specifikane Romengere trubujmata kodo reporto ka anel dži pe efektivneder dikhibe pe butja. E OSCE-skiri Misija ki pašutni kooperacija e themeskere institucijencar, kerdjas plo mandati te del suportu pe Ohrideski Fremoski Vorbako (OFA) implementiribe, savo sasa kerdino vaš e na-mažoritetakere komunitetija, sar so si e Roma.

Pa vrama kana i sama ande Europaki Unija (EU) vaš e Romengi thaj e Sintongi migracija thaj integriribe, vi kodi inicijativa s but mahat/importantno/važno/. Kodo so angleder nesavi vrama ačhilas pes ande EU, o baripe thaj rasizmosko manifestiribe/sikavibe/, i ksenofobija thaj e EU-ko buhljaripe, o migriripe andjas dži pe kodo e politike te oven gasave te šaj te lačharen/keren lačheder/ i situacija e Romencar an pengere thema.

Vaš kodo Kherutno Them, kote so dživen vi but Roma migrantura, khamela pes bareder sama. Kodo them si kher vaš 53,879 Roma¹, o them dijas e Romenge statuso sar *konstitucionalne manuša* peskere Konstitucijasar. Trubuj te lel pes ani godi vi kodo so ande specifikano konteksti an kodo Kherutno Them kotar o OSCE-sko SMMS, o reporti kerela buteder fokuso upral e Roma, thaj na upral, sar so phenela pes ano Akcijako Plano „Roma thaj Sintura,,. Kodo si kodolestar so e Sintura ma dživen/či trajin/ ande kodo Kherutno Them.

Kodo Them butivar dikhel pes sar jekh egzamplo sar lači praktika kote so e Roma si integririme ando them/societa/, vi kodo so, vi majodorig isi varesave khovlipa ano implementiribe e politikengo save so targetirina e Romen, thaj vi majodorig e Roma arakhena pes phare situacijasar. O them khamel te ovel gendo/kotor/ Europakere Unijatar thaj kodoleske si la statuso sar them kandidato, so jekhe rigatar phenela kaj e Romengiri inkluzija an kodo them si pe učho than ande politikaki agenda, so rodela pes kotar e but internacionalno thaj nacionalno akterura.

Dikhibastar so sasa kerdino dži akak thaj so trubuj te kerel pes pe avutni vrama, ikljona vi e kodola reporteskere cilura/resarina/. Majangle, trubuj te žutil e Theme te lačharel thaj lačheder te dizajnirinel o dizajno thaj e nacionalno politikono implementiribe. Kodo šaj te ažutil/pomaškerel/ te vazdel pes pe učheder nivelu o monitoringo thaj e evaluzacijakere mehanizmura ando them. Dujto, kodo Statusesko Reporto khamela pes/trubuj/ te del varesave

¹ Olengoro numero kerela varijacija kotar e oficijalno 53,879 (genibe e manušengo ko 2002) dži ko maškar 80,000-250,000 sar so phenel pes ano Europako Konsilo.
http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/archive/documentation/strategies/statistiques_en.asp (dikhlino ko 2-to decembro 2010).

beneficije vi e OSCE SMMS-eske thaj e javera internacionalno aktoronge. Trubuj te del olen informacija vaš e hiva/so naj lačhes) thaj save trubuj te oven e prioritatura ande implementiribe e politikongo vaš e Roma, so javere rigatar, ka del e droma vaš majodorutne/dureder/aktivitetija. Ko agor, kodo themesko-spezifkano Statusesko Reporto, avgo kerdino gasavo, šaj te del stimularibe vaš pharuvibe lače praktike ande sasto Europako regiono.

Metodologija

Kdoo reporti iklijas kotar štare čhonesko/masekongo/ rodipe ando them pe agor e 2010-to beršestar. Kodo lil si kerdino upral e funda/baza/ kotar e but khidipena so kerdije pes sa e importantno/mahat/važno/ manušenar ando them. Gavernoskere thaj e themeskere reprezentanturaoncar, internacionalno organizacijencar, ekspertoncar kotar e na-gavernoskere organizacije thaj ekspertoncar save so dije pengere dikhipena thaj dikhipena, te šaj te dizajnirinel pes, implementirinel pes, sar vi te del rezultatura upral e politike thaj e projektura so afektirinen/astarena/ e Romen. Vi kodo so na phirena/džana/ pali varesavo strikto formato, e phutardine intervju si phutardine vaš sako jekh manuš so si hemimo an kodo temato thaj dena savorengere jekh buhleder dikhipena upral kodo so sasa kerdino dži akak e OSCE-skere Akcijakere Planosar thaj so trubuj/khamela pes/ te kerel pes ki avutni vrama thaj save prjekcije khamena pes.

Gasavi jekh rodipaskiri metodologija dela štar lače butja. Majangle, dela dži ko džanibe save pharipena isi ko khedipe thaj publiciribe e informacijengo. Buteder intervju so kerdine pes šaj te oven ulavdine maškar but manuša thaj te den buteder informacije, te rodija kdodo vareso. Trinto, kodo rodipe dela šajipe savore te sikaven pengere dikhipena, thaj lokheder savore te hačaren savi si e čačuni situacija tha so von sar kleajkere manuša šaj te keren majdur/majodorig/. Sa kodo dijas rezultato kodolesar so kerdije pes rekomandacije bazirime upral identificiribe čačuno scenario thaj šajutno khetanutno butikeribe maškar sa e involvirime/hemime/ riga. Thaj pe agor, kodo kvalitativno rodipe dijas šajipe te adresirinen pes varesave butja ande OSCE-sko Akcijako Plano.

Kodolesar so involvirinde pes but riga thaj manuša save si direktno hemime an kodi buti andjas dži pe jekh vaver efekto: e OSCE-sko Akcijako Plano sasa lačhes prindžardo maškar sa e themeskere institucije thaj manuša kotar e na-gavernoskere organizacije.

Sa te si, sa kodala informacije khedime ktoar e avgune haingendar šaj te legaren pe vaver drom. E informacije khedime dujtone vastestar dena horeder dikhipena thaj šajipe te kerel pes jekh lačheder studija. O rodipe kotar e ofiso sasa gasavo so dikhline pes but oficijalne dokumentura, raportura thaj publikacije kotar lokalno thaj internacionalno institucije thaj ekspertura. Kodo sasa jekh fundamentalno baza vaš kodo te dikhen pes lačheder e analize vaš politike save si paše phangle e Romencar, thaj kotar javer rig, te dikhel pes savi sasa thaj savi si akak i situacija ande romane komunitura.

Gasavo jekh kvalitetno dikhibe upral e buča thaj e khedime informacije, na sikavena numa oprogreso kerdino upral e dživdipaskere kondicije vaš e Roma ando kodo Them thaj save politike thaj projektura sasa kerdine, numa kerdije influenza vi upral kodo save ka oven e OSCE-skere Akcijakere Planoskere rekomandacije. Kodola duj nivelura kotar i analiza dena vi duj dorma sar džana e butja: si khetane e OSCE AP rekomandacijencar thaj javere rigatar, ažutil e themeskere politikon te phiren/džan/ pali e internacionalno standardura. I evaluacija an kodo Statusesko Reporto astarela o dopheribe ko specifkane rekomandacije kerdine ko 2003 berš, kodolesar lel an pest pe khetanutni akcija vi e aktoron save so si avrija e themeskere institucije.

Vi kodo so kodo lil, kodo Reporti si detalno kerdino vaš e Romengiri situacija ando them, našTi te rošarel sa e aspektija. Nanipe oficijalno data informacijendar thaj precizno fokusiribe upral e OSCE-sko dokumento litimitirinen kod. Numa, kodo dokumento ka del jekh generalno dikhibe vaš o statuso thaj o progreso pe buteder apsektura vaš e Romengiri situacija an kodo Them, leindoj an godi e impresije thaj i buti so kerdije sa e hemime/involvirime/ riga.

II. KOTE SI AKAK O THEM?

Progreso kerdino kotar e vramam kana lijas pes kodo OSCE-sko Akcijako Plano

I vrama pali o lejbe/adoptiribe/ e OSCE-sko Akcijako Plano (AP) pe agor kotar 2003-to berš arakhljas jekh pozitivno momentumo vaš buhljaripe thaj zuraripe e politikongo so astaren e Romen and Kherutno Them. LAcho progreso/džajbe majangle/ sasa kerdino leindoj an godi e strategijen thaj e institucijen. Pal kodo džalas jekh pozitivno buhljaripe ande legislativaki area. Sasa kerdino jekh fremi/pervazi/ vaš jekh lacho dizajno thaj implementiribe e politikongo save so astaren e Romen, džaindoj pal kodo sar so phenela i MC.DEC6/08. Kodo pe jekh vrama sikavdas vie themeskoro khamibe te čhivel e Romen an peskiri agenda.

Numa, o progreso upral e aktuelno Romengiri situacija ando them naj sas doborom but dikhlino/našti sas te dikhel pes/. Na numa so našavdas pes kodo originalno pozitivnomomentumom, numa vi kerdijas pes jekh bareder hiv maškar e politikengo adoptiribe thaj o implementiribe, so sar aktiviteto prečhivdas pes upral i dekada. Generalno dikhindoj i situacija stangnirinela/terdžol po jekh than/, vi kodo so e kondicije akak si lače vaš jekh revitalizacija thaj konkretno akcije.

E strategijengo lejbe/adoptiribe/

Džaindoj pali i lineja e AP-ski rekomandacija 4, o them kerdijas thaj adoptirindas jekh lachi *Strategija vaš e Roma ande Makedonija* (decembro 2004), so si vi majodorig varesavi inspiracija vaš sa e politike so si phangle e Romencar adadžives. Te del palpale pe kodo so rodela pes e internacionalno rodipenencar pe regionalno nivelu, o them kerdijas jekh butjakiri grupa te keren jekh detalno *Akcijako Plano vaš e Dekade pe Romengiri Inkluzija 2005-2015*.² Kodo sasa kerdino ko 2005-to berš, revizirimo ko 2008-toto berš thaj vi jekhvar adoptuimo ko 2009-to berš. E butja so činavena e štare tematon, sar so si jekhipe maškar džuvlja thaj e murša/gender/ na kerdije pes, sar so phenelas i AP (Rec.6). Jekh specifikano plano vaš e džuvlja, *Akcijako Plano vaš e Kondicijengo Lačharipe vaš e Romane Džuvlja* sasa adoptuimo ko 2008-to berš thaj oleskiri revizirimi verzija adžikerela pes te ovel gata/kerdini/ ko 2011-to berš.

Džaindoj pali e decentralizacijako proceso ando them, 19 Komune skrinisarde/kerde/ Memorandumo vaš Haljovipe e centralno institucijencar, leindoj upri peste o responsibiliteto vaš e Romane Dekadakere Akcijake Palnongo implementiribe. Nekobor Komune kerdije/formulirinde/ vi lokalno Akcijakere Planija. O implementiribe ko akala ambiciozno planija bibahtake si limitirimo. E Dekadakoro Dikhibe an pesko reporto phenel kaj numa 8% kotar sa e planirime aktivitetija si kerdine thaj kompletirime.³

Keribe e Institucijengo

Importantno phudre si kerdine pali e AP-esko adoptuibe/lejbe/ vaš keribe institucije save so ka keren promoviribe, ka dizajnirinen thaj ka implementirinen politke vaš e Roma. O Ministeriumi vaš Buti thaj Socijalno Politika (MLSP) kerdja jekh Grupa vaš Nacionalno Strategijako thaj e Dekadako Implementiribe,⁴ thaj kerdjas ohto Informacijengere Centroja (RIC) trujal sasto them save so dena fundavne informacije thaj servisija e Romane populacijake.

E butjarni grupa savi so formulirindas e Dekadakere Palno vaš Akcija kerdijas pes jekh institucionalizirimi *Nacionalno Koordinacijaki Grupa vaš e Nacionalno Strategijaki thaj e Dekadakiri implementacija*. Leindoj kate Romen save sasa alusarde, civlno reprezentanton,

² Pe majodorutno teksto „Romengiri Dekada,, vaj „Dekada,,

³ InSoC, Dekadako Dikhibe MK 2010, rigori 89.

⁴ Pe majodorutno teksto Grupa

oicajlne manuša kotar e ministeriumija, kodi grupa kerela khidipena save naj doborom efektivna, sa dži ko 2007-to berš. Kodi grupa thaj lakere membrura pharude pes an kodola nekobor nakhle berš. Numa vi kodi grupa kerdas numa duj khidipena, ko 2008 thaj 2009 berš thaj kotar kodi vrama na kerdas khedipe.

Ko parlamentalnu alusariba/elekcije/ ko 2008-toto berš kerdijas pes pozicija Ministeri bizo Portfolio vaš e Roma. Pe kodi pozicija si o Ministeri Neždet Mustafa kaske ažutisarena štar manuša an lesko Kabineti. E Ministeroski rola si te anel sama ano gaverno vaš e Romane butja. O koordiniribe maškar e institucije save kerena buti upral romani problematika si but khovlo. Khovli si vi i relacija maškar akala institucije thaj e manuša kotar Romengere koomunitetija.

Themesko budžeto

Kerdine si varesave phundre majangle ande politike save si kerdine vaš e Roma, sar so si vi e crdime budžetoja kotar e relevantno Minsiteriumija (Buti thaj Socijalno Politika, Transporti thaj komunikacije, Edukacija thaj Džanipe, Sastipe thaj Kultura). Isi vi varesavi vužeder piktura/imažo/ vaš kodo sar te žutin pes e projektura kotar buteder hainga. Vi kodo so bajrona, astarindoj kotar e dopaš 2000 berša, e fondija alocirime vaš Akcijakere Planesko implementiribe, ko 2010 berš paše 0.014% procentija kotar e themesko budžeto si dendine vaš kodo. Džaindoj pali nekobor informacijekere hainga, e themesko budžeto vaš e Roma ko 2010 berš, džala maškar 335,610 thaj 390,000 evrija.⁵ Numa, varekana vi e love naj dendine avri dži pe agor, sar so si, sar egzamplo o Ministeriumi vaš Sastipe ko 2009 berš, sostar arakhline pes varesave pharipena ando implementiribe e aktivitetongo.

Adoptiribe e Nacionalno Legislacijako

Sasa kerdino vi varesavo progresu ande keribe legislacije save efektirinena vi e Romen. E Antidskriminalnija ki legislacija, Kanuni/zakono/ vaš Legalno Žutipen, e amandmanura ando Kanuni vaš Sastipasko Siguripe thaj nekobor zakonura andi Edukacija, si maškar e nekobor relevantno zakonura save si lendine pali e komunikacija e OSCE AP-esar. Numa kodola zakonura naj doborom zurale thaj efektivna. I procedura te adoptuil pes thaj te promovirinel pes jekh legislacija si lungu thaj komplicirimo, sar so ačhilas pes vi e antidiskriminacijakere kanunesar thaj e Kanunesar vaš e Legislacija e Ilegalno vazdime Kherencar (si ando drafto kotar 2007 berš).

Progreso andi Politika thaj ande Praktika

Egzaktne indikacije vaš akanutno statuso e romane relatirime politikengo thaj projektongo thaj lengoro impakto šaj te dikhel pes trujale analize kotar e implementiribe so kerdijas o OSCE AP, savo so šaj te arakhen teleder ande teksto. Nekobor trendija si vuže.

Majangle/avgunes/ konkluzije vaš o progresu ande diskriminiribe, khera, buti, sastipe thaj edukacija naj fundirime upral zurali data pe lila. Kodola progresura, save si kerdime i bazirime buteder upral e monitoringo thaj evaluacijakere mehanizmija saven šaj te arakhen ande AP. Naj kerdino baro progresu thaj nane registririmo ande areja vaš informacijengo khedipe thaj evaluacijakere mehanizmija.⁶

Dujto, i edukacija sar so dikhel pes sikavela dži akak majbaro konsistentno progresu. O Kherutno Them čače ikerelas pes dži ki AP Rekomandacija 69 thaj 75 vaš jekha-jekh šajipena thaj avipe dži pe edukacija, so sasa kerdino majbut trujal e angli-školaki edukacija/hurdelina/ thaj programija save sasa motivirime kotar e MC Decizija 6/09. Numa, e programija save so khamenas te teljaren o inkljoibe e čhavengo kotar edukacijako sistemo/e škole/ na sikavdas kaj

⁵ O cikneder numero si dendino kotar e Dekadako Dikhipe MK 2010 (rigori 91) savo si indicirimo vi ande Oficijalno Themeskiri Gazeta ki Republika Makedonija. O javer numero si dendino katar e departmento vaš Dekadako Implementiribe ano MLSP.

⁶ Dikh Open Society Institute. „Naj Data – Naj Progresu, Datakoru khedipe ande Thema save Participirinena ande Dekada pe Romengiri Inkluzija 2005-2015, juni 2010 berš.

si but efektívno, sar so si e inicijative save trubujas te vazden sama maškar e dada thaj e daja thaj majbut pašljona upral kodo so kerel CSO. E multikulturalizmosko promoviribe thaj khetanutno respekto ande škole, generalno dikhindoj si problematikane ande Kherutno Them. Khovlipena si evidentirime vi ande AP Recs 71, 72, 73 thaj 76, vi kodo so sasa lači inicijativa so sar subjekto ande škoji sikavelas pes *Romani čhib thaj kultura* ande fundavne sikljovne/škole/ thaj na vaš e sa romane čhavore. Lače phundre majangle si kerdine ande themeskere institucije kodolesar so na kerdije pes *de facto* segregiriba ande edukacija.⁷

Trito, o progreso kerdino kotar o adoptiribe e OSCE AP-esko pe socio-ekonomikano dživdipe e Romengo si but limitirimo. But baro bibutjaripe (73% sar so phenen e oficijalno statistike)⁸ andas dži pe kodo e khera thaj e dživdipaskere kondicije te oven pe butbilače kondicije, khovlo sastipe thaj kodo so e čhave na phiren ande škola, sikaven kaj vi maodorig kodi čorolipaski rota naj phagerdini. Vi majodorig e Roma si populacija savi si majdukhavdini ando them.

I lači kooperacija maškar e internaciopnalno akterura thaj e themeskere institucije ande dži pe varesavo progreso ano registriribe thaj dejbe provizije vaš e Dokumentura Identifikacijake (ID) vaš e Roma. Vi majodorig naj varesave efektija ande kodo te len pes e Roma ande publikane butja. vi kodo so dikhen pes varesave phundre majangle ande areje so henena pes ande Rec 48, 49, 95 thaj 96 (ki linija e OFA-sar). Vi kodo so si demokratikane reprezentirime vi ande lokalno vi ande nacionalno nivelu, e Romani populacija generalno na dikhljas but efektija kotar kodo so barilas olengiri politikani inkluzija. Promoviribe pe Romane manušengere hakaja thaj trubujimata kotar olengere reprezentantura generalno dikhindoj si čorolo. Sar konsekvencija kodolesar o ulavipe maškar e manuša ande komunitetija thaj olengere liderura si but baro.

⁷ Redžep Ali Čupi Direktori ando Direktorato vaš Buhljaripe thaj Promoviribe Educiribe ande Čhibja e Komunitetongo, Ministeriumi vaš Educiribe, intervencija ki jekh konferencija vaš e Dekada MK 2010, ko 22-to oktobro 2010 berš.

⁸ OSI Reporto, „Naj Data – Naj Progreso, Datako Kolektiribe ande Thema save Participirinena ande Dekada vaš Romengi Inkluzija 2005-2015,„ juni 2010, rigori 40.

Implementacijaki Akanutni Situacija

AP Šero III – Maripe mamuj o Rasizmo thaj i Diskriminacija

Legislacija thaj kanunesko zuraripe

7) Leindoj ande godžio ratificiribe e importante internacionalno dokumentija, kodo trubuj te kerel pes pe dokumentura pe save naj kerdino, inter alia, e Internacionalno Konvencija pe Eliminiribe Sa e Formengo kotar Rasako Diskriminiribe.

O fremi kotar e internacionalno legislativa upral e rasako diksiriminiribasko harnjaripe si dikhlino ando Kherutno Them. Na numa kodo so o Kherutno Them džal pali e *Internationalno Konvencija vaš Eliminiribe Sa e Formengo kotar Rasaki Diskriminacija*,⁹ numa vi regularno dela submisija dži pe relevantno Komitetija. E avutni submisija trubuj te kerel pes kodo berš.

Nekobor vaver relevantno dokumentija si adoptirime pe vrama kotar e suksesija kotar nekanutni Jugoslavija ko 1994 berš, leindoj kate vi e *UN-eskiri Deklaracija pe Manušikane Hakaja, o Internacionalno Kovenanto pe Civilno thaj Politikane Hakaja*, thaj o *Internationalno Kovenanto pe Ekonomikane, Socijalno thaj Kulturakere Hakaja*. O Kherutno Tthem ratificirinda vi e *Fremeskere Konvencija vaš Nacionalno Minoritetongo Protektiribe* (1 februaro 1998) thaj e *Europakere Konvencija vaš Protektiribe pe Manušikane Hakaja thaj Fundamentalno Slobodije* (10 aprilo 1997), sar vi e *Protokole 12 pe Diskriminiribe* (1 aprilo 2005).

8) Adoptiribe thaj efektivno implementiribeko antidiskriminacijakere legislative vaš maripe mamuj o rasizmo thaj etnikani diskriminacija pe sa e hainga, leindoj kate vi, inter alia, o avipe dži pe khera, themutnipe, edukacija, arakhipe buti, sastipe thaj socijalno servisija. Te involvirinen pes e Romane thaj e Sintongere reprezentantura ko dizajniribaskere, implementiribaskere thaj evaluiribaskere procesija.

Avena berša kotar e intenzivno debate vaš e draftiribe ko antidiskriminacijako zakono, ko aprilo 2010 E Themeskoro Parlamento adoptirindas o *Kanuni vaš Preventiribe thaj Protektiribe kotar i Diskriminacija*.¹⁰ Kodo trubuj te astarel implementiribasar kotar o 1 januaro 2011 berš kana vi ka kerel pes i Komisija vaš Protektiribe thaj mamuj i diskriminacija.¹¹ Džikote te korespondirinel e internacionalno rekomandacijencar, *inter alia*, o OSCE, Europaki Unija¹² thaj e UN Komitetosar vaš Eliniribe e Rasakere Diskriminacijaki pe sa e fromalno nivelura, i implementacija kotar e antidiskriminacijaki legisalcija ande praktika thaj efektija, adžikerela pes te dikhen pes. Vi kodo so e Roma so trajin ando them, daran kaj naj te kerel pes gasavi legislacija, kodo ka dikhel pes kana vi ka kerel pes i Komisija savi so pe avutni vrama ka kerel pes.¹³

E Kanune si cilura/resarina/ te kerel preventiribe thaj te protektirinel kotar e diskriminacija thaj si vaš sa e domenija, astarindoj kotar e khera, edukacija thaj arakhibe buti, dži ko sastipe thaj e socijalne servisura. Nane dendini numa eksplicitno referenca vaš e themutnipe.

⁹ O Kherutno Them si koter e Internacionalno Konvencijatar vaš Eliminiribe Sa e Formengo kotar Rasaki Diskriminacija, buteder džaindov sar suksesija, kobor so džal pali ratifikacija, januaro 18 1994.

¹⁰ Pe teluno teksto sar: „o Kanuni,, vaj „Antidiskriminacijako Kanuni,,

¹¹ Pe teluno teksto sar: „Komisija,,

¹² Komusija e Europakere Komunitetongi, Nekanutni Jugoslavijakiri republika Makedonija 2009 Reporto vaš Progreso, 2009 berš, rigori 18.

¹³ Intervju e Alaksandra Bojadžievasar, InSoC, 24 septembro 2010; Gordana Nestorovska, Makedonijako Helsinkosko Komiteto, 28 septembro 2010; Mirjana Najčevska, Instituto vaš Sociologikane thaj Politikane Rodipa, 6 oktobro 2010.

I lungi debata savi sasa kerdini anglal adoptiribe e Kanunesko sikavdas e CSO-engo involviribe pe protektiribe thaj promoviribe pe manuškane thaj minoritetongere hakaja, (Makedonijako Helsinkesko Komiteto, InSoC, o Centro vaš Manušikane Hakaja thaj Konfliktno Rezolucija, Alijanca Makedonija Bizi Diskriminacija). Internacionalno Organizacije, leindoj kate vi e OSCE, ko khetanutnipe e AP-osar Rec. 20, žutisarde thaj asistirinde ko procesi kana kerelas pes o draftiribe.

Kana jekhvar ka astarel pes e implementiribaskere fazasar, ka ovel klaro kaj e manuškane hakajengere CSO thaj e Romane reprezentantura ka oven vaj na involvirime ande evaluacijako procese. E Romengoro involviribe/hemibe/ šaj te ovel zuraleder thaj bareder trujal elekcija e Romengi ki Komisija, te sikavdas pes gasave pozicijake kvalificirimo Rom.

9) E antidiskriminacijakiri legislacija trubuj te sigurinel:

a. čhinavibe vi e direktno vi e indirektno diskriminacijako.

O Artiklo 3 kotar e Antidiskriminacijako Kanuni kerela prohibicija/čhina vela/ savi te si direktno vaj indirektno diskriminacija, akharela pe crdipe/našibe/ diskriminacijatar thaj keribe diskriminatno aktija save šaj te keren pes upral e rasa, si e manuša marginilizirime vaj kotar savo etniciteto avena.

b. Obligacija pe efektivno proporcionalno sankcije vaš keribe diskriminacijakere aktija vaj diskriminacijakere praktike.

Ando Kanuni isi vi varesave phareder provizije save so indicirinena/sikavena/ sankcije kana vareko dela dumo te kerel pes diskriminacija, kerela motivacija vaš kodo, kerena pes aktija savencar peljarela pes manuško dignitet/baripe/, kerela pes viktimizacija vaj kana kerena pes aktija save so naši lokheste te oven sar kejsa anglal i krisaribe kerdino kotar e Komisija (Art. 37-40). Dureder, gasave diskriminacijakere praktike šaj te oven krisisarde javere legislacijencar kotar javera specifikane sfere (Edukacija, Butikeribaskere relacije, Sastipe thaj javera), vaj te džal pes pali o Kriminalno Kanuni. E dureder sankcije, sar so si phanglipe vaš kodola save so phagena kodola kanunija šaj te krisisaren pes džaindoj pali o kanuni vaš „Phageripa ko Jekhipa maškar e Manuša,, (Art. 137), „Bilačhipe kerdino trujal kompjuterisko sistemo kerdino mamuj e manuša kotar javereder rasa, religija, etnikani grupa vaj kodoleske so isi olen javereder mortikako koloro,, (Art. 173 paragrafo 2) „Keribe Nacionalno, Rasako, Religijako Bikhamipe thaj Natolerancija,, (Art. 319), „Bičhavipe trujal kompjuterija materijalija save si rasistikane vaj ksenofobijakere,, (Art. 394-d), thaj „Rasaki thaj Javer Diskriminacija,, (Art. 417).

Džikote e sankcije vaš diskriminatno aktija si bidikhline, ka ovel phareder te establirinen pes. Kotar javer rig, e efektija kotar e sankcije so ikljona kotar o nevo Kanuni, ka oven lače dikhline pali e Kanuneskoro implementiribe savo ka astarel ko januaro 2011 berš. Kotar javer rig, kobor efektivno ka oven e sankcije kotar e javera kanunija (Kriminalno Kanuni, Edukacijakere Kanunija, Kanuni vaš Butikeribe thaj e javera), ka ovel phareder te avel pes dži olende. Vi kodo so gasave kerjsura/praktike/ kotar diskriminiribe naj dži akak reportirime, investigirime thaj sankcionirime, e CSO phendine kaj isi diskriminacija ando Kherutno Them,¹⁴ vi pe areje kote so i nacionalno legislacija trubuj te del protektiribe.

E UN-esko Komiteto pe Eliminiribe Rasakere Diskriminacija reportirinela kaj naj lače e kazne/sankcije/ vaš kodola so kerena bilači vorba ande mediumija.¹⁵ Pe kodo konteksto kana phagel pes o kanuni so si paše phanglo e romencar thaj e limitirime legalne procedure vaš olengere hakaja, ačhola phučipe ka oven vaj na efektivno e neve Kanuneskere aktija. Kodo ka ačhol pes te na sikavdas o Kherutno Them zurali thaj lači politikani voja te zurarel e legislacija so ka sikavel o nevo Kanuni mamuj o diskriminiribe.

¹⁴ State Department, „2009 Manušikane Hakajengo Reporto: Makedonija,, 11 marto 2010.

¹⁵ UN OHCHR, „Klidarime Obzervacije – Reporteskere Dikhipena dendine kotar teli o Artiklo 9 kotar e Konvencija: Nekanutni Jugoslavijaki Republika Makedonija, CERD/C/MKD/CO/7,, 13 juni 2007, rigori 55.

c. Obligacija pe phareder kazniba vaš rasikano motivirimo kriminalo vaš privatno manuša thaj vaš e oficijalno publikane manuša.

E provizije ando Kriminalno Kodo/kanuni/ phenen vaš phareder kazniba/sentence/ vaš rasno motivirime kriminalija. E Amandmanura pe kodo Kriminalno Kanuni vaš javereder funde, ando septembro 22, 2009 berš sikavena kodo vaš kriminalo vaš bikhamipe.¹⁶ Jekh kotar gasave funde si vi o kriminalo so kerel pes upral e funde sar so si rasa vaj javer etnikumo. (Art. 39 (5)).

O Kanuni pe jekh vrama si vi vaš e privatnikane manuša vi vaš e legalno manuša, leindoj kate vi e oficijalno manušen kotar o publikani sfera.

d. Jekha-jekh avipe savoreng e dži pe efektívno draba (krisariba, administracija, konsieliribe thaj mediacijakere procedure).

Ekualno/jekha-jekh/ šajipena vaš e žertvi/viktime/ ktoar i diskriminacija rodona ma te oven bariere vaš e manuša thaj sako jekh šaj te lel savo vi te ovel instrumento skrinisarde upreder, thaj te ikerel peskere hakaja. Našti te oven vi save te ovel legislacijakere bariere thaj e manuša slobodno te aven dži pe kodola instrumentija. Jekh olendar si o legalno fremi vaš jekh aksesos/avipe/ dži pe kodola instrumentija.

Numa, ačhola te dikhel pes sar e Kanuneskoro implementiribe ka džal majodorig ande praktika. Trin bare grundura/funde/ šaj te keren prevencija upral o aksesos/avipe/ dži pe instrumentura thaj kodoleske trubuj te das sama upri lende. Avgunes, musaj te sigurinel pes kaj isi sama maškar e Romani populacija vaš e diskriminacijako koncepto, vaš e manuškane hakaja thaj save instrumentija isi angli olende te žutin olen te arakhlina pes diskriminirime vaj arakhen pes ande diskriminiribaskere praktike. Efektívno instrumentura šaj te len pes thaj te del pes šajipe e Romenge vaš kodo. E legalno ekspertongo reporto kerdino kotar o OSCE SMMS phenel kaj e RIC-ura šaj te khelen importantno rola pe kodo konteksto.¹⁷ E RIC-ura trubuj te informirinen e romane populacija vaš olengere hakaja džaindoj pali e anti-diskriminacijako kanuni thaj te del e populacija bazikano/fundavno/ ažutipe thaj godi. Dujtones, e košti phangle e juridikane arđžipasar šaj te anen dži pe kodo e Roma te našti te len kodo instrumento pe vasta sostar naj olen love. Vi kodo so o rovipen/i submisija/ vaš hakajengo phageripe ka del pes dži ko Komiteto bilovengo, ka oven varesave garavdune košti (sar so si o transporto te avel pes dži ko komiteto, khedipe e dokazongo/informacijengo/ thaj javer) save so ka keren phareder e manušenge/Romenge/ kodi sasti procedura. O Kanuni vaš Bilovengo Legalno Ažutipe na učharel e legalno košti vaš sa e manuša, specijalno kodola save si dukhavdine. Tritones, sostar kodi Komisija ka kerel buti ano Skopje, o duripe kotar kodo foro šaj te činavel e manušengoro šajipe te aven dži ko Komiteto.

Kodo phuči pe vaš efektiviteto ka ovel phutardino kana ka kerel pes kodi Komisija thaj kana voj ka legarel o peršo/avgo/ diskriminacijako krisaripen. Pe agor, te phenas vi kodo so o Kanuni dela vi legaripe vaš e Komitetoskere rekomandacije.

10) Trubuj te sigurinel pes kaj e nacionalno legislativa ka činavel sa e diskriminacijakere aktija thaj forme, thaj kaj sa e kesjura kan isi garavdini diskriminacija ka oven rodime bareder samasar.

E nacionalno legislativa si komprehensivno ko činvaibe pe sa e diskriminacijakere formengo. O Kanuni si vi vaše phageripena so kerena pes kotar e privatno thaj e legalno manuša. Sar te si, sa e diskriminacijakere aktija si lendine kate: direktno vaj indirektno (detalno definirime ando artiklo 6), bimanušikano thaj bilačo tretmano (Art. 7), akharipe pe diskriminacija (Art.8-a), viktimiziribe (art.8-b), thaj diskriminacija pe publikane servisija.

¹⁶ Kanuni vaš pharuvipena thaj amandmanura pe Kriminalno Kanuni, Oficijalno Gazeta, no. 114, 14 septembro 2009.

¹⁷ Don Bisson, Asesmento pe Kapaciteto e Roma Informacijengere Centrongo te den Bilovengo Ažutipen e Romane Komunitetongi, oktobro 2010.

I investigacija kana isi šajutni diskriminacija ka pherel teli e kompetecije e Komisijaki savi so ka astarel peskere bučasar pe 2011 berš. Te len pes profesionalno thaj korkorutne manuša membrura ande Komisija kotar e Parlamentoski rig ka del kontribucvija te resel pes dži pe fundavni thaj lačheder investigacija/rodipe/. Sar dujto, si importantno kaj i Komisija, e krisara thaj e publikane fiškara len lačo treningo ki sfera kotar e anti-diskriminacijaki funda. I Akademija vaš Treniribe Krisara thaj Publikane Fiškara dži akak na resljas rodipe te treniul thaj te del treningo programo vaš e nevo Kanuni.¹⁸ Tritones, zurali investigacija vaš kodo kana isi šajutni diskriminacija rodela e resursija te oven bičaldine dži pe Komisija te šaj te kerel pes lačo implementiribe. Pe agor, te sa kodola kejsura kotar garaduni diskriminaja si investigirime, i Komisija trubuj, sar so phenena olakere kompetecije dendine kanunesar, oven proaktivne ko iniciribe e invesigacijako thaje krisaribasko.

Majdureder, te džal pes trujal e investigacija khamela pes te ovel pe vrama: si importantno sa e krisariba te oven tretirime sar urgentno procedure (antidiskriminacijako Kanuni Art. 29). E elementija kotar kodi „urgentno procedura,, naj panda precizirime thaj definirime. E proceduraki urgencija sikavel e trubujimata vaš urgentno rezolucija kotar kodola krisariba save ka keren pes ko manušengo ašunipe, numa skurtoneder vrama našti te del pes. Generalno, majdureder vrama, skrinisarde ande Kanuni vaš krisaribe ka keren pes ande praktika.¹⁹

11) Te kerelpes kote so šaj specijalizirime institucije te sigurinel pes o implementiribe pe gasave kanunija, sar vi te zuraren pes kherutne mehanizmura vaš monitoringo thaj reportiribe phutardes pe kodo so si kerdino dži akak thaj te krel pes o implementiribe. E Roma thaj e Sintura te len participiribe pe kodola butjakere grupi savi so buti ka ovel phutardini sakone jekhe manušeske.

O Kanuni kerela specijalizirime institucije, egzamplo, i Komisija kaski rola si protektiribe diskriminacijatar thaj kodolesar vi implementiribe pe anti-diskriminacijako kanuni. E Komisija isi buhli kompetecija save so šaj te karakterizirinen pes sar: dejbe palpale pe rovipena, asistiribe thaj ažutipe vaš e žertvi kotar konkretno diskriminacija, promoviribe thaj godideibe, rodipa thaj analitikane aktivitetija.

Beršesko reporto ande Republika Makedanijakoro Parlamento si angleder dikhlini.²⁰ Vi kodo so numa i praktika pe nevo kanunesko fremi ka čudel roš upral e relevantno mehanizmura monitoriribaske kodolesar so ka lel pes sama pe regularno evaluacijako progreso pe Kanunesko implementiribe.

Trubuj te phenel pes vi kodo so i Agencija vaš Minosirtetongere Hakajengo Realiziribe si kerdino ko 2008 berš, šaj te khelel rola ko monitoribaskoro proceso ande anti-diskriminiribe invovlirindoj/hemindoj/ e minoriteton save si tikneder kotar 20% saste populacijatar (kote so preperena vi e Roma). Kodole Agencijakoro efektiviteto dži akak sasa limitirimo.

E reprezentantura kotar o civilnikano them si mištoavile kana ka kerel pes elektiribe pe romano reprezentanto ande Komisija, te šaj te arakhel pes kvalificirimo kandidato. Sar pharipena pe kodo so šaj te sikaven pes, ovela importantneder thaj phutardeste evaluacija pe mehanizmura save ovena po than.

¹⁸ Intervju e Aneta Arnaudovassar, direktori ki Akademija vaš treniribe Krisaren thaj Publikane Fiškaren, 14 oktobro, 2009.

¹⁹ Trubuj te phenel pes kaj e procedura vaš protektiribe diskriminacijatar isi nekobor detalura ki komparacija e civilno procedurasar. Kodo si pe: lokalno kompetentnipe, pharipe te sikavel pes (astarindoj dži ko ažutipe), pe sasto proceso legalno, lejbe than kotar tritone riga ande litigiribe, šajipe te kerel pes khetanutno krisaripasko proceso thaj aktivitetija te sigurinel pes e procedurako astaribe.

²⁰ Anti-Diskriminacijako Kanuni, Art. 19 (4).

12) Te buhljarel pes, kote so trubuj, komprehensivno nacionalno strategija vaj akcijakere planija save ka lačharen e romengi thaj e Sintongi situacija, trubuj te lel andre specifikane aktivitetija save ka astaren e diskriminacija pe sa e dživdipaskere sfere/areje/.

Jekh buhli Nacionalno Strategija (Strategija vaš e Roma ande Republika Makedonija) thaj hurde Akcijakere Planija (Akcijakere Planija vaš Romengiri Inkluzija 2005-2015 thaj e dopheriba/revizija/ kotar 2009-to berš)²¹ kote so si buhljarde, cilosar/resarinasar/ te lačharen e kondicije ande romanu komuniteta. E Nacionalno Strategija lela vi „Manušikane Hakajengo Protektiribe thaj Diskriminacija,, khetane e štare identificirime areje. Specifikane aktivitetija pe preventiribe thaj maripe mamuj i diskriminacija majbuhle ando them/societa/ naj dikhline an kodola dokumentija.

Pe varesave komune sasa adoptirime vi Lokalno Akcijakere Planija (egzemplo/misal/ ande Tetovo, Kumanovo, Gostivar) pali o motiviribe so avelas kotar e CSO.

13) Akses/avipe/ pe regularno funda, specijalno pe lokalno nivelura, dži pe rezultatija kodole strategijendar thaj Romengo vi Sintongo involviribe ande evaluacijako proceso.

Dži akak na kerdijas pes varesavi regularno evaluacija pe rezultatija kerdine pe kodola dokumentija, kana das vorba vaš e diskriminacija. E CSO, vi te kerdine fokuso numa upral e specifikane manuškane hakaja generalno, dži akak na sikavdine Romengo diskriminiribe ando dokumentija. E publikacije so kerdine e CSO Mesečina thaj Aliansa Makedonija si bizi diskriminacijako sikavibe thaj bizi diskriminacijakere egzemplija.

Ačhovela te dikhel pes pe avutni vrama ka kerel pes vaj na, jekh sistematikano evaluacijako proceso savo so ka lel andre buteder riga, ačhovela pe vrama kana kaimplementirinel pes o nevo kanuni pe anti-diskriminacija. I Komisija ka kerel aktiitetija ko rodipena ande tereno, te dikhel egzistuin vaj na stereotipija thaj te arakhel strategije te harnjarel thaj te činavel olen, trujal jekh politika savi ka kerel influencia generalno.

14) Te del pes zor, kodolesar so ka kerel pes dijologo vaj konsultacije trujal javera droma, te lačharel pes i relacija e Romengi thaj e Sintongi javere themeskere manušencar, dikhipasar te promovirinel pes toleriribe thaj pharuvibe ko negativno stereotipija so avena kotar e duj riga.

O Kherutno Them na delašajipena vaš sistematikane mehanizmija save so ka keren/motivirinen/ dijologo thaj konsultiribe maškar e Roma thaj e javera themeskere manuša. Nane/naj/ vi varesave buhle kampanje mamuj stereotipija thaj naj kerdine medijakere akcije save so ka keren promoviribe pe tolerancija. O Departmento vaš Jkeha-jekh Šajipena ando MLSP, sar te si, kerdija jekh kampanja te promovirinel e kanune vaš anti-diskriminiribe, so si jekh kotar e butja phangle e diskriminacijasa so sikavela pes mamuj e Roma.

Trubuj te phenen pes duj pozitivno faktija. Avgunes, e Romane reprezentantura si involvirime ande diskusija vaš e politike so si paše phangle e Romencar thaj olengere komunitoncar (egzemplo, kana skrinisarda pes o drafto kotar anti-diskriminacijako kanuni, e Akcijakere Planija vaš Romengiri Dekada thaj javera). Dujtones, e CSO promovirinde aktivitetija save phutrena dijologo thaj haljovipe maškar e Roma thaj e javera themeskere manuša. Khidipena pelokalno thaj civilno srvantija/butjarne/ vaš anti-diskriminacija (Makedonijako Helsinki Komiteto), treningo vaš e stutentija save phiren pe Pedagogijako Fakulteti, sar te keren buti e minoritetoncar sar so si e Roma (OSCE SMMS) thaj gasave aktivitetija save so khamenas te harnjaren e stereotipija mamuj e Roma.

15) Dokumentura, save džan pali e nacionalno thaj internacionalno standardija upral e datako protektiribe, sa e tipura thaj relevantno sikavipa/kejsura/ kotar i diskriminacija te šaj te ovel lakheder avipe dži pe gasave situacije save so lokheder ka čaljaren e Romengere thaj e Sintongere trubujimata.

²¹ E Akcijakere Planija phenena/referirinen/ pe štar klejakere areje/umala/: edukacija, arakhipe buti, khera thaj sastipe.

Kotar e implementacijako starto/asataribe/ pe anti-diskriminacijako kanuni/zakono/, naj konsistentno databaza kotar sa e diskriminatorno kejsura. Kotar javer rig, naj vi varesave striktno kejsura save so ikljona kotar e javera anti-diskriminacijakere zakonura (Kriminalno Zakono, Kanuni vaš Buti thaj butjaripe. Limitirimi si vi i sama so trubujas te vazdel pes vaš diskriminacija so egzistuil an sakodživesesko dživdipe e romengo.

Dikhindoj kotar e rig so e Komisija isi preventiribaski funkcija, adžikerela pes gasavo jekh progresu pe avutni vrama. Promoviribe pe aktivitetija save so ka vazden e themutne manušengiri sama vaš protektiribe diskriminacijatar trubuj te ovel Komisijakoro strateško metodologija.

Dži akak e Ombudsmaneskoro ofiso dijas lačo egzemplo kotar lači praktika sar trubuj te dokumentirinel pes i diskriminacija so avela kotar e publikane institucije. Nekobor manuša čikhamenas te den e Ombudsmaneske detalura vaš olengiri etnikani afilijacija thaj eksplicitno te den eksplanacija kaj vi von sasa dukhavdine kotar e diskriminacijakere praktike. 18 diskriminacijakere kejsura/rovipena/ sasa kerdine kotar e Roma, pe vrama maškar 2003 thaj 2010 berš²² majbut olendar si vaš diskriminiribe pe butjarnengere hakaja thaj sastipasko siguripe. Numa, kotar sa kodola dukhavipa/kejsura/ nijekh olendar na agorisardas pes anglal i kris. Kodo sas kodolestar so e prosekutoren najsas lačo/solidno/ grundo te phutren kodo anglal i kris.

16) Te sigurinel pes efektivno investigacija upral e violencakere aktija so keren pes mauj e Roma thaj e Sintura, specijalno kana naj faktija kaj kodola atakija si kerdine upral e rasatar motivirime atakija save ka džan pali e kherutne kanunija thaj e relevantno manušikane hakajengere hakaja.

Dži akak o Kriminalno Kodo/Zakono/ dijas baza te šaj te kerel pes investigacija thaj te došaren pes e manuša save so kerena violencakere aktija bazirime upral i rasa. Numa naj jekh, generalno kejsu so ka džangavel bareder thaj buhleder sama vaš kodi violenca mamuj e Roma. Kodoleske si vi phareste gasave aktija te anen pes anglal e krisa.

Manušikane hakajengere ekspertija thaj aktivistija dikhena bare pharipena džikote khedena faktija thaj evidintirena efektivno investigacija pe manušikane hakajengo phageripe thaj diskriminacijako sikavipe mamuj e Roma. Bibahtake butivar e Romen naj kuražo te den pe kris kana arakhljona gasave diskriminacijasar. Ačhola panda vikotar e institucijengi rig te sikavel pes lači voja vaš kodo te šaj efektivno te maren pes mamuj rasatar motivirime aktija. Džaindij pali e OSCE-sko Deš-Punktongo Plano pe maripe mamuj kriminalo bikhamipastar thaj vaš arakhibe legislacijakere solucije, juridikani praktika, dektiribe thaj prosekuitiribe kana isi violencako bikhamipasko kriminalo, statistikaki data baza pe gasavo kriminalo trubuj te kerel pes pe majsigutni vrama. Šaj te keren pes vi aktivitetija vi upral o inkriminiribe (egzemplo, edukacija pe policajtura thaj publikane prosekutorenge, te motivirinen pes e themeskere manuša te reportirinen gasave kriminalon, e viktimengo/žertvongo/ protektiribe thaj javer).

17) Te sigurinel pes kaj kodola so kerena diskriminacijakere violencakere aktija ka oven došale, inter alia, kodolesar so ka kerel pes pe vrama thaj efektivno investigacija thaj ka došaripaskiri akcija kotar e policija.

E oficijalnikane rovipena kotar e Roma mamuj e manuša save keren diskriminacija vaj keren violencakere aktija naj but. E Ombudsmaneskoro ofiso reportirindas kaejsura kana i policija na kerdijas akcija sar so trubuj te kerel, cilosar te portektirinel e themeskere manušen.²³ Naj sas varesave indicije save sikavenas kotar savo etnicitetosi e manuša. Ko 2007 thaj 2008 berš e Europaki Kris vaš Manušikane Hakaja kerdijas trin kejsura kote so nerinde e Roma

²² Data dendi kotar e Uranija Pirovska, Ombudsmanesko Ofiso. Intervju 27 septembro 2010.

²³ Ombudsmanesko Ofiso ande Republika Makedonija, „Beršeskoro Reporto 2009.,, rigori 35

mamuj e thema.²⁴ Leindoj ani godžikodo so ačhilas pes deš berša angleder, kodola kersura sikaven kaj e aktija mamuj e Romane themeskere manuša naj mišto investigirime.²⁵

18) Te ažutil pes o avipe dži pe justicija vaš e Roma thaj Sintura trujal e aktivitetija sar so si legalno ažutipe thaj provizije kotar e informacije dendine pe romani čhib.

E Romen butivar naj finansije te arakhen korkore ple hakaja trujal e justicijako sistemo. Sigende adoptirimo Kanuni vaš Bilovengo Legalno Ažutipe, avilas pe zor ko januaro 2010 berš, trubuj te sigurinel kaj e majdukhavdine grupe ando them šaj te aven dži pe bazično/fundavno/ legalno ažutipe bizi te pokinen. E kriteriumija te klarificirinen pes kon si kodola manuša si but striktno thaj našti te ahaljol pes kon šaj te lel beneficije kotar kodo kanuni. E manuša saven isi štar drom cikneder love pro čhon naj pe kodi klasifikacija, vi kodo so olen našti te ovel love te pokinen kodola košti. Javereder kotar e themesko šajipe te del bilovengi legalno asistencija e themutne Romenge, nekobor CSO dena gasavo ažutipe. MAŠkar lende si i CSO Asocijacija vaš Manušikane Hakajengo Protektiribe pe Roma, partnero e OSCE-ske pe projekto te del mobilno legalno bilovengo ažutipe pe stungo rigeski Makedonija.

Kodo bilovengo legalno ažutimos naj dost te sigurinel avipe/akseso/ dži pe justicija vaš e Roma. Javere rigatar, e provizije kotar e informacije vaš lengere hakaja, obligacije thaj legalno procedure, si jekh kondicija save so trubuj te ovel/te kerel pes/. E romane CSO thaj Manušikane Hakajenge Organizacije, avrijal kotar e Romane Informacijakere Centrija (RIC),²⁶ butivar den žutimos numa ko starto kana astarena e legalno procedure thajna majodorig. O MLPS planirinela te zurarel e RIC-engoro kapaciteti pe legalno thaj administrativno rig. Ažutimasar kotar o OSCE SMMS, EU thaj Lokalno Gaverno, sar vi kotar Publikane Servisongi Reformiribaski Inicijativa (LGI), o MLPS dikhela droma te garantirinel kodola servisija e Romenge, kodolesar so ka trenuil e manušen kotar e RIC-ura vaj kodolesar so ka involvirinel fiškatoren pe kodola institucije.

19) Te lel pes sama upral sa e aktivitetija thaj programija vi pe situacija pe savi si e Romane thaj Sintongere džuvlja, save si butivar viktima diskriminacijatar vi kodolestar so si javere etnikumi, vi kodolestar so si džuvlja.

Džaindoj pali o sigende adoptirimo Kanuni vaš Jekh Šajipena (2006) thaj kreiribe e Departmane vaš Jekh Šajipena ando MLSP, sasa vazdimi varesavi sama vi pe kodola buča save so afektirinen e Romane džuvlja. E specifikane trubujimata e Romane džuvlengo sasa identificirime ko Akcijako Plano vaš e Romane Džuvlja 2008-2010 (sa džikote naj te ovel pharudino dokumentesar ko 2011), savo so prindžarela o butjaripe, sastipe, edukacija, politikani participacija, manuškane hakajen thaj e diskriminacija sar klejake prioritetija.

Numa, o nanipe budžeteskere love kerdije te našti te implementuil pes kodi buti and Akcijako Plano: numa duj projektija sasa kerdine so si relatirime pe romane džuvlja thaj diskriminacija mamuj lende.²⁷ Anglunes, khidpe te trenuin pes e trenerura vaš kodo sar te avel pes dži pe institucije thaj te arakhen pes e romane džuvlengere hakaja. Dujtones,, o MLSP thaj UNIFEM kerdije jekh lil savo khamela te vazdel i sama vaš e diskriminacija so kerel pes mamuj romane džuvlja.

²⁴ JASAR mamuj NEKANUTNI JUGOSLAVIJAKI REPUBLIKA MAKEDONIJA (Aplikacija no.69908/01); SULEJMANOV mamuj NEKANUTNI JUGOSLAVIJAKI REPUBLIKA MAKEDONIJA (Aplikacija no. 69875/01) DZELADINOV THAJ E JAVERA mamuj NEKANUTNI JUGOSLAVIJAKI REPUBLIKA MAKEDONIJA. Pe sotrin kejsura i Kris arakhlas kaj sasa phagerdino o Artiklo 3 kotar e Europaki Konvencija pe Manušikane Hakaja sostar e autoritetija či kerdine pengi buti sar so valjani thaj či kerdine efektivno investigacija.

²⁵ http://www.coe.int/t/DGHL/Monitoring/Execution/Themes/Roms/Roma_en.asp.

²⁶ Ande sasti taeritorija ko Kherutno Them egzistuino oft Informacijakere Centroja. Von si bazirime ande lokalne CSO thaj kote keren buči duj manuša pokime kotar MLPS. Von koordinirina thaj monitoririna e aktiviteton sar serviso e Romane populacijake.

²⁷ Informacija lendini kotar Mirdita Salju, Šerutni ando Departmani pe Jekh Šajipena, MLSP intervju, oktobro 2010.

Sar so krena pes aktivitetija vaš kherutni violenca, manušengoro kino-bikinipe thaj ajvera gender relativirime butja, na kerena pes specifikane programija vaš e Romane džuvlja. E SCO si aktivne pe kodi sfera kodolesar so vazden/keren/ kampanje te vazden e manušengi sama pe provizije vaš e Romane džuvlja

Politiribe

26) Politikengo buhljaripe thaj promoviribe sama maškar e institucije save traden kanunija vaš e situacija pe Roma thaj e Sintura save so si mamuj negativno stereotipija mamuj lende

Direktno hemipe e policijako ande Romane komunitetura, khidamatencar, Lokalno Konsilosar pe Preventiribe (LPC) thaj e Godideibaskere Grupe (CAG) sar vi e diskusijencar (ažutisarde kotar o OSCE SMMS) si e instrumentura kolencar mangela pes te hamjaren pes e stereotipura so isi e policajton mamuj e Roma. Jekh javer lači buti savi šaj vazdel e policajtongi sama vaš e Roma thaj olengiri situacija sasa otreningo so kerdijas pes vaš e Romengiri kultura. O Ministeriumi vaš Androne Butja (MoI) thaj o OSCE SMMS kerna kooperacija ktoar 2007-to berš kodolesar so kerena *ad hoc* treningo vaš buteder sar 200 policijakere manuša save so keren buti ande areje kote so trajin Roma, te šaj te kerel olenge preparacija te keren akcija adekvatno thaj te čaljaren e Romengere trubujimata pe siguriteto ande thana kote so dživen/trajin/ e Roma.

Pe kodo konteksto, e OSCE-skoro Departmento vaš Policijako Zuraripe (PDD) planirinela pes te ovel treningo po 2011 berš te šaj vazdel pes gasavi sama maškar e policijakere butjarne.

27) Keribe trening programija te kerel pes preventiribe pe kodo e policajtura ma te maren binisoko thaj te vazden sama vaš respektiribe e manušikane hakajengo.

E Policijakere Akademijako trening programo lela vi modulija pe manušikane hakaja thaj etika/moralo/ ande policajtongo butikeribe. Majdur, o MoI thaj o PDD kerdije kooperacija kotar 2007-to berš kodolesar so dena treningoja vaš kodo sar te praktikirinen e PolicijakoKodo pe Etika,

Numa, sikavipe policijako brutaliteto thaj maripe e manušen, specijalno e Romen, džala vi majdorig. Kodo phenel vi o EU Progresosko Reporto,²⁸ vi o Beršeskoro Ombudsmanesko Reporto 2009.²⁹ E gazeti thaj e CSO reportirinena bilačhipena andi policijakere akcije mamuj e Roma. Ko 2007, sar egzemplo, i gazeta Dnevnik phendas kaj nekobor šela manuša save mangel Devleske pheneas kaj i Policija marelas olen ande than vakerdino Tabanovce.³⁰ I CSO Arka, an peskoro beršeskoro reporto pe Romengere hakaja, kerdas identifikacija pe 13 kesjura kote so sasa violenca kotar e policija mamuj e Roma. Kotar kodola deš thaj trin 8 sasa majbrutalne thaj pal kodi intervencija sasa dikhlino kaj e Roma sas mardine but.³¹

Pe 2009-to berš e Romane themeskere manuša dije 9 rovipena dži ko Ombudsmano vaš kodo so i policija kerdijas bilačhipena, vi kodo so kodo numero si bareder te lijas pes sama kaj pe but rovipena na idnetificirinela pes e manušengoro etnikano identiteti. Investigacija sasa kerdine vi vaš e Sektoro pe Andruni Kontrola thaj Profesionalno Standardija kotor e Ministeriumestar vaš Androne Butja. O Ombudsmano kerdas identifikacija pe varesave tikne lačaripa an peskere procedure,³² save so šaj te zuraren pes buteder pali adoptiribe kotar o lil pe Standardno Operacionalno Procedure, specialno te lel pes sama kana trubuj e policajtura te

²⁸ Komisija pe Europakere Komunitetija, „Nekanutni Jugoslavijaki republika Makedonija 2010 Reporto pe Progreso,, rigori 15

²⁹ Ombudsmanesko Reporto 2009, rigori 35

³⁰ Dnevnik, „Kumanovakere Roma sasa brutalno tretirime policijatar,, 14 avgusto 2007, rigori 13

³¹ Romano Hakajengo Forum Arka, „Roma Monitor – Siuacija pe Romengere hakaja ande Makedonija 2009-2010, rigori 4.

³² Ombudsman ,, Beršeskoro Reporto 2009,, rigori 36

keren varesavo atako. E manuškane organizacije akarena pe buteder detalno investigacije savo so dži akak na kerdijas pes vareso mamuj e policajtura so phagen kodo.³³

O SMMS ka kerel regionalno konferencija vaš kodo te zurarel thaj te buhljarel e Sektore vaš Andruni Kontrola thaj Profesionalne Standardija, khamipasar te bajrarel i andruni kontrola upral i policija.

28) Buhljaripe politikengo: (1) te lačharen pes e relacije maškar e Romane thaj e Sintongere manuša e policijasar, vi te kerel pe preventiva pe kodo ma te ačhol violenca mamuj e Roma thaj e Sintura; thaj (2) te bajrarel pes i pakhiv thaj pača maškar e policajtura thaj e Roma vi sintura.

Pe nakhle berša sasa kerdine duje cilongere projektura kolencar khamelas pes te vazdel pes i konfidenca maškar e policajtura thaj e Roma. Varesave khidipena sasa kerdine kotar e policajtura vaš e romane komunitetora thaj e čhavore (Toopana ekologijako dives 2006; Vizita ki Gazi Baba policijaki štacija ko 2005). O OSCE dijas suporto ko LPC thaj e Romane CAG diskusija pe tematura save si paše ko romane komunitetura (mangipe devleske) ande 17 Komune ko 2010 kote so kerdas prezentiribe pe pozitivno inicijative thaj te kerel promoviribe thaj socijalno inkluzija ande romane komunitetora, sar vi e policija te lel bareder sama pe Romengo siguriteto. O LPC thaj CAG naj but prindžarde maškar e themutne. Sar so phenela o SMMS Komunitetongo Rodipe, 37.2 % kotar phučline manuša džanenas vaš o LPC, thaj 34.4 % vaš o CAG, vi kodo so kodola procentura barile kotar 2008.³⁴ Dikhilino si kaj e komunitetija javereder kotar e Makedoncura thaj e Albancura nane but prindžarde gasave institucijencar.³⁵

E majodorutne kidipena save so kamenas te barjaren o khetanipe thaj i phakiv trujal dijologo maškar i policija thaj e romane CSO (Sumnal, Ambrela) thaj e javera aktorija (Ombudsman, MLSP, OSCE) pe nekobor komune (specijalno Kočani, Bitola, Šuto Orizari). Dureder, o CSO Open Gate kerdija treningoja pe policajtura ki prevencija ko kino-bikinibe, ki kooperacija e MoI-sar.

Gasave aktivitetura trubuj te garantirinen bajrovipe pakhiv thaj bareder haljovipe maškar i policija thaj e Roma. Jekh studija so kerdijas o OSCE SMMS sikavela tikno trendo, savo so pe avutni vrama bajrol, kaj buteder thaj buteder themeskere manuša pačana ki policija ando Kherutno Them (61.9%)³⁶ Kodo phenel kaj isi than vaš e pačako bajrovipe pe policija ande sasto them/societa/.

29) Buhljaripe politikongo thaj procedurengo te sigurinelpes efektivno responso/dejbe palpale/ policijatar pe rasatar motivirime violenca mamuj e Roma thaj e Sintura.

E politike thaj e procedure so si paše phangle e rasatar motivirime violencasar trubuj te oven dikhline sar violenca savi si rasatar motivirime ande Kherutno Them.³⁷ Thaj čačes, naj varesave evidence thaj faktija vaš organizirime atakija mamuj e Roma pe kodo Kherutno Them.

30) Te pherel pes i hiv maškar e internacionalno standardura vaš policija thaj e nacionalno praktike ko konsulturibe e nacionalno policijasar, CSO-encar thaj reprezentatoncar katar e Romane thaj Sintongere komunitetija.

³³ Romano Hakajengo Forum Arka, „Roma Monitor – Situacija pe Romengere hakaja ande Makedonija 2009-2010, rigori 15

³⁴ OSCE SMMS ki kooperacija e MoI-sar, Komunitetengo Rodipe 2010-Narativno Reporti, rigori 97

³⁵ Ibid., rigori 98.

³⁶ Ibid., rigori 89.

³⁷ Intervju e Stankovski Tonesar, Asistenti Direktoro, Ministeriumi vaš Androne Butja, Sektoro va šPolicija, 12 novembro 2010. O raj Stankovski dijas palpale ande lil ko phučibe: „Si kerdino vaj na jekh seto kotar procedure save so adresirinenena rasatar motivirime violence?.,

Upreder vakerdine aktivitetija trubuj te vazden i pača maškar i policija thaj e Roma save ka len beneficije kodolestar so ka involvirinen pes e romane CSO thaj e reprezentantura, LPC Romane CAG thaj e Romane komunitetongi participacija.

31) Te elaboririnel pes, kote so šaj, ki pašutni kooperacija e internacionalno organizacijencar thaj e Romane CSO, keripe legaripasko lil thaj trening programija.

Sar trubuj e policajtura te keren buči, specijalno ande romane komuniterura naj skrinisardo pe lil. Bareder edukacija trubuj e policajtonge vaš e manuškane hakaja specijalno e policajtonge kotar e Alfe, phenela i romani CSO Arka.³⁸

O publiciribe thaj distribuiribe lila manuškane hakajencar ko policijakere štacije, phanle manušenge, ko sa e minuritetenge čhibja (vi pe Romani) ka ovel phundro maj angle.

32) E Romengo thaj e Sintongo motiviribe te keren buti ano kodola institucije resarinasar te promovirinen tolerancija thaj diversiteto/javeripe/.

E aktivitetija save so anena pašeder e policija thaj e Romengere komuniteton si instrumentija te kerel pes Romengeri inkluzija ande kodola institucije. O MoI kamel te lel e Romane studenton kotar e uče škole thaj te sikavel pozitivno signalo.

E Romengeri proporcija so keren buti an kodola institucije si (0.65%)³⁹ kotar totalno butijanengo numero, so si ki linija kodolesar kobar Roma keren buči ande publikane institucije, numa vi majorig si teleder kotar 2.66%. 73 Roma keren buti ande policijakere institucije thaj numa nekobar olendar si pe ušheder pozicija. Kodola Roma policajtura trubuj te vazden i pakiv ki policija thaj te vazdel inter-etnikano dijalogo ande policija.

Mas Medija

36) Vazdipe informacijakere thaj samakere kampanje te harnjaren pes e negativno stereotipura mamuj e Romane thaj Sintongere manuša.

Dži akak pe nakhle berša naj sas kerdini gasavikampanja ando Kherutno Them, cilosar/resarinasar/ te vazdel pes e manušengiri sama thaj te harnjaren pes e negativno stereotipija mamuj e Roma. I Nacionalno Strategija, korkori peske, kerdijas varesavi atencija ko mediumija sar jekh kotar e prioritetija te zurarel pes e Romengiri komuniteta, numa nakerdijas varesavi specifikani rekomandacija upral e kampanje mamuj e stereotipija.

Numa, kotar e vrama dži pe vrama, sasa kerdine varesave phundre thaj kampanje vaš sa e dukhavdine grupi, leindoj kate vi e Romen. Majpaluni kampanja sasa kodi vaš e čorolipasko harnjaripe (oktobro 2010) thaj jekh so sasa kerdini vaš e anti-diskriminacijako kanuni/zakono/.⁴⁰ Sporadikane/kotar vrama dži pe vrama/ sikavipa ande medija suksesijale Romen, sar manuša save keren buti ande CSO si jekh lačo phundro majangle te phagel pes kodo negativno stereotipo. E OSCE SMMS-ko thaj e romane organizacijako Sumnal, sikavibe ande A1 TV si jekh kotar gasave egzemplija.

E analize kotar e medijengiri rola ko pharuvipe e situacijako pe savi si e Roma, či trubuj te len prioriteto upral e informacijengere kampanje save trubuj te keren pes thaj te popularizirinen pes e Roma. E romani redakcija pe nacionalno televizija MTV butivar sikavela skurto dokumentarno filmija vaš edukacija, sastipe thaj loxheder avipe dži ko dokumentija. E privatnikane TV sasa involvirime pe gasave aktivitetija so, sa ko sa, barjarela i zor te kanalizirinel pes i informacija savi so afektirnela e Romen. Kodola zora/aktivitetija/ bibahtake,

³⁸ Romane Hakajengo Forumo Arka, „Roma Monitor – Situacija e Romengere hakajencar ki Makedonija 2009-2010., rigori 15

³⁹ Data dendini kotar o raj Toni Stankovski, 12 novembro 2010.

⁴⁰ Intervju e Grozdanova Elenasar, 5 oktobro 2010.

na avena dži ki buhleder numero manuša te šaj bareder suksesosar te maras amen mamuj e stereotipija.

37) *Te šaj te vazdel pes i slobodija ko vakeripe, treniripe e Romane thaj e Sintongere žurnaliston thaj e manušen kotar e mediumija trubuj te bajrraren o avipe e Romengo thaj e Sintengo dži pe mediumija.*

Jekh čačuni slobodija pe ekspresije/sikavibe/vakeripe/ ande mediumija, sar e bareder, agjare vi ande privatnikane romane mediumija ka anel dži pe kodo benefito so e Roma ka bajrraren pengeri inkluzija sar žurnalistija ko sa e mediumija. E romane žurnalistija so keren buti ande nacionalno mediumija si limitirime olengere reportiribasara numa, pe nakhle nekobor berš kodo procento lokheder bajrola.⁴¹

Džikote e Romen naj šajipena te aven dži ko žurnalistongi edukacija ande bareder školi ando them, von buteder phiren ande fakulteto vaš e zakonura vaj ande škola vaš Žurnalizmo thaj Publikane Relacije (SJPR) kerdini kotar o MIM ando 2008 berš. Majangle, o ekonomikano iranipe pe žurnalizmongi edukacija si limitirimo thaj i kariera sar žurnalisti si numa dujto aktivitetu. Dujtones, e programija save so dena finansije si limitirime. Gasavi si e situacija pe palune nekobor berša.

Maškar 2006 thaj 2008 berš, trujal trine beršengoro akademično kurso, o MIM trenirindas 36 Romen te oven žurnalistija thaj te šaj te keren buti sar žurnalistija 6 čhona ande bareder mediumija. E sikljovipaskere materijalija sasa dendine bilovengo te šaj te phagen pes e ekonomikane barijere. Majodorig, ko 2008-to berš e romane studentonge sasa dendine 3 stipendije/love sikljovibaske/ te phiren pe SJPR-oskere trine beršengere kursija, numa na džanela pes kodo programo ka džal majodorig, vaj na.⁴² E projektija so rezultirinde kotar o MIM thaj SJPR aktivitetija sasa dujrigale: kotar jekh rig, bareder numero kotar e romane-relatirime nevipena ande bareder mediumija (sar kerela pes info vaš i diskriminacija ande mediumija); thaj kotar javer rig kerdijas pes jekh nevi generacija kotar e romane žurnalistija. Numa nekobor kotar kadala Roma so agorinde kodi škola akak si involvirime ande medija, džikote e javera gele ande javer profesije kote si pokime buteder (CSO, gaverno).⁴³ Kodola programija, dži akak, ande varesave hemime/miksirime/ rezultatija. O MTV, A1 thaj e Romane mediumija si numa nekobor save line MIM-eskere agorine studenton thaj e finansije limitirina vi majodorig e romane žurnaliston vi te arakhen peske buti ko bareder thaj naromane mediumija.

38) *Te motivirinen pes e mediumija te sikaven e pozitivno aspektija thaj jekh balansirimo portreti kotar e Romengoro dživdipe, astarindoj kotar e stereotipija vaš e Roma thaj e Sintura, thaj sa dži ko vazdibe tenzije maškar etnikane grupe. Organiziribe trujale mesaje maškar e medijengere reprezentantura thaj e Romane vi Sintongere reprezentantura resarinasar/cilosar/ te promovirinen pes gasave aktivitetija.*

Vi kodo so e mediumija nane aktivno motivirime te sikaven pozitivno aspektija kotoar e Romengoro dživdipe, kotar javer rig, olen isi obligacija, džaindovjali o Kanuni vaš mediumija, te respektirinen thaj te sikaven o duho/ruhi/ e tolerancijako, e respektosko thaj haljovipasko maškar e individualcija kotoar javereder kulture.⁴⁴ Treningura vaš e žurnalistija te promovirinen etikano žurnalizmo butivar sikerdine thaj sasa organizirimekotar o MIM thaj lengere internacionalno partnerija, internacionalno organizacije, vaj mediumija (BBC).

Džaindovjali e MIM-oskere, Romaversitat-eskere thaj CSO-ongere monitoring aktivitetija, epizode kotar e stereotipura thaj nanipe respekti thaj profesionalizmo kana vorbil pes vaš e Roma si frekventno ande varesave mediumija. I CSO Mesečina thaj o MIM

⁴¹ Intervju e Petrit Saračinesar, 12 oktobro 2010; intervju e Ajet Osmanosar, 14 oktobro 2010.

⁴² Kodo sasa vkerdino kotar o Petrit Saračini, 12 oktobro 2010.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Kanuni vaš mediumija: (Kotar: Makedonijako Legalno Centri vaš Rodipa, <http://www.mlrc.org.mk/law/1021/>).

reportirinde kaj ando Večer (gazeta ande Makedonija) pe 2008 berš sasa artiklo anavkerdo sar „Amen rodas e Romendar ma te geren ciganengere butja,, thaj kodo sas vakerdino an kodi gazeta duvar.⁴⁵ Varekana, paše dži pe gasave nevipena, varesave mediumija čivena vi fotki save sikavena stereotipija vaš e Roma.⁴⁶ Butivar ande mediumija šaj te ginaven pes e anava e manušengere thaj olengoro etniciteto save so kerdine varesavi doš vaj kriminalo.⁴⁷ Šaj te arakhen pes vi gasave epizode save anena dži pe kodo te bajroven e stereotipija mamuj e Romani populacija.

AP Šero IV – Adresiribe e socio-ekonomikane butja

Khera thaj dživdipaskere kondicije

43) Keribe mehanizmiya thaj institucionalne procedure te klarificirinel/vužarel pes/ o hakaj baš khera, te pharuvel pes o phučibe vaš Sintonnago save do dživdinena ano kondiceje save so si nalegalno (Romane komunitetonde nane regulirimo kasko si o than/phuv/ thaj kaskere si e khera; e Roma butivar dživdinena pe gasave na-legalizirime khera kote so dživdinena dekadencar).

Nane varesavo baro progresi so šaj te dikhel pes an kodi areja/sfera/. Ovela lafi/del pes duma/ vaš e khera thaj i phuv thaj e dokumentija kolencar sikavela pes kaj vi o kher vi i phuv si e manušeski savo trajil pe kodo than. Bibahtaki ande but romane mahale kodo phučibe si phutardo thaj i legislativa na dela olenge baro šajipe te legalizirinen pengere khera thaj i phuv. Varesavi klaro data naj, numa kodola informacije so dela e Dekadako Dikhipe MK kerdas (2009 Plano Akcijako vaš e Khera).⁴⁸ Pe nekobor komune, e Šerutne e dizjakere/foroskere/ khamenas pe neve urbanistikane planeja te čhiven vi e romane kheren thaj mahalen (egzemplo Prilep).

Dejbe harijali/zeleno/ roš pe Kanuni/zakono/ vaš Legislacija e Ilegalno Kherengo vi majodorig adžikerela pes pali trin berš, vi kodo so o Ministeriumi vaš Transporto thaj Komunikacije (MoTC) ki kooperacija e UNDP-esar kerdijas te buhljarel kodo. Pe paluni vrama kodo proceso kotar e adoptiribe kodole kanunesko džala majodorig vaš avutno berš.

44) E Romengo thaj e Sintongo involviribe pe dizajniribe e politikengo vaš e khera, sar vi ande konstrukcija, renoviribe thaj lejbe than ande publikane projektija vaš e khera kotar so kodola manuša šaj te len beneficije. Te sigurinel pes kaj kodola projektija naj te keren etnikani vaj rasaki segregacija.

E Roma, generalno dikhindoj naj involvirime ando dijaniribe e politikengo save si phangle e kherencar thaj publikane projektoncar vaš e khera. Dži pe varisavi limitirimi digra/nivelo/ e Romengiri komuniteta si involvirime/hemime/ ande sfera kotar e infrastrukturne projektura so džan ande Romane mahale, save si finansirime, majbut kotar o MoTC-eskoro budžeto vaš implementiribe e Dekadakere Akcijake Planesko thaj kotar e komunakere budžetija. O kabineti kotar o Ministeri bizi Portfolio si konsultirimo vaš e prioritetija so si finansirime kotar e MoTC-eskoro budžeto.

⁴⁵ 16 juno 2008 berš, ,

<http://www.vecer.com.mk/default.asp?ItemID=DAB12A4FF4AB06448ECDADBFC57A4E96>

Thaj ando

25 October 2008

⁴⁶ O MIM kerdas jekh rodipe te sikavel kaj varesave mediumija sikavena bilače fotografije kotar e Roma našle manuša, teli artiklija save phenena vaš vaver butja e Romenge.

⁴⁷ Mesečinako rodipe, intervju e Toči Muhamedosar, 14 oktobro 2010.

⁴⁸ Dekadako Dikhipe MK 2010, rigori 39. Revizija ko Nacionalno Akcijako Plano vaš e Dekada pe Inkluzija e Romengi 2005-2015 ande Republika Makedonija vaš e vrama kotar 2009-2011, rigori 10.

45) Lejpe ani godži e šajipena vaš garantiribe kreditija e participacijakere Themenge save so šaj te len kotar e internacionalno organizacije thaj finansijakere institucije vaš e nakuč projektija pe khera.

E Kherutno Theme sasa šajipe angli varesavi vrama te lel krediti kotar e Europako Konsiloski Banka vaš Buhljaripe. Kodola love saasa vaš kodo te vazden pes khera pe vrama kotar 2007-2009 berš džaindoj pali e gavernoskoro plano so dži akak kompletirindjas pes. O projekti sasa pharo 50.7 milionija eura vaš kheribe 35 bare khera pe 26 forura.

Kodola apratmanija/khera/ ka oven dendine e dukhavdine manušenge vaš tikni renta pro čhon/masek/. E Roma khuvde pe kodi kategorija, na numa kodoleske so si dukhavdine manuša, numa vi pale e javera efta kriteriumija so si dendine pe javer kategorije (sar egzemplo, invalidija, korkore daja).⁴⁹ Fundamentalno si kodo so vi pe avutni vrama šaj te avel pes dži pe gasave kreditura. E RIC-rura šaj te den asistencija e Romane populacijake te lel peskere hakaja vi pe kodi sfera/areja/.

Save tamirkeriba/vazdipa/khera/.

46) Promoviribe vaš e šajutni kooperacija pe khereskere šeme vaš e Romengere komunitetija thaj lače treningoja vaš gasave tamirkeriba/kherengere vazdipa/.

Gasavi opcija vaš kherengere šeme pe roma naj dikhlina thaj lende ki sama kotar o MoTC. O Departamento vaš Socijalno Inkluzija, kotor e MLSP-estar, sar te si, kerdas duj centrija vaš bikherengere manušenge (Čičino Selo thaj Ljubanci) majbut vaš e Romane familije. Buteder sar 100 manuša trajin kote vaš maksimumo kotar šov čhona. O MLSP reportirindjas kaj but kotar e romane familije so trajinde/dživdinege/ kote naj bikhereskere manuša numa si familije saven isi problemija kherencar thaj džidipaskere kondicijencar (but manuša trajin pe jekh kher, sar egzemplo).

Bibutjaripe thaj ekonomikane problemija

48) Promoviribe pe sa bareder thaj bareder reprezentiribe ktoar e kvalificirime roma thaj Sintura ande publikane bučakere thana.

O Kherutno Them si vaš kodo te ikerel pes paše principija kotar e jakha-jekh reprezentiribe ande publikani/phutardi/ administracija pe sa e nivelura, džaindoj pal kodo so si lendino kotaro o OFA. 2.66% kotar sa e butjarne ko publikano/phutardo/ sektoro musaj te oven Roma – sar so vakerela i oficijalno proporcija e Romengi ande Kherutno Them.⁵⁰ Sar so sasa dikhlino upral e publikani/phutardi/ administracija (tele-upre 130,000 butjarne manuša pe sasto them), e pharipena pe save arakhela pes kodo sektoro naj te pharuven pes sa dži ko milaj 2011 berš,⁵¹ pe vrama kana o Sekretarijato vaš Implementiribe e Ohrideskere phangle vorbasar (SIOFA) ka kerel lačo reguliribe pe butja (10,000 butjarne manuša) thaj ka kerel fokuso pe lačo reprezentiribe kotar sa e minoritetija pe civilno servantija/butjarne/.

Džaindoj pali o raj Neždet Mustafa, Ministerio bizo Portfolio, o procento kotar e Roma, manuša save keren buti ki administracija kotar 0,1% ko 2000-to berš, barilas ko 0,6% ko 2010-to berš,⁵² so sikavela tikno progresu pe kodi areja.

I SIOFA, penel ande majpaluni studija kerdini kotar OSI, phenel kaj e Roma ikheren o procento kotar 0.62 %⁵³ kotar e publikane bukja. O nanipe kotar lači databaza informaciendar na dela shaipe vaš horeder analiza. O Akcijako Plano vash Butjaripe 2009-2011 (Dekada pe

⁴⁹ Intervju e Bajkova Lenčasar, Department ovaš khera thaj Infrastruktura, Ministeriumi vaš transport thj Komunikacije, 10 novembro 2010.

⁵⁰ 2002 berš, genibe e manušengo/senzuso/.

⁵¹ Kanuni vaš Publikane Servisija sasa andino pe milaj 2010 thaj ka avel pe zor pali jekh berš.

⁵² Dekadako Dikhipe MK 2010 Konferencija pe 15 oktobro 2010.

⁵³ Stephan Muler thaj Željko Jovanovic „E Droma dži ko progresu?“, E Eurpaki Unija thaj e Romengi Inkluzija ande Balkano, OSI publikacija, aprilo 2010, rigori 38.

Romengiri Inkluzija) khamel te del 50 butjaripaskere thana e Romenge saven isi agordino univerziteteski edukacija pe administracija, dži ko 2011. Phundre majangle si kherdine pe Septemvro 2010, kana SIOFA lijas pe buti 250 manushen kotar Romano thaj Korajengo komuniteto.

O numero kotar e Roma so kheren buti sar civilno bukjarne na pherel teleder kotar 2.66 %, sar so phenela e Ombudsmanesko 2009 Beršesko Riporto. E majodorigutno riporto dikhel kaj nekobor institucije na resline o obligatorno nivelo kotar reprezentiribe thaj jekhutni prezentacija pe avutni vrama trubuj te dopherel pes.⁵⁴ I informacija dendini ande EU 2009 Progresesko Riporto, phenel vash e Romengeri teli reprezentacija.⁵⁵ Nesave Romane politikane liderura, leindoj kate vi e Ministere Mustafa, phenen kaj e kvalificirime Romengere khamipena si te arakhen penge buti ko CSO thaj najlen intereso te kheren buti ande e civilne servisura.⁵⁶

Vi khodo so isi disave pozitivno zuraripa, e Romengiri proporcija sar civilno butjarne pe nekobor institucije, specijalno pe justicijako sistem o ačhovel harno.⁵⁷ O reprezentiribe so bajrol naj dost, trubuj te lel pes ani sama vi buteder sektorura. O Kanuni pe Civilno Butjarne si majbaro instrumento kolesar šaj te resen pe e cilora/resarina/ vash lačo reprezentiribe pe avutni vrama. Kodo si kleaki area pe majodorigutno involviribe e OSCE SMMS-eske, pe suporto e SIOFA-ke.

49) Zuraripe trening progamura te kherel pes preparacija pe na-reprezentirime grupe, sar so si e Romengere thaj e Sintongere, pe arakhibe buti ande lokalno publikani administracija thaj javera aree thaj te buhlaren politike te motivirinen deibe buti e manushenge saven isi edukacija sar civilno servantija/butjarne/.

Kate naj varesave specifikane trening programija vaš inkluzija e manushengi so naj lache reprezentirime ande lokalno publikani administracija ande Kherutno Them. I formalno edukacija si i klea vaš avutnipe kodo manušengi e trening inicijative katar e internacionalno akterura, leindoj kate vi e OSCE, naj kerdine. Buteder trubuj te kerel pes thaj te buhlaren pes e instituciengere mehanizmora vash kodola na-reprezentirime grupi.

Teli konteksto katar e decentralizacijakoro proceso, o OSCE kerdas trening sesije pe komunengoro nivelo. Das vorba vash e Romane reprezentatnura kotar Šuto Orizari. Trin Romane civilno servantija/butjarne/ sasa lendine pe avguni faza e proektostar. Khamela pes te las ande godži kaj katar 15 noemvro 2011 ka trenuin pe panda 15 Roma.

50) Impaktoskoro vazdipe pe butjaribaskere programe, leindoj bareder sama pe edukacijakere komponente, te šaj te sigurinel pe kaj ka bajrol i kompeticija e Romengi thaj e Sintongi pe bućako marketo.

Bazirime upral e analize ko butjakoro marketo thaj e bi butjaripaskere trendija, o Kherutno Them adoptirindas Nacionalno Butjaripaski Strategija 2006-2010, upral save si bazirime vi e Nacionalno Akcijakere Planija pe 2006-2008, leindoj ani godži e prioritetija kerdine angleder.

Numa, bi bahtake kodola dokumentija na aresline dži ko Akcijakere Planija katar e Dekada pe Romengi Inkluzija (2009-2011). Khamipasar te kerel pes identifikacija pe varesave barieri vash butikeribe (sar egzemplo, edukacijako nivelo, lunge vramako bi butjaripe), e romen vi majodorig isi limitirimo partikiribe ko butjaripaskere programura kotar o MLSP, thaj kodo si vareso so trubuj te dikhel pe pe avutni vrama.

⁵⁴ Ombudsmanesko, Beršesko report 2009, rigori 29

⁵⁵ Nekanutni Jugoslavijaki Republika Makedonija-2009 EU Progresesko Riporto, rigori 21

⁵⁶ Stephan Muler thaj Željko Jovanovic „E Droma dži ko progreso?“, E Eurpaki Unija thaj e Romengi Inkluzija ande Balkano, OSI publikacija, aprilo 2010, rigori 34.

⁵⁷ Dikh Ombudsmaneski studija pe rekomandacijengo implementiribe vash lači reprezentacija thaj diskriminiribe, kompletirimo ano februaru 2010.

51) Politikengo thaj e programengo zuraripe vash e treningoja, cilosar/resarinasar/ te barjarel pes e Romengo thaj e Sintongo kapaciteto, leindoj bareder sama upral e therne thaj džuvlja.

O MLSP elaboririnda Beršeskere Operacionalno Planija vash aktivno involviripe ande butjaripe. E Roma si lendine sar manuša save ka len beneficije kotar e duj riga (sar dukhavdine grupe thaj sar minoritetija). I avguni kategorija lela duj aktivitetija pe Romengiri populacija. Anglunes, e *Korkorutno arakhibe buti Programo*. Kodole programostar lije beneficije 14 bibutjarne Roma ko 2009 berš kotar totalno 700 manuša save so lije materijalija kotar molipe 3.000 evrija vaš kodo te astaren korkore pengo bizniso. Dujtones, *Registriribe e Biznis Programosko*, kote so vi e Roma lija than, numa pe limitirimo nivelu, ko 2009 (5 Roma).

O jekhutno programo pe Romengere aktivno lejbe than si o *Romano Butjaripasko Ažutipengo Programo*. Sas le cilo/resarin/ te del 50 Romenge pe 2010 berš kvalifikacije te keren buti gipsosar thaj dejbe šajipe te keren buti pe 3 čhona/masek/ pe firmi sar trening vrama. Numa e kvalitetno manuša lija than pe kodo 2010 berš,⁵⁸ vi kodo so o MLSP khamelas te involvirinel vi e RIC-on ko promoviribe pe kodi buti. Ikerindoj ani godži kaj ko septembro 2010 berš i Nacionalno Agencija vaš Butjaripe registririnelas 16,695 bibutjarne Romen,⁵⁹ kalendar, sar so adžikerelas pes, te sikaven varesavo interesi pe kodi buti.

I majodorutni analiza pe kodo projekto ka del amenge dži po džanibe sar buteder te dizajnirinen pes gasave programija pe avutni vrama thaj te vazdel pes e Romengeri inkluzija ande butjako marketo. (sar so phenel vi i Rec. 50).

Specifikane politike save so khamen te barjaren e butjaripa e Romane džuvlengi thaj e ternengi naj panda kerdine. I romeni džuvli si lendini ande bare džuvlengere themeskere programija so si kerdine kotar o Kherutno Them (aktivitetija pe rehabilitiribe e žertvongo kotar kherutni violenca) thaj kotar e internacionalno institucije (EU projekto *I Džuvli ande Makedonijaki Ekonomija*, programo savo so astarelas diferentno etnikane komunitetija).⁶⁰ Majodorig, o linko maškar i edukacija thaj o butjaribe naj sasa kerdino lačno, vi kodo so phenel e EU Integririmo Legaripe pe Butjaripe.⁶¹ I kooperacija maškar e institucije trubuj te ovel zuraleder thaj te dikhel sar majodorig te lel vi e Romen (bizi fundavni edukacija) ande butjako marketo te sigurinel pes olengoro aksesu/avibe/ dži pe kodola edukacijakere programija.

52) Adoptiribe/lejbe/ socijalno politike te zuraren pes e rodipena butjake sar drom pe savo šaj te len pes socijalno beneficije.

Vi kodo so isi varesavi data baza informacijendar kotar e bibutjarne Roma, vi majodorig naj informacije vaš e Roma so lena socijalno ažutimos. Sar so dikhela pes 90% kotar e romane familije ande Šuto Orizari lena gasavo socijalno ažutipe. Leindoj kodo ande godži thaj e informacije vaš bibutjarne manuša ando them, ikljoa kaj 16,695 Roma si bibutjako thaj isi bareder numero so lena socijalno ažutipe. Ki komparacija e registririme bibutjarne Romencar ande septembro 2003 (16,937) o totalno numero kotar e bibutjarne manuša na barilas but (kotar 390,361 ano decembro 2003 dži pe 323, 233 ano septembro 2010).⁶²

Zurali bariera te avel pes dži ko aktivno rodipe ano bibutjaripe si vi kali ekonomija. E programija te legalizirinen pes kodola biznisija o MLPS numa nekobor roma aplicirinde vaš kodo. Ačhola i hiv maškar e finasijaki asistencija kotar o them, savo si but tele (džaindoj pali o kanuni vaš socijalno protektiribe ko 2009 si 2,140 makedonijakere denarija).

Sastipaski sama/griža/

⁵⁸ 2 ano Skopje thaj 5 ano Gostivar, e duj komune kote sas kerdino o programo.

⁵⁹ Butjako Servisongi Agencija ande Republika Makedonija (www.avrm.gov.mk).

⁶⁰ Europaki Inicijativa vaš Demokratija thaj Manušikane Hakaja (EIDHR), 2008. Informacija dendini kotar o Elvis Ali, Fokalno Punkto vaš e romane butja, EU-ki Delegacija ande Skopje, intervju pe 3 novembro 2010.

⁶¹ Nacionalno Butjaripaski Strategija, rigori 4.

⁶² Butjaripaski Themeski Agencija ki republika Makedonija.

58) Te sigurinel pes kaj e Roma thaj e Sintura šaj te len aksesote aven/ dži pe sastipaski sama thaj servisura fundirime upral e na-diskriminacijaki baza.

Džaindoj pali e amandmanura kotar o Kanuni pe Sastipaski Sama ando aprilo 2009 berš, i primarno sastipaski sam si bilovengi.

Sastipaski sama/griža/ si dendini vaš sa e manuša so trajin/dživen ande Themutno Kher. Sa e Roma themutne manuša, te si registririme thaj isi olen personalno dokumentija vaš identifikacija isi olen šajipe vaš primarno sastipaski sama bilovengo.⁶³

O drafti kotar o koanuni savo si propozirimo kotar o Ministeriumi vaš Sastipe ano novembro 2010 šaj te phagavel kodo so si phendino upreder. Adžikerela pes o bazično/fundavno/ sastipasko paketo te ove andino ko minimumo kotar e servisija ando sastipe.⁶⁴ Kodo ka avel pharesta e majdukhavdine grupenge ando them.

Numa, sar te si, o limitiribe e Romengo dži pe avibe ko sastipaskere servisija vi majdorig ačhola. Sar avgunes, si dikhlino kaj maškar 3,000 thaj 5,000 manuša našti te aven dži pe sastipaski sam sostar naj olen personalno dokumentura.⁶⁵ E administrativno pharipena si e majbari bariera te avel pes dži pe sastipaski sama. Dujtones, nanipe sastipeskere khera ande romane mahala thaj e transporteskere košti kerena e Roma vi majdorig te oven e majdukhavdini popilacija pe sastipe. I komuna Šuto Orizari kote so trajin 13,342 Roma kotar totalno 22,017 manuša, džaindoj pali o senzuso/genibe e manušengo/ pe 2002 berš,⁶⁶ sikavel kaj e Romen naj adekvatno sastipaskere servisura (naj ginekologo) thaj dela pes numa ambulantno serviso. Limitirimo sastipasko serviso pe kodi komuna dela pes kotar CSO Hera (dopaš butjarni vrma ginekologo, dermatologo, psihologo). Tritones, vi kodo so o Ombudsmano na kerdas varesavo rovipte thaj dokumentiribe diskriminacijatar mamuj e Roma ande sastiasko serviso, a manušikane hakajengere CSO phenena kaj isi gasavi diskriminacijakiri praktika mamuj e Roma pacijentura.

59) Promoviribe sama pe specifikane Romengere thaj Sintongere trubujimata pe kontaktija e sastipaskere personalesar.

Naj kerdine varesave specifikane aktivitetija te vazdel i sama maškar e sastiaskere personaleste vaš e romani opulacija. Vi kodo so ande Dekadakoro Akcijako Plano 2009 si dendini sugestija vaš kodo e sastipaskere butjarne te len sama pe romane pacijantura, kodo ande praktika naj kerdino. O adekvatno tretmano pe romane pacijentura pašljola upral e socijalno thaj profesionalno džaniba e manušengo save keren buti ande sstipe. E problemija ande komunikacija pacijento sasljari/doktori/ šaj te ovel bareder, so phenela e Ministeriumeske vaš Sastipe kaj si but importantno so majsig te keren pes romane sastipaskere medijatora.

60) Adresiribe pe bajrovipe e nasvalipengo thaj bilači nutricija/habe/ ande Romane komunitetura.

E na adekvatno khera thaj e bilače dživdipaskere kondicije ande Romengere komunitetija, thaj vi generalno o čorolipe, si e majbare problemija save anena dži pe bareder nasvalipena thaj bilačo haben. Numa jekh buhli metodologija šaj te sigurinel pozitivno lačharipe pe kodo respekto.

Preventivno aktivitetija relativirime/phangle/ e sastipasar, šaj te den kontribucija dži pe jekh alternativno harnjaripe e nasvalipengo. Bilovengi vakcinizacija/imunizacija/ so si dendi vi vaš kodola manuša so naj len themeskoro statusi, si klejaki themeskiri politika savi so trubuj te ovel implementirimi thaj te sigurinel bareder protektiribe nasvalipendar maškar e romani populacija.

⁶³ Trubuj te pokinel pes numa participacija so si 20%.

⁶⁴ AITV, 8 novembro, 2010.

⁶⁵ Senad Memedi, Ministeriumi vaš Sastipe, Sektora vaš Europaki Integracija, intervjuirime ko 29 oktobro 2010.

⁶⁶ Kodi data baza na sikavela o čačuno numero e Romengo ande kodi komuna.

Kodolestar so nahana lače habe, so majbut afektirinela e čhavoren, numa nkobor CSO dije varesavi asistencija e čhavenge ande škole (ezamplo Sumnal). E UNICEF-eskiri studija sugeririnela kaj 17% romane čhavendar na hana lačhes thaj na hana kodo so trubuj olenge.⁶⁷

61) Avipasko/aksesosko/ motiviripe pe Roma thaj e Sintura vaš generalno publikani sastipaskere samakere servisija kotar:

(a) Informiribe e Romen thaj e Sinton vaš šajipena te len gasave servisija thaj te phenel pes olenge sostar trubuj kodo te keren;

O informiribe vaš e sastipaskere servisija si phutardino thaj sako jekh manuš šaj te avel dži ko kadala informacije, sar egzamplo, trujal medijakere kampanje (egzamplo, pe 2009 berš promoviribe e programosko *Sastipasko siguripe savorenge*). Numa, kodole informacijengi diseminacija si limitirimi.

Specialno aktivitetura trubuj te keren es te šaj e informacije te aven dži pe thana kote so dživel/trajil/ romani komuniteta. E RIC-ura dena varesave bazično informacije, numa olengiri rola pe kodo trubuj te ovel zurardini. Adžikerela pes ko 2011 berš te aven 16 romane sastipaskere medijatora. Džanindo kaj vaš kodo o Ministeriumi vaš sastipe ka del love kotar pesko budžeto, kodo šaj te ovel phundro majangle dži pe lačheder avibe pe sastipaskere servisija.

Sar te si, vi kodo so o Ministeriumi vaš Sastipe rodijas 4 milionija makedonijakere denarija vaš kodola aktivitetija, o totalno budžeto alocirimo/dendino/ vaš Implementiribe e Dekadako pe Sastipe ano 2011 berš si numa 200,000 MKD.⁶⁸ Trubuj te kerel pes jekh rebalanso thaj revizija ano budžeto, te khamelas pes te keren pes kodo plano operativno.

Pe maškaruni vrama, e javera akterura ando sastipe dena avri e informacije. Anglunes, SCO Hera savi so dela buti vaš e duj romane medijatora ande komuna Šuto Orizari trujal jekh pilot projekto savo so trubuj te informirinel vaš e majodorutne aktivitetija pe romane sastipaskere medijatora. Dujtones, ande komuna Šuto Orizari, o Romano Resursongo Centro (finansirimo Heratar) thaj e Ambulantno servisura dena bazične informiriba, majbut vaš e imunizacija/vakciniribe/ pe lokalne manuša. Varesave limitirmeinformacije dena pes vi ande školi/sikljovne/. Edukacijakere programura ande medija, specijalno pe romane čhibjengere mediumija šaj te kren bareder ddiseminacija kotar kodola informacije vaš o sastipe generalno.

(b) Te bajrol e Romengi thaj Sintongi pakhiv pe sastipaskere samakere khera, leindoi kate vi: incidentija kotar direktno vaj indirektno diskriminacija soarakena e Roma thaj e Sintora; treningo vash e manusha so keren buti ande sastipaskere khera te haljojen lačeder e Romane kultura; thaj deibe suportu e mediatorenge save so šaj te khelen bari rola te pandaven i hiv mashkar e romane komunitetija thaj e institucije so dena sastipaskere servisija.

Nanipe pakhiv/konfidenca/ ko Roma mamuj e sastipaskere institucije, si jekh kotar e faktorja so harnjarena olengoro avipe/akseso/ dži pe sastipaskere servisija.

O Ombudsmano na registririna varesavi diskriminacija mamuj e Roma kerdini kotar e sastipaskere bukjarne, vi kodo so isi varesave incidentija. E sastipaskere bukjarne nane trenirime te hačaren e romengiri socijala thaj kultura vaj e manushengiri so avena kotar javera komunitetija.

O Ministeriumi vash Sastipe, ketane e MLSP (Departmano vash Dekadakoro Implementiribe) thaj suportosar kotar CSO Hera thaj FOSIM, khamela pes te kherel introdukcija pe Romane sastipaskere medijatorengi rola ko sastipasko sistemo. Studije lače praktikjendar kotar gasave programija ande regiono (Bulgaria) thaj pilot proekto so kherel pes

⁶⁷ UNICEF, „Multiplikativno Indikatoro thaj Rodipena 2005-2006, 2007, rigori 67.

⁶⁸ Intervju Senad Memedesar, 29 oktobro, 2010.

Heratar ande Šuto Orizari sikavena kaj gasavo jekh programo si lačo thaj trubuj te lel love kotar e gaverno.

I pakhiv pe sastipaskere institucije shaj te bajrol vi kodolesar so terne Roma ka motivirinen pes te len medicinaki edukacija. O FOSIM thaj o REF dži akak dije suportu, specifikane e Romane medicinakere studentonge, kolesar kerena nevi generacija kotar sastipaskere praktikantija. Adžikerela pes kaj 30 studentija ko fakulteti vash medicina vaj uči medicinaki škola ka len beneficije ko 2010-2011.

62) Te lel pe specijalno sama pe Romane džuvlengo thaj therne čhajengo, interalija, kotar:

Dži kana o Makedonikano Institutu vash Dajengoro thaj Čhavengoro Sastipa kerela monitoring thaj isi les ciljo te lel disave preventikane aktivitetija te del anglal thaj pali bijanibaskeri griža sarinenge, nane themestar aktivitetu te lel gasavi sama pe Romane džuvlja. Progreso pe kodi sfera pašljol upral e zora so dena e CSO.

(a) Promoviribe thaj zuraribe programe save so ka den informiribe pe sastipaski sama/griža/ (leindoj kate o habe, anglal thaj pali bijanimaski vrama, kherutni violenca thaj javer);

E limitirime akcije pe sastipe save so na avena dži pe Romane čhaja na avela butivar dži lende. Naj varesavo specifikano programo savo so ka lel e džuvlengi thaj e therni čhajengi sama pe sastipaskere butija. Majbut naj preventivno informacije.

E bazično informacije vash e sastipaskere institucije shaj te den pes avri kotar e RIC trujal sasto them. Vazdipasar lengo kapaciteto pe prevencijaekhere aktivitetija thaj deibe asistencija e Romane džuvljake, ka ovel olengi fundamentalno buti.

(b) LAčaribe avibasko dži pe ginekologikani sastipaski sama, leindoj kate anglal bijanipaski vrama, bijanipe, inter alija, trujal e provizije kotar e informacije thaj treningoja.

Numa nekobor romane džuvlja džanen kaj na numa o bijanipe si bi lovengo, numa vi štar egzaminacije dži kote si phare, shaj te len bilovengo kotar e sastipaskere institucije. Te shaj i Romani džuvli te lel kodi beneficija, voj musaj te ovel registririmi ko Sastipasko Siguripasko Fondo (dokumentija pe temutnipe thaj javera personalno detalija trubuj te ovel).

O avipe dži pe ginikologikani sastipaska sama, sar te si, si problematično buti. Majangle, CSO Hera thaj i rajoni Biljana Ančevska, nekanutno pedijatro ande Šuto Orizari thaj akak kherel buti ande Institutu vash Daja thaj Čhavorengo Sastipe, phenena vash e pharipena te arakhel pe medicinako personalo savo so ka mangel te kerel buti ande e romane komuniteta. Sar rezultato gasave gindipasar thaj kodolestar so vi o gaverno na sikavela intereso pe kodo, e Herako Romano Centro dela ginekologikane servisija ano Šuto Orizari. Majodorig, vi i edukacija pe reproduktivno sastipe shaj te anel dži pe bareder pakhiv mashkar e institucije thaj Romane organizacije (RIC, CSO).

63) Te lel pes specijalno sama pe Romane thaj Sintongere čhave trujal e adekvatno pedijatrikani sama, leindoj kate i preventivno aktiviteton, sar so si i imunizacija ande e romane komunitetija.

O Kherutno Them garantirinela bilovengi univerzalno imunizacija. Sako jekh čhavo dži pe leskere anglal školake berša trubuj te lel 11 vaccine tha nekobor kana ka astarel te phirel ande fundavni škola. Vi kodo so naj oficijalno data vash imuniziribe džaindoj pali etniciteto, kherdine si varesave analize kotar Mesečina thaj kadava informacije ulavde e Institutesar vash Daja thaj Čhave, so sikavda kaj i univerzalni imunizacija pe romane čhave si tikneder kotar e Makedonikane čhave.⁶⁹ Najkerdino baro progreso dži akak.

⁶⁹ UNICEF, „ Rodipe vash Indikatora 2005-2006, 2007 rigori 32.

Trubuj te lel pes sama specijalno pe kodo so i imunizacija na kerela pes pe čhajora save phirena ande škola pali o 5-to klasi. Kodo si kodolestar so butivar e romane čhave thaj e romane čhaja ikljona školatar angleder te resen dži pe kodo klaso thaj naj varesavo instrumenti sar šaj te arakhen pes avrija i škola thaj kodolekse na imunizirina pes ki vrama.

AP Šero V – Aksesoko/avibasko/ lačharipe/ dži ki Edukacija

67) Te sigurinel pes kaj e nacionalno legislacija dela adekvatno provizije savi so ka harnjarel e rasaki segregacija thaj diskriminacija ande educiribe thaj efektivno ka marel pes mamuj phageripe/violenca/ kotar kodi legislativa.

E Nacionalno legislacija ande Kherutno Them isi provizije save so činavena e *diskriminacija* ande edukacija pe rasako vaj etnikano grundo. E relevantno fremi astarela kotar e *Kanuni vaš Fundavni Edukacija* (Art. 2 (2)) thaj *Kanuni vaš MAškaruni edukacija* (Art. 3), dži ko *Kanuni vaš Prevencija thaj Protektiribe Diskriminacijatr* savo trubuj te implementirinel pes kotar 1 januaro 2011). Internacionalno dokumentija ratificirime kotar Kherutno Them (*UN Konvencijape Čhavengere Hakaja*) vaš bilovengo thaj slobodno educiribe ande fundavni edukacija.

I Nacionalno legislacija specificirinela sankcije vaš e fundavne sikljovne kote so kerela pes diskriminacija (*Kanuni vaš Preventiribe thaj Protektiribe Diskriminacijatar*, Ch. VII). O Kriminalno Kodo dela funda vaš maripe mamuj violenca sar kotar diskriminacijatar. (kriminalo bikhampastar).

O phučibe vaš efektiviteto pe kodola butja si phareste te aksesuin pes, vaš trin butja. Anglunes, sostar naj varesavi egzaktono definicija so si phageripa ande edukacijaki sfera, si but phareste te identificirinen pes thaj te reportirinen pes nesave diskriminacijakere epizode. Dujto, dži akak naj sas procedirimi diskriminacija mamuj e romane čhave ande edukacija pe oficijalno drom, vi kodo so varekana sikavela pes.⁷⁰ Trinto, e Komisijako keribe vaš protektiribe diskriminacijatar ka astarel kotar 2011 berš. O Direktoro ko Direktorati vaš Buhlaripe thaj Edukacijako Promoviribe pe Komunitetongere Čhibja⁷¹ phendas kaj i informacija vaš o nevo anti-diskriminacijako zakono cirkulirinda ande škole thaj sasa organizirimo treningo vaš e školekere inektorija.⁷²

Sikavdile vi varesave gindura vaš kodo so phenela pes *segregiribe* andi edukacija. Nane varesavi eksplicitno referenca vaš gasavi praktika savi so phenela pes ande nacionalno legislacija. Kodi vorba numa so astardas te vakerel pes kotar e themeskere oficijalno manuša.⁷³ E OSI-eskere Studije⁷⁴ thaj e Dekadako Dikhipe⁷⁵, sar vi e Nacionalno Strategija vaš Romengiri Inkluzija⁷⁶, sar te si, identificirinde kaj isi separacija ande deukacija savi so astarela e romane čhavoren.

O disproporcionalno učo procento kotar e romane čhavore saven isi specijalno trubujimata ande edukacija thaj specijalno trubujimata vaš ulavdine klasija ande škole. Rodipe e romane čhve te oven transferirime pe gasave klasija šaj te avel kotar esičare. I frekvencija kotar gasave transfera ande praktikasikavela kaj e procedurake vaš specijalno klasija trubuj varesavo statusi.⁷⁷ (Dikh Rec. 73). Vi kodo so naj but provizije vaš o segregiribe⁷⁸, varesave de-

⁷⁰ ECMI phendas vaš e OSI-esko „Jekh Aksesoko dži pe Kvalitetno Edukacija,,

⁷¹ Ko majdurutno teksti numa Direktorato.

⁷² Intervju e Redžep Ali Čupesar, 16 septembro, 2010.

⁷³ Direktorato Redžep Ali Čupi, kerdas intervencija pe Konferencija vaš e Dekadako Dikhipe MK 2010, 22 oktobro 2010.

⁷⁴ FOSIM, „Jekh Aksesoko dži pe Kvalitetno Educiribe,, rigori 213.

⁷⁵ InSoK, „Dekadako Dikhipe MK 2010,, rigori 20

⁷⁶ MLSP, „Strategija Romenge ande Republika Makedonija,, decembro 2004, rigori 42.

⁷⁷ REF „Anglalkerdi edukacija vaš e Roma andi Makedonija – E Themeskere asesmenti thaj e Romane Fondeskere Strategijakere Direkcije,, 2007, rigori 28.

segregacijakere zora si kerdine. E Ministeriumi vaš Edukacija thaj Džanibe (MES) thaj olakoro projekti *Inkluzija e Čhavengiri saven isi Specijalno Trubujimata ande Regularno Škole* si jekh egzemplo.

68) Te konsultirinen pes e Romengere thaj Sintongere reprezentantura kana dizajnirinela pes edukacijakere politike save so astarena olen.

O Direktoro phenel kaj o MES regularno konsultirinela e Romene civilno reprezentanton.⁷⁹ Kerindoj direktno konekcije e Romencar thaj prendžarindoj hor olengere trubujimata, e Romane CSO si zurale partenrura ko MES adne dizajniribe edukacijakere politike thaj programija. O Romano Edukacijakoro Fondo (REF), maškar e javera, butivar finansirinela thaj implementirinela governostar suportirime projekton, specijalno ande umal kotar e anglal školakiri edukacija, mentoriribe thaj sičarengere treningoja.⁸⁰ O MES iranela pes ko romane CSO, specijalno kana trubuj oleske data baza informacijendar vaj kana trubuj oleske reportija ktoar o tereno.

Džikote i sama vaš e Romengere trubujimatenge si kanalizirimi ko MES trujal e lokalne CSO, o jekha-jekh nivelu kotar o haljovipe e Romengere trubujimata naj garantirime ande edukacijakere sektorengere institucije. O Konsilo pe savo isi po jekh reprezentanto kotar sa e minoritetongere komunitetija⁸¹ dena sugestije thaj godi vaš edukacijakere tematura ko Direktorati. I pozicija vaš Romengoro reprezentanto akana aknaske si čučo thaj trubuj te dopherel pes. O akanutno Direktoro, savo si Rom, sar te si kerela nesavo balanso. Ko Biro vaš Buhljaripe e Edukacijako (BDE) kompetentno organo vaš kurikulumongoro dizajniribe thaj ko Edukacijakoro Inspektorati nane Rom reprezentanto. Kodo šaj te kerel influenza upral kodo o kurikulumu so kerela pes vaš e Roma, ma te ovel ole kulturakoro senzibiliteto.

69) Aktivno promoviribe jekha-jekh šajipena andi edukacija vaš e Romengere thaj e Sintongere čhavore, specijalno kodolesar so ka del pes olenge žutimos ande gadžikani čhib vaj javer asistiribe.

O Kherutno Them, kaskiri Konstitucija phenel kaj ,sakone jekhe manušes isi hakaj pe edukacija teli jekh kondicije,⁸² si formalno vaš kodo te garantirinel jekh edukacijakere šajipena pe sako jekh komuniteto savo so šaj te educirinel pes ki lengiri dajakiri čhib. E Roma na lena kodo hakaj, thaj e čhave sikljona pe makedonikani čhib thaj varekana pe khorajengiri vaj albancongiri čhib. E romane čhave na sikljona pe lengiri dajakiri čhib sostar naj but kvalificirime Roma sičara thaj sostar naj lila sikljovibaske ki romani čhib. Kodoleske but romane čhavore arakhena pharipena, specijalno pe tikneder berša kana astarena te phiren ande škola sostar na džanena but lačhes e makedonikane čhibja. Kodo palem anela dži pe kodo e čhave te ikljoven školatar angleder te agorinen ola, thaj but olendar sikljona e čhavencar saven isi spcijalno trubujimata.⁸³ (Dikh vi Rec. 73 thaj 75).

Vi kodo so o MES džanela kodi situacija,⁸⁴ nane sistematične programija vaš e čhib. LAčhe signalura vaš o jekha-jekh šajiena pe educiribe avš e romane čhave specijalno fokusesar pe čhib šaj te dikhen pes. Majangle, o MES sikavela lačhe signalija kodolesar so dela suporto e CSO-engere projektija, sar so si e Nacionalno Romano Centroskoro *Projekti vaš Medijatora*, savo so dela pali školakiri asistencija e romane čhavenge ando Skopje thaj Kumanovo ktoar

⁷⁸ I segregacija ande edukacija si ande tenzija e hakajesar (nane lendino kotar e Roma) te phirel pes ande edukacija pe dajakiri čhib.

⁷⁹ Intervju e Redžep Ali Čupesar, 16 septembro 2010.

⁸⁰ O Nacionalno Romano Centro khetane e MES-esar kerdas jekh trening liloro pe anti-diskriminiribe vaš e sičara, thaj pe jekh vrama legarela vi šeme vaš e mentora.

⁸¹ Serbura, Bošnjakija, Khoraja, Vlahura thaj Roma si pe kodo Konsilo.

⁸² Republika Makedonijakiri Konstitucija, Art. 44.

⁸³ O REF arakhlas kaj paše 27% kotar e čhavore so phiren ande specijalno školi si romane čhavore. Dikh ref. „Buhljaripe e edukacija e Romengi ande Makedonija – Themeskoro Asesmentosko thaj Roma Edukacijakere Fondeskiri Strategijakere Direkcije,, 2007.

⁸⁴ Direktorati „Akanutni Situacija ande Fundavni Edukacija e Čhavengi save avena kotar e Etnikane Komunitetija ande Republika Makedonija,, rigori 57

2005 berš. Dujto, o elektivno subjekto *Romani Čhib thaj Kultura* ano Philologikano Fakulteti si kerdino ko 2010/2011. Te avila operacionalno pe avutni vrama,⁸⁵ kodo šaj te educirinel sičaren vaš romani čhib thaj kultura. Kodo šaj te zurarel o multikulturalizmo thaj te harnjarel e stereotipon ande škola. Trito pozitivno rig si o fokuso upral angla-školaki edukacija trujale MLSP-esko prjoekti *Inkluzija e Romane čhavorengi ande anglal-školaki edukacija*. O projekti astarda pe 2006/7 berš thaj džala vi majodoirg thaj astarela numa limitirimo numero romane čhave kotar e anglal školakere berša.⁸⁶ REF-esko projekto *LAčho starto* astardas pe 2010 berš thaj učharela e anglal-školakere edukacija.⁸⁷

E bilače socio-ekonomikane kondicije si jekh bari bariera savi so na dela e čhavenge šajipe te phiren ande škola thaj savo problemu naj dikhilno bareder samasar. Akanutni politika te del pes biolovengo transporto e čhavenge dži ki škola thaj khere vaš e čhave so trajin dureder kotar 2 kilometrija školatar thaj e bilovengere lila sikljovibaske vaš sa e čhavore, khamela te anel dži pe kodo vi e romane čhave te len beneficije. O implementiribe thaj o efekto kotar kodola duj programija khamela pes te dikhen pes pe avutni vrama.⁸⁸ Kodo si anglal kondicija te lačharel pes kobor dobor e čorole manušengi situacija.

Pozitivno buhljaripe si e MES-eski decizija te lel kotar o FOSIM e stipendije thaj o mentoring program vaš maškarune škole pe romane čhave kotoar o 2009/2001 berš so sasa suportirimo kotar o REF. O MES na kerela peskere obligacije pe vrama thaj kodo si vaš gindipe.⁸⁹ E FOSIM-oskoro programo khetane e reformasar kolasar i maškaruni sikljovni musaj te keren e čhave kotar o 2008-toto berš, reducirindas e romane čhavengoro ikljovipe kotar e škole, specijalno kotar e maškarutne.⁹⁰ O Direktorati informirnela kaj vaš 57.5% o numero e romane čhavengo save so phiren akak ande maškaruni sikljovni/škola si bareder pe vrama kotar 2005 dži ko 2010.⁹¹

70) Keribe specijalno aktivitetura te vazdel pes o kvaliteto thaj efektiviteto ani edukacija vaš e Romengere thaj e Sintongere čhavore. Bareder Romengo thaj e Sintongo reprezentiribe maškar e školakere sičara.

I preovizija so dela pes vaš sikljovipe makedonikane čhibjako thaj javera mentoring šeme vaš e romane čhavore si kleja kolasar šaj te vazdel pes o kvaliteto thaj efektiviteto an lengiri edukacija. Ikerindoj e romane studenton/čhaven/ ande edukacijako proceso si mišteder sar te tčhiven pes e čhavore ande klasija vaš čhavore saven isi specijalno trubujimata ande edukacija. Varesave gasave projektija egzistuin thaj kerenpes kotar o MES thaj partnerija si e CSO thaj ajvera donorija, numa olengoro numero si but tikno.

O reprezentiribe e Romengo maškar e školakere sičara šaj te anel dži pe kodo te harnjaren pes e stereotipura ande škola thaj te sigurinel kulturako senzibiliteto so afektirnela e romane čhavoren. Kodo ka kerel pozitivno efekto te harnjarel pes vi o numero e čhavendar save so ikljona kotar i škola. Majodorig, pe lungeder vrama, kodo šaj jekh dive te anel vi pe kodo e romane čhavore te sikljon pe lengiri dajaki čhib.

⁸⁵ Adminsitracijakere procedure thaj kurikulumongo buhljaripe dijas šajipe te kerel pes kodo kurso ko 2010/2011. E kursoski registracija thaj sikljovibe panda naj phutardine.

⁸⁶ Džaindoj pali e data kotar o MLSP, 211 čhave lije beneficije kotar kodo programo pe 2006/7 berš, 226 ko 2007/8, thaj 241 ko 2008/8. O cilo sas pe 2009/11 te resel pes dži ko numero 777 numa kodo numero naštit e resel pes.

⁸⁷ Ikeren godžate vi e javera programon so aba džana ki anglal-školaki edukacija (FOSIM/USAID, REF thaj nekobor COS).

⁸⁸ Data vaš e fundavne čhavenge save lena beneficije kotar bilovengo transporti dži ki škola dendino kotar them šaj te arakhel pes ki veb rigori http://www.stat.gov.mk/english/publikacii_eng/PublikaciiGlavna_eng.htm (2007/08, 2008/09, 2009.10) kodi publikacija dela vi informacije vaš e bilovengere lila vaš 2007/08 thaj 2008/09.

⁸⁹ Intervju e Spomenka Lazarevskasar, FOSIM, 16 septembro 2010.

⁹⁰ Intervju e Spomenka Lazarevskasar, FOSIM, 16 septembro 2010.

⁹¹ Oficijalno data dendini kotar o Direktorati Redžep Ali Čupi.

Etnikane romane čhave si reprezentirime 0.16% kotar e totalno školako personalo ande fundavne sikljovne.⁹² Univerzitetoskere stipendije lena vi e romane studentura,⁹³ thaj keribe Elektivno Romane Čhibjako subjekto pe Filologijako Fakulteto si pozitivno phundre majangle. E finansijakere kvote so dena pes te motivirinen e romane čhaven te sikljon vaš sičara si but tikno. O vazdipe ko edukacijako nivelo šaj te anl dži pe keribe kvalificirime romane sičara pe avutni vrama.

71) Te lel pes e Romengi historija thaj kultura ande edukacijakere tekstija, specijalno te lel pes sama vaš e vrama kana e Roma thaj e Sintura sasa ando Holokausto.

E Romengiri historija thaj kultura naj adekvatno prezentirime ande edukacijakere materijalija, vorbisaras vaš e Historijakere, Civilno Edukacijakere vaj Literaturakere lila. O FOSIM dikhlinas kaj e Romengiri historija thaj i kultura si prezentirime numa 1.7% ande lilengere patrina/rigore.⁹⁴ E UNICEF-eskiri studija vaš multikulturalizmo ande škole sikavel e stereotipikani natura kana kerela pes deskripcija e Romengiri kultura ande lila sikljovibaske.⁹⁵ Trubuj te phenel pes vi kodo so o adekvatno reprezentiribe e etnikane grupengo pe sikljovibaskere lila si genrealno problemo save so afektirinela na numa e Romen. Naj dendini nesavi bari konsideracija pe lila vaš e vrama kana sasa o Holokausto.

Nekana fakultativno thaj akak elektivno subjekto *Romani čhib thaj Kultura* ande fundavne škole dela instrukcije pe Romengi historija thaj kultura, numa si targetirime numa vaš e romane čhavore.

I ekstremno importanca an kodo konteksto si e MES-esko khamipe te kerel „Phundre majangle vaš Integririmi Edukacija ande Edukacijako Sistema ki Republika Makedonija,“⁹⁶ O MES prindžarela i tenzija maškar o hakaj te sikljovel pes ki dajakiri čhib thaj o konsekvantno nanipe kotar džaniben thaj interakcija maškar e etnikane grupe, ki korelacija e čakikane multi-etnikane karakterosar ande them. Džaindoj pali e OSCE-sko Učho Komesari pe Nacionalno Minositetija thaj i rekomandacija ko 2008 berš, o MES vi jekhvar lijas te dikhel thaj te kerel revizija ko kurikulumija te sigurinel kaj e čhave ka sikljoven vaš sa e komunitetija save so trajin ando them. Sasto implementiribe kodole kurikulumosko ka ovel ko sikljovno berš 2014/15 berš.

72) Te keren pes aktivitetija te sigurinel pes respekti, protektiribe thaj promoviribe e Romane žhibjako thaj olakoro sikljovipe, sar vi e kulturakoro sikljovipe sar jekh integralno kotor e Romengere thaj e Sintongere kulturakere barvalipastar.

O Kherutno Them kerdas introdukcija pe elektivno subjekto *Romani čhib thaj kultura* ande fundavne sikljovne kotar 2008/9 sikljovno berš. Kodo si jekh importantno phundro majangle te sigurinel pes o protektiribe thaj promoviribe Romengere kulturako barvalipe.

Te keren pes precizno instrumentija, sama trubuj te lel pes upral duj fokusirime prioritetija ande avutni vrama. Majngle, khamela pes te bajrovel e školengo numero kote so ka sikljol pes kodo subjekto. Akana akanaske numa pe 6 sikljovne sikavela pes kodo subjekto vaš totalno 2191 romane čhave (73.3% kotar totalno numero e romane čhavengo so sikljovena ko fundavne škole). Trin javera škole ka astaren te sikaven kdo subjekto po sikljovno berš 2010/2011,⁹⁷ thaj ko totalno 28 škole kerdine si e kondicije te sikavel pes kodo subjekto.⁹⁸ Nesave romane čhve na khamena te sičoven kodo subjekto sostar isi olen but javera subjektija.

⁹² Direktorato „Akanutni Situacija e Studentoncar ande Fundavni Edukacija save so si kotar e Etnikane Komunitetija ande Republika Makedonija, juni 2010, rigori 55.

⁹³ Vaš buteder informacije pe stipendijengo programo šaj te dikhe ki Rec. 82.

⁹⁴ Intervju e Spomenka Lazarevskasar, FOSIM, 16 septembro 2010.

⁹⁵ UNICEF „Multikulturalizmo thaj Inter-Etnikane Relacije ande Edukacija,“ 2007.

⁹⁶ Ministeriumi vaš Edukacija thaj Džanipe ande Republika Makedonija, „Phundre majangle vaš Integririmi Edukacija ande Edukacijako Sistema ki Republika Makedonija,“ politikako papiro 2009.

⁹⁷ Intervju e Redžep Ali Čupesar, 16 septembro 2010.

⁹⁸ FOSIM, Analize vaš Implementiribe Romani čhib thaj Kultura sar elektivno subjekto, 2010, rigori 6.

Dujto, adekvatno implementiribe kodole subjektosko trubuj vi majodorig te kerel pes: trubuj te sigurinen pes kobar e čhave phirena ko kado subjekto; te keren pes sikljovibaske materijalija (lila) thaj musaj te kerlpes treningo pe sičara save ka sikaven kodo subjekto.

Vi kodo so kodo subjekto si vi vaš e na-romane čhave,⁹⁹ numa e romane čhive pirena pe kodola klasija. Sar so dikhela pes o promoviribe e romane čhibjako thaj e kulturako maškar e na-romane čhave si limitirimo.

73) Keripe thaj implementiribe lačhe školakere desegregacijakere programija te šaj te: (1) te harnjarel pes e čhavengoro numero so sistematikane bičhavela e romane čhaven ande specijalno škole vaj klasija (škole vaš mentalno nasvale, škole thaj klasija ekskluzivno dizajnirime numa vaš romane čhavore); thaj (2) te transferirinen pes e romane čhavore ktoar gasave specijalno škole thaj klasija ko normalne škole.

Sostar i segregacija ande edukacija naj oficijalno prindžardi, našti te keren pes varesave spcijalno de-segregacijakere aktivitetija ando than. I segregacija e čhavengi ande škole lungi vrama pehenla pes sar *separacija*. Numa pe nevi vrama e themeskere oficijalno manuša astargje te phenen kodi vorba.

E sikljovibaskere pharipena, buti var si paše phangle e čhibjakere dzanibasar thaj ekonomikane binefitoncar caš e familije kote so isi *čhave save isi specijalno trubujimatar* si e majbare šajipena te bičaven pes e Romane čhave ko specijalne škole. Naj varesavi data informacijendar kolendar šaj te dikel pes i etnikani kompozicija e školengi taj klasongi vaš e čhavoren specijalno trubujimatencar. O REF phenela kaj 27% kotar e čhavore so phirena ande specijalno škole thaj klasija si Roma.¹⁰⁰ I Informacija lendini kotar Direktorato vaš e maškarune škole ano Skopje taro Štip vakerela vaš ekstremno uči proporcija kotar e Romane čhave, ki komparacija javere etnikumencar, ande edukacijakere khera vaš čhavore specijalno trubujimatencar.

Si propozalo te kerel pes revizija upral i rola e Komisijako, so akak kerel buti teli o Ministeriumo vaš Sastipe, save isi responsiliteto te bičhavel vaj na e čhaven ande specijalno škola.¹⁰¹ Kodi reforma trubuj te anel vi dži pe mehanizmija te šaj e čhavore kotar specijalno te bičhaven pes ko normalne škole thaj klasija.

Kodo so o gverno dela bilovenge lila thaj transporti trubuj te kerel influencia pe dada thaj daja, ma te bičhaven pengere čhavoren numa kodoleske te šaj te len finansijako žutimos.

De fakto i separacija na kerela pes numa kodolesar so e čhave bičhavana pes ko specijalno klasija, numa vi kodolesar so but škole lena numa Romane čhaven. O vazdipe neve maškarune školako ande Šuto Orizari vazdija debata sostar pe kodi škola ka phiren majbut Romane čhave.

Ko Gostivar, Bitola thaj Kumanovo isi fenomeno so phenela pes „Romenge amalikane škole,, Kote so isi ekstemno učho procento Romane čhavendar. Vaš sa kodo e autoritetija sasa informirime thaj kerdije infestigacija, numa kodolestar naj sas baro inpakto. Sas vakerdino kaj kodo naj diskriminacija, kodo si kodolestar sostar e Romane dada thaj daja khamenas olengere čhave te sikljon pe kodi škola.¹⁰² Javere rigatar e Romengeri koncentracija pe jekh area ando foro anela dži pe kodo e čhave te phiren ande jekh škola.

⁹⁹ Vi kodo so si dendino sar šajipe, sar sopenela o raj Ljupčo Spasovski, Šerutno pe Sektoro vaš Fundavni thaj Maškaruni edukacij, 23 septembro 2010 an pesko intervju.

¹⁰⁰ REF, „Zurardi Romengi edukacija ani Makedonija – themesko asesmento thaj e Roma edukacijakere fondeske strategijake direkticije,, 2007, rigori 31

¹⁰¹ Te dijas pes keribe 4 Sastipaskere Centrija šaj te avel pes dzi pe lacheder kategorizacija thaj kontrola, intervju e Redzep Ali čupesar, 22 septembro 2010

¹⁰² Intervju e Vaska Bajramovskasar Mustafa, Themesko Advajzero, Ombudsmanesko Ofiso, 26 oktobro 2010 .

74) Alociribe finansije vaš Romane čhavengoro transferi ko edukacijako sistemo thaj te keren pes programija vaš gasavi tranzicija.

Ni jekh programo naj kerdino vaš Romane čhavengo transferi ki generalno edukacija. Isi projektija save so motiviririna e čhaven te phiren ande anglal – školaki edukacija. (Dikh 75d).

75) Keripe fasilitacija e Romane čhave te phiren ande generalno edukacija kerindoj aktivitetija, sar so si: (a) Keribe aktivitetija te harnjalel pes o manifestiribe kotar e stereotipura mamuj e Roma thaj e Sintura ande škole.

I diskriminacija thaj e stereotipija mamuj e Romane čhaven si idintificirime sar šajutno faktori so kerel barijera pe lengo avipe dži ki lengeri edukacija.¹⁰³ Naj vi efektivno aktivitetija save so targetiririna e na – Romane čhaven ande škola. Javere rigatar kodola čhave na lena adekvatno edukacija vaš pozitivno aspektija kotar o multikulturalizmo, javeripa thaj Romani kultura. Rodipe kerduno kotar o SMMS sikavda kaj: 15.6% etnikane Makedoncija, 17.9% etnikane Albancija thaj 10% etnikane Khoraja kotar maškarune škole so sine intervjuirime isi olen negativno gindipena vaš etnikane Roma.¹⁰⁴ Javere rigatar vi e sičaren ande škola isi stereotipija mamuj e Roma.

Numa nesave tikne inicijative sasa vaš e sičara. O MES thaj o Nacionalno Roma Centrum (NRC) publiciringe trening liloro vaš kodo sar te prendžarel pes i diskriminacija thaj e stereotipura ande škole. USAID/FOSIM treningo thaj *Edukacija vaš Socijalno Justicija* projekto savo astarda 400 sičara kotar 11 maškarune škole vaš multikulturalni edukacija. Numa, gasave aktivitetija si limitirime vi vaš e čhave vi vaš e sičara.

(b) Treningo vaš edukatora vaš multikulturalno edukacija thaj droma sar te kerel pes buti ko etnikane hemime klasija.

Sistematikano thaj komprehenzivno treningo vaš e edukatora pe mulikulturalno edukacija nane. Sporadikane treningija sasa kerdine pe nakhle berša, numa nekobore sičarenar save so šunenar o treningo pe volontarno baza. O MES thaj o NRC – esko lil pherela numa kotar hivatar kotar sičarengo formatiribe.

I OSCE Misija, partneroncar kotar CSO ano Skopje, Bitola, Štip thaj Tetovo, si involvirime proektosar pe anglal – servisongo treningo. Kotar 2009, paše 300 studentija kotar 4 Pedagogikane Fakultetija thaj o Instituti vaš Socijalno Buti thaj Socijalno Politika (Štip) dije sikljovibasko suportu vaš e čhave kotar javereder etnikane komunitetija sar kotar e štare masekongo treningo periodo. O fokusos si te harnjaren pe e stereotipija maškar na – Romane sičara mamuj čhave javere komunitetondar, specijalno mamuj e Romane čhave. Paše 1/3 kotar e čhave involvirime ano kodo projekto sasa Roma.

(c) Keripe strategije te lel pe bareder suportu kotar e komuniteta vaš desegrigririme škole.

Efektivno strategije kodole cilosar nane panda formulirime.

(d) Deibe suportu te pherel pes i hiv maškar Romengere thaj Sintongere čhavore thaj e javera čhave leindor olen ande anglal-školakere programija dizajnirime te keren preparacija e Romane thaj Sintongere čhavoren vaš fundavni sikljovni.

Ki linija e OSCE MC.DEC6/08 e Kherutno Them idintificirinda e anglal-školakere programon sar krucijalno te zurarel pe o avipe dži kvalitetno edukacija vaš Romane čhave, sostar maškar lende thaj javera čhavencar isi hiv. I resposibiliteta vaš anglal-školake čhavore si pe MLSP. E MLSP-esko Departmeno kerdas implementacija ki *Inkluzija e Romane čhavengi*

¹⁰³ Joanna Laursen Brucker, „Romane čhave – Studija pe barijere ki edukacija ande Nekanutni Jugoslavijaki Republika Makedonija,, UNICEF – esko Papiro „čhave avrijal kotar I škola ande centralno thaj čačune rigeskeri Evropa thaj e barvale Thema,, rigori 16.

http://www.unicef.org/ceecis/Out_of_school_children_Final_compressed.pdf.

¹⁰⁴ OSCE SMMS „Berša, Kontakto, Percepčije – Sar e škole kerena relacija maškar etnicitetija,, januaro 2010, rigori 11-12.

ki anglal-školaki edukacija programo kotar 2006. Kodo projekto sine finansirimo kotar MLSP thaj REF. E programoskere cilura sasa: Lokheder aksesu ki fundavni edukacija, lačheder džanibe i Makedonikani čhib, te sigurinel kaj e čhave ki vrana ka astaren te phiren ande fundavni edukacija, te harnjaren o numero e čhavengo save inkljona kotar e škola thaj te keren inkluzija e Romane čhavenge ko etnikane hemime klasija. Pali o implementiribe džanglo si kaj 678 čhave sasa ando programo maškar 2006 thaj 2009. E čhave phirenas ande kinder garten kote so kerelas buti vi asistento Rom.¹⁰⁵ E proekt propozalura vash 2009/2010 thaj 2010/2011 indicirina zora e čhavengo numero te bajrol dži ko 777 pe duj berša.

Numa sostar na sasa resursija thaj e školengere kapacitetija sine limitirime na avilas pes dži pe kodo numero.

Sasa hibi vi ande administracijakere procedure ko pokhinibe so trubujas te keren e komune vash e Romane asistentija. E proektoski evaluacija sikavena kaj e Romengo procento kotar totalno numero e čhavengo so phirenas pe anglal-školaki edukacija kotar 1.3 % ko 2006/7 ko 1.83% ko 2008/9, numa vi kodo o haing kadale procentongo naj vakerindo.¹⁰⁶

Koordiniribe mashkar sa e aktorura thaj lačheder datato kolektiribe, menadžmento thaj publikacije khamenas pes te shaj lačheder te sikaven pes e rezultatija kotar kodi edukacijaki politika.

I avguni inkluzija e Romane čhavengi ki generalno edukacija shaj te del kontribucija pe kodo te crden pes e čhavore kotar e vulici, te harnjaren pes e kriminalno praktike, violenca thaj čhavengoro eksploatiribe. CSO Open Gate phenel kaj 90% kotar e čhave pe vulici si Roma. Nekobor CSO dena mentoring thaj diveski sama/griža/ vash e Romane čhave kotar anglal-školakere berša (Sumnal). E UNICEF-eskere asistencijasas, o MLSP operirina diveseskere centroncar vash čhave ano Skopje thaj Bitola thaj lela sama vaš 70 čhave kolen mangela te crdel kotar vulici. Kodola centrija na kerena konkretno aktivitetija te legaren e čhaven ki formalno edukacija.¹⁰⁷

(e) Deibe suportu te vazdel pe o numero katar e medijatora/trenerura thaj sičara so avena kotar e Romane komuniteta.

Kana andas pes o subjekto pe *Romani čhib thaj kultura* ko fundavne škole thaj kana e projektura involvirinde e medijatore/treneron save kerenas avrijal-kurikularno suportu vaš e čhaven, dije kontribucija te vazdel pes vi o numero katar e edukatora so avena katar e Romani komuniteta. Buteder partnerura thaj o MES škole thaj javera organizacije naštime te arakhen kvalificirime Roma medijatora/sičara. O nevo kerdino modulo so *Romani čhib thaj kultura* pe univerziteti šaj te ovel lačo phundro majangle thaj te pherel pe kodi hiv.

76) Kheripe thaj implementiribe mamuj-rasistikani kurikula vaš škole, thaj anti-rasizmoskere kampanje vaš e medija.

E akanutne kurikulumon naj varesavi ekplanacija pe rasizmo thaj na promovirina anti rasistikano dikhipe. E UNICEF-eskere analize pe lila ko 2007 phenena kaj butivar ando lila isi stereotipija,¹⁰⁸ thaj nane teljaripe e rasizmosko.

77) Keripe politike save adresirina e faktoren save kherena kontribucija pe kodo e Romengere thaj e Sintongere čhavore ma te phiren ande škola. Kodo lela, inter alija, siguripe kaj e Romengere thaj e Sintongere familijen isi sa e dokumentija vaš registriribe sar sa e javere manušen.

O džaibe ande škola ko Romane čhave si but tikneder kotar kodo pe nacionalno nivelo: o UNICEF/Themesko Statistakako Ofiso ko 2006 publicirinda lil kote so phenel pes kaj e

¹⁰⁵ Projekt propozalo vaš 2009/2011 informacijencar vaš efekto pe 2006/2009 projekto. Phirde čhavore kotar 15 komune: ko 2006/07, 211; ko 2007/08, 226; ko 2008/09, 241.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ljatif Šikovska, intervjuirimi ko 16 Decembro 2010.

¹⁰⁸ UNICEF, „Multikulturalizmo thah maškar-etnikane relacije ki edukacija,, 2009, rigori 36.

Romane čhavore kotar 7 dži ko14 (fundavni thaj maškarutni škola) si paše 61.1 % mamuj o nacionalno 94.9 %.¹⁰⁹

I khovli ekonomija thaj o duripe sar faktorja sasa adresirime kotar gavernosiri politika (bilovengere lila thaj transporti). Stipendije kotar o MES thaj e donoriga (REF,OSI) kherde kontribucija te učharen pes e javera košti (habe, školakere materijalija,uravipe), Numa sa kodo sasas limitirimo.

E familije thaj olengiri sama vaš kodo kobar si importantno i edukacija varekana sasa adresirimo, majbut kotare kampanje organizirime kotar e CSO.

O analfabetizmo thaj e phure manušengiri edukacija targetiririna pes nesave proektoncar. O OSCE MC.DEC6/08 eksplicitno akharela e Themen te vazden sama mashkar e Roma vaš imprtanca kotar o džaipe ande škola thaj ačhovibe ande e škola.¹¹⁰ Numa, pal kodo respekto na kerdijas pes khančik seriozno.

E dokumentija šaj te oven nesavi bariera e čhave ma te phiren ande fundavni škola. E CSO thaj RIC dena fundavni asistencija vash kodola aktivitetija. E RIC-eskere aktivitetija trubuj te oven zuraleder.¹¹¹

O kanuni phenela kaj sa e čhave so trajin ando them isi olen hakaj vaš edukacija, bizi te dikhel pes si von themeskere manuša vaj na.

78) Leipe godži pe elaboririme socijalno programija vaš e čorole Romane familije saven isi čhave so phiren ande škola.

Dureder katar e themeskiri kontribucija vaš bilovengere lila thaj transporti, dela pes šaipe vi vaš stipendije te učharen pes vi e javera košti. Čače, e stipendije na dena pes pe sa e nivelura kotar edukacijako sistemi thaj butivar na dena pes e majdukavne familijenge.

E čorole Romane familije butivar khamena socijalno beneficije kotar o them thaj na preferiririna leibe stipendije. Thana sovipaske vaš e Roma saven naj kher thaj dživdinena ko ekstremno čorolipe dela pes kotar o MLSP šaipe te dživen ano kolektivno centrija Čičino Selo thaj Ljubanci. Buteder sar 100 manuša dživen kote thaj majbaro numero olendar si Romane familije save so hana thaj sovena kote.

Vash e majdukhavne Romane familije thaj lengere čhave o MLSP phutardas vi diveskere centrija (dikh 75d) save si fundamentalna ko preventiribe e čhave ma te phiren pali e vulici. E diveskere centrija vash e čave na dena šaipe vash programija te adresirinen pes e edukacijakere, sastipaskere, thaj psihologikane čhavengere trubuimata.¹¹² Von trubuj te len bareder fokuso upral e čhavore thaj te arakhen solucije pe lungeder vrama te crden pes kodola čhavore kotare vulici.

79) Promoviribe regularno phiribe ki škola kotar e Romengere thaj e Sintongere čavore, inter alija, trujal familijakoro thaj e socijalno medijatorengo involviribe, te promovirinel pes sama pe Romane thaj Sintongere dada thaj daja vaš olengoro responsibiliteto te bičhaven pengere čhavoren, specijalno e džuvlen ande škola.

Sezonakiri buti, e košti, e diskriminacijakere praktike si sostar e romane čhave na phirena regularno ande škola. Oficijalno informacije nane thaj kana isi e informacije si bazirime upral tikno samplo. Vaš e fundavni sikljovni ko 2005 berš, džindor pali e OSI-eskere informacije sasa 76% vaš romane čhavore thaj 98% vaš e mažoriteta save so trajin paše e Roma.¹¹³

¹⁰⁹ Makedoniako Themesko Statistakako Ofiso thaj UNICEF, „Indikatoro pe rodipena 2005/2006., 2007, rigori 97.

¹¹⁰ MC.DEC6/08, Rec.3.

¹¹¹ Donald Bisson, „Asesmento pe kapaciteto e Roma informacijakere centrongo te den bilovengi legalno ažutipe peRomane komunitetija, Oktobro 2010, rigori 25.

¹¹² Ljatife Šikovska, intervjuirimi ko 16 Decembro 2010.

¹¹³ OSI, „EU Monitoring thaj Advokasi PRogramo., 2007, rigori 31.

O dispariteto maškar e Romane thaj na-Romane čhave ande maškarune škole si vi bareder: 19% vaš e Roma thaj 74% vaš e mažoriteta so si paše dži pe Roma.¹¹⁴ O Rodipe vaš Buteder Indikatorura 2005/2006 publicirimo ko 2007-to berš phenela kaj e Roma agorena 44.6% ki komparacija e 86.6% kotar e Makedoncija thaj 80.5 kotar e Albancura.¹¹⁵ E tranzicijako procento pe maškaruni sikljovni sikavela vi bareder procentija savo si 26.9%¹¹⁶ FOSIM-esko Direktorano Edukacijako Departmeno, Spomenka Lazarevska, phenel kaj o procento vaš maškarune školako agoripe si 76%.

Trubuj te phenel pes vikodo so i maškaruni sikljovni uli obligatorno pe školako berš 2008/2009. Vi kodo sostar naj sistematikane analize vaš o impakto kotar gasavo jekh kanuni, šaj te phenel pes kaj kodo kanuni andas pozitivno efektija. E stipendije so dena pes kotar o FOSIM (e USAID-esar), REF thaj pe agoruni vrama o MES, kerena lači kontribucija ko resarina. Kodola rezultatura našti te dikhen pes ki izolacija kotar e projektija vaš mentorija save so dena e čhavege ekstra ažutipe ki makedonikani čhib vaj varesavo vaver subjekto.

I importanca kotar e samakaro promoviribe maškar e Romane dada thaj daja vaš e edukacijaki rola thja olengoro responsibiliteto te diken e čhave džan vaj na ande škola, si indetificirimi kotar nekobor CSO.

E CSO Sumnal thaj Ambrela kerena aktivitetija save so vazden kodi sama maškar lengere komunitetija. I Mesečina thaj o NRC keren kampanje thaj khidipa maškar e dada thaj e daja e institucijencar. E NRC-eskeri *kampanja vaš romengeri edukacija* sikavga dipliribe kotar e Romengoro džaipe ande škola ko avgo sikljovno berš 2005/6 thaj 2007/8.¹¹⁷ E REF-esko projekto *lačo starto*, so ka džal dži ko juni 2012, ka kerel aktivitetija kotar udar dži ko udar, kerdine kotar medijatora. E programija vaš samakoro vazdipe nane sistematirizime pe temesko nivel. Khamela pes bareder involviribe kotar e RIC-eskere aktivitetija.

Specifikani atencija si dendi ko promoviribe e čhaja te phiren ande škola.

O MES dela keš transfero vaš e familije so lena socijalno žutipen, kodolenge savengere čhave pirena ande škola minimum 80% kotar e klasija ande škola. O nevo IT sistemo vaš keribe data dendino kotar Lumaki Banka sigende trubuj te astarel testiribaskere fazasar.¹¹⁸

80) Deipe specijalno sama vaš kodo te del pes e Romengere thaj Sintongere čhajenge jek šaipena vaš edukacijaki thaj socijalno inkluzija thaj keribe programija te phiren regularno ande škola.

Nane specifikano programo savo so ka bajrarel e Romane čhajengoro regularno džaipe ande škola. Isi numa 10 procentija diferenca maškar e murša thaj džuvlja ande fundavni škola (71% thaj 81%).¹¹⁹

I tradicija thaj i praktika ko terno phrandiba (11.4% kotar e Romane džuvlja maškar 15 thaj 49, prandinena pes angleder 15 berša) si o maj baro problemo. Trubuj te keren pes programija save so ka targetirinen kodola phrandipena thaj e seksualno edukacija.

81) Te keren pes programija kodolenge so na agordine e fundavne sikljovne thaj si analfabetija.

¹¹⁴ Ibid., rigori 33.

¹¹⁵ Themesko Statistikako Ofiso thaj UNCEF, Rodipe Butivar Indikatorura, rigori 10.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Data dendi kotar o NRC.

¹¹⁸ Intervju e Redžep Ali Čupesar, 22 septembro 2010.

¹¹⁹ Trubuj te phenel pes kaj nane relevantno diferenca maškar e murša thaj e džuvlja ande fundavni edukacija. OSI, EU Monitoring thaj Advokasi programo, 2007, rigori 31.

I literacija ande Kherutno Them si paše 100%, numa 84% kotar e Roma džanen te ginaven thaj skrinisaren.¹²⁰ O MES thaj o REF kerena fokuso thaj lena sama upral kodola so iklile maškarune školatar jekh berš angleder te agorinen i škola.

Nane nesave programija save so ka targetirinen e analfabeton thaj e phureder manušen saven so naj školaki diploma. Vakerdino si kaj o Centro vaš pure manušengeri edukacija ando Ministeriumi kerela nesave projektija an kodi area,¹²¹ dži kote sporadikane programija vaš e analfabetija kerena pes kotar e CSO.

82) Te keren pes, odorig kote so trubuj, programija vaš e Romane studentija thaj te motivirinel pes olengeri participacija ko programija save egzistuin.

Stipendijakere programija vaš Romane studentija specijalno ki maškaruni thaj učheder edukacija si aktivne thaj dena lači kontribucija.

Pali o REF, FOSIM-eskoro *Roma Edukacijako Programo*, si lendo kotar o MES kotar 2008/9 thaj dela e maškarune školakere čhavenge stipendije thaj mentorija kotar 2004: 262 ano avgo berš dži ko 500 pro berš ko avutne berša. E čhave save naši te resen sukceso savo so trubuj (3 kotar 5) pali o avgo berš lenas tikneder stipendija thaj kodola so na pirena lungeder vrama ki škola na dela pes stipendija.

O MES ko 2008/9 sponzoriranga 620 Romane čhaven ande uče škole thaj planirinela te sponzoririnen 800 ko 2009/10. Pe kodo berš si dende numa 480 stipendije sostar but studentija na perge e kriteriumen.

Sasa reportirimo kaj i implementacija pe kodo programo na džalas ki vrama. Pakh i vasar te vazdel kodole programoskere efekto, o MES kerela negocijacije e REF-esar te šaj te garantirinen 700 stipendije ko berš thaj te keren ekstra mentoring vaš i matura.

Ko 1994 te sine numa 9 Romane studentija save so ko Kherutno Them pirenas ko univerziteti, kodo numero ko 2001/2 barilas ko 97¹²² thaj barilas trinvar kotar kodi vrama. Univerziteteskere studentija lena beneficije kotar *Romaversitas* programo (stipendije thaj tutora) thaj kotar RMUSP, so dela pes kotar o REF thaj FOSIM. Kotar 2007/8 o *Romaversitas* dijas 35 stipendije fundirime kotar o USAID thaj kergja but aktivitetija. Buteder sar 350 stipendije sasa dendine kotar 2008 berš kotar o RMUSP. O FOSIM dela suporto e Romane studetonge ko pedagogijakere fakultetija stipendijencar mangipasar te vazdel o kapaciteti ko sikljarijakeri profesija. Dende si vi kvote vaš e Romane studentija.

83) Motiviribe kompjutereskoro džanibe maškar e Roma thaj Sinti vaš keribe informacijakere web rigore.

Kursija vaš kompjuterija ande škole panda nane kerdine. *Kompjuteri vaš sako čhavo* inicijativa kotar o Ministeriumi astardas ko 2008 thaj dine pe kompjuterija sakone školake. Numa, nanipe treningoja vaš e sičara lokherena o progreso kodole programosko. Gasavo programo na kerela pes vaš e Romane studentija.

84) Periodikane te kerel pes evaluacija upral e efektija kotar e edukacijakere politikendar.

Kana nane oficijalno data komprehenzivno edukacijakere programija trubuj te keren koordinacija maškar o them, CSO internacijalno donoriija e sistematikane evaluacijasar upral edukacijakere politike.

Vi kodo so e Themeskoro Inspektorati periodikane kerela evaluacija thaj korkorutni-evaluacija, nane varesave efektivno mehanizmija vaš monitoring.

Kodo so kerga pes efektivno Direktoratesko savo si legardo kotar Rom profesionalco, si jekh pozitivno rezultati. Kodo šaj te promovirinel koordiniribe thaj evaluacija pe edukacijakere politike save targetirinen e Romen, thaj sar rezultato, te kerel bareder efekti.

¹²⁰ UNDP, „Nacionalno Dukhabibasko Reporto vaš Makedonija,, 2006, rigori 19.

¹²¹ Intervju e Redžep Ali Čupesar, 22 septembro 2010.

¹²² http://www.romaversitas.edu.mk/za_nas.html

AP Šero VI – Participacijako vazdipe ande Publikano thaj Politikano Dživdipe

87) E participacijakere Them musaj te oven proaktivne thaj te sigurinen e Romenge thaj e Sintonge, sar sa e javera themutne manuša, te ovel olen s e dokumentija save trubun oloenge, leindoj kate e bijnimaske lila, identitetoskere dokumentija thaj sertifikatija vaš sstipasko siguripe. Ko pharuvipe e problemongo paše phangle e nanipasar dokumentura, e partiribaskere Thema trubuj te keren buti ko partneriribe e Romengere thaj Sintongere civilno organizacijencar.

Isi signalija vaš lačharipe, najsarindoj e kooperacijeke maškar e themeskere institucije thaj e intrnacionalno organizacije.

O numero kotar e naregistririme Roma varirinela kotar o them dži ko them, numa sar te si, kodo numero bi-registririme Romengo si baro ki korelacija e totalno populacijasar ando them (53,879 džaindoj pali o senzuso ko 2002 berš, maškar e 80,000 thaj 250, 000 džainodoj pali e javera hainga).¹²³

I procedura vaš lejbe personalno dokumentija si raportireme kaj si phari thaj lela but košti. O Bijanimasko lil lela 5.25 evrija. Kana manuš na ikalela bijanimasko lil, o them šaj te kerel te pokinel o manuš love sar kazna. Numa, butivar e Romen naj sama vaš kodo kaj e beneficije kotar e personalno dokumentija si bare. E dokumentija so si paše pangle e Romencar so našle Kosovatar lena specifikani sama (dikh rec. 108).¹²⁴

O RIC thaj e CSO dije fundavni asistencija e Romenge kolen naj dokumentija.

E EU-fundirime multi-agencijako projekto, heminela relevantno ministeriumen thaj e UNHCR, UNICEF thaj CSO, save resline importantno rezultatija. Paše 3.100 Roma pendine kaj e personalno dokumenton ikalde maškar o Fevruaro 2008 thaj Aprilo 2010.¹²⁵ I bučarni grupa hemimi ko multi- agencijko proekto kerdas reporto rekomandaciencar vaš preventiribe thaj pharuvipe e problemongo so isi e manušen bizi dokumentija. Pali decizija kotar MoI thaj o Ministeriumi vaš Justicija ka ovel dendino ko gaverno. O ikalipe e dokumentongo rodela proaktivno buti kotar e lokalno registerija thaj kotar e ministeriuma, ki kooperacija e Romane CSO-encar.

88) Participacijakere thema akharena pes te len ani godi kodola fundavne kondicije vaš siguripe efektivno Romengo thaj e Sintongo participiribe ko publikano thaj politikano dživdipe:

- **Hemibe ki vrama: Savi vi te ovel inicijativa phangli e Romencar thaj e Sintencar trubuj te involvirinel olen kotar o starto ko implementiribe thaj evaluacijakere faze ;**
- **Inkluziviteto: E Roma thaj e Sintora trubuj te len than ande formalno konsultacijkere procesija thaj e mehanizimija kherde vaš olengiri participacija ko keribe politikakere inicijative, so ka ovel sigurimo kodolesar so ka oven reprezentirime ko sasto proceso;**
- **Transparencija: E programija thaj e propozalura trubuj te cirkulirinen angleder te kherel pes i decizija te shaj te ovel vrama vaš analize thaj inputi kotar e reprezentantura e Romane thaj e Sintongere komunitetija;**
- **Lačo participiribe kotar e Roma thaj e Sintura pe sa e gavernoskoere nivelura: E Romengo thaj e Sintongo participiribe ko lokalno gaverno si importantno vaš efektivno implementiribe e politikengo save afektirinela olen;**
- **E Roma thaj e Sintura khelen bari rola ko siguripe e hakajesko te lel pe participiribe ano politikako proceso thaj ani praktika.**

E Romani populacija participirinela ano politikano dživdipe majbut sar elektorato (te isi olen ID – personalno dokumentija). Ačhovela marginalizirime numa i politikani inicijativa. Vi

¹²³ http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/archive/documentation/strategies/statistiques_en.asp

¹²⁴ Intervju e Nikolovski Tihomiresar, UNHCR Leglno Asistento, 18 Noemvro 2010.

¹²⁵ EU progresesko report 2010, rigori 22.

kodo so i Dekada vaš e Romengiri inkluzija si lačhes prendžardi vaj kotar javer rig bipendžardi.¹²⁶

Efektivno participiribe si limitirimo ko Romane alusarde reprezentantija, publikane butjarne thaj e CSO membruar. Numa tikno numero kotar e CSO-en isi olen kapaciteti te participirinen thaj den lači kontribucija. Varesave anasitija sugeririnen kaj o nanipe zurale CSO pe varesave regioneija themestar distancirinela e romane populacija kotar e konsultacijako proceso, vi pe lokalno, vi pe nacionalno nivelo.¹²⁷ O involviribe ko starto si sigurime ko zuraribe e politkengere/projektongere inicijative sostar avena kotar e romene CSO save khelena rola sar implementacijakere partnerija kot hem. E evaluacijakoro procesi si khovlo tha parcijalno. Kotar vra dži ki vrama, e romane CSO si importantno ko avibe dži pe institucije thaj dži pe lengi sama.

Inkluzivno thaj lačo participiribe e romene reprezentntongo ko keribe politikane inicijative, specijalno pe lokalno nivelura si lače dikhline. Nanipe eksperienca ki publikani administracija thaj politikano zuraribe harnjarela i participacija e konsilerongi thaj olengoro kapaciteto te keren efektivno nacionalno politike thaj lokalno inicijative. E politikane partije na lena inicijative te nakhen kodola pharipena.

Cilosar te zuraren pes e romane reprezentantura te šaj lačheder te keren pengiri butu, o OSCE heminda olen ko vazdipe kapacitetija pe romane konselierija, kodolesar so delas olen treningo pe decentraliziribe (2006) thaj lokalno legaripe (2007-2010 leindoj kate vi e projekte vaš treningo ko konsilarno manuša ko Šuto Orizari ko 2007 berš). Majodorutne aktivitetija ko vazdipe e kapacitetosko lena vi e roamne konsilieron maškar e javeren (kotar 2006 berš dži avdije). O Nacionalno Demokratikano Instituto (NDI) dela gasave treningoja (*Treningo pe Lačo Legaripe*) vaš sa e zainteresirime konsilerija Roma astarindoj kotar e elekcije ko 2009 berš. E zora pe kodola treningoja si vaš kodo te vazdel pes jekhipe thaj te našel pes kotar i animoza ko elekcije.

89) E alusarde/elektirime manuša trubuj te keren pašeder butjarne relacije ande Romengere thaj e Sintongere komunitetija.

Generalno dikhindoj e romani komuniteta si durardi ktoar kotar e nacionalno politike. E romane elektirime manuša na kerena buti ki relacija e romane manušencar thaj na involvirinenana aktivno pengere lokalno komuniteton ande elekcije. Numa tikni rota kotar e Roma afilrinenana pes e politikane partijencar thaj si involvirime ano butikeribe e elektirime oficijalne manušencar. Avrijal kotar kodo, e romane komunitetongo zuraribe te lel pengere hakaja sar themeskere manuša, kerena pes numa sporadikane zora kotar e CSO thaj kotar e internacionalno akterura. Maškar lende, si e OSCE-skere zora te vazdel kapacitetija pe projektura thaj te zurarel e lokalno konsilieron te hačaren pengeri reprezentivno rola.

E romane elektirime oficijalno manuša lena numero kotar e romane CSO ande politikani diskusija. O trendi si, sar te si, te heminen pes e lače etablirime CSO.

Trubuj te vakere pes vi kodo so džikote džalas e reportiribaski vrama i Partija vaš Emancipacija organizirinda seminari vaš peskere terne membrura.

90) Keripe mehanizmija te sigurinel pes jekh, direktno thaj phutardi komunikacija maškar e Romane thaj Sintongere reprezentantija thaj e gavernoskere autoritetija, leindoj kate vi e advajzoren thaj e konsultacijakere grupon.

Formalno duj kleakere mehanizmij si pe than te sigurinel komunikacija vaš e Romane reprezentantija thaj gavernoskere autoritetija te koordirinel pes i politika vaš Romane butija.

¹²⁶ Dejkadako Dikhipe MK 2010, rigore 55-53.

¹²⁷ Eben Fridman, 8 novmebro 2010.

Majangle si o keribe e pozicijako vaš Ministeri bizo Portfolio savo lela o responsibiliteto vaš e Roma. Oleski buči si te lobirinel e gavernoskere autotiteren, leindoj kate vi e ministerengoro kidipe vaš e Romane butija.

Dujto mehanizmo si o Koordinativno Badani vaš e Dekadakoro implementiribe legardino kotar o Ministeri bizo Portfolio Neždet Mustafa thaj menadžirimo kotar o Deprtamento vaš Dekadakoro implementiribe (MLSP). Kate avena e reprezentatura kotar sa e relevantno institucije phangle e Romencar thaj e Romane CSO. Ciljosar te sigurinel pe koordiniribe maškar sa e ministeriuma involvirime ko Dekadakoro implementiribe, phutrela komunikacija maškar sa e membrura.

E reprezentatura kotar e Ministeriumija involvirime ande Dekadakere aktivitetija dena reportija dži ko Departmento vaš implementiribe ko Akcijakere Planija. Kodo Departmenti kanalizirinela e informacien dži ko Ministeresko Kabineti thaj sa kodola informacije šaj te arakhen pes ki web rigori.

O majpaluno reporto cirkulirimo kotar o Kabineti si kotar o Marto 2010.

91) *Fasilitacija pe interakcija maškar e politikane liderura pe lokalno thaj nacionalno nivelora thaj javeripe maškar e Romengere grupe.*

I iNterakcija maškar e politikane liderura thaj o civilno them reprezentirinela vi o javeripe maškar e Romane grupe thaj nane vužes institucionalizirimi. E themeskiri tendencija si khetanutni konsltacija nekobore lače etablirime CSO-encar save so reprezentirinena javereder Romane grupe.

Javer griža si pe čoroli interakcija maškar e politikane liderura pe lokalno thaj nacionalno nivelu. Kodo si bazirimo uprl na formalno mehanizmija thaj kodoleske kodo fenomeno naj uniformirimo pe sasto them. O Ministeri Mustafa sigende sigurindas jekh Memorandumo vaš Haljovipe pe Dekadakiri implementacija, žutipsar kotar e Komune.

Maškar partijakere tenzije teljarena i kooperacija thaj o konstruktivno dijologo pe sa o nivelora: maškar e lokalitetija vi e centralno institucije; e lokalno konsiloncar; thaj maškar institucije pe centralno nivelu. Bi bahtake naj phurt maškar e politikane akterura. O OSCE thaj javera internacionalno aktorura vazdenas o kapaciteto e Romane reprezentatongo trujal e treningoja thaj vaš konstruktivno kooperacija maškar lende. O OSCE-skoro 2007 projekto *Suporto pe etnikne Roma ande Komuna Šuto Orizari* thaj o NDI-skoro *Treningo vaš e Romane Komunakere Konsilierija*, si lače egzemplija. (dikh Rec.88) Numa, i situacija si gasavi so vi majodorig ulavela e Romane lideron.

92) *Organiziribe sama vaš alusaribaskere kampanje thaj e participacijakoro vazdibe pe Roma sar elektorati ande alusariba.*

Gasave kampanje thaj edukacijakere programija si te informirinen e Romane elektorate te ove lačheder organizirime. E Romane reprezentatnija thaj o civilno them penen kaj e Romani populacija, dikhindoj generalno, khamela glasosko vazdipe.¹²⁸ Gasavi participacija butivar sigurinel pes trujal diskretno thaj na transparentno praktike. Javereder pharipena šaj te arakhen pes maškar e divergencija pali o genipe e manušengp/senzuso/ ko 2002 berš.¹²⁹

93) *Siguripe kaj e Roma so alusarena šaj slobodno te kheren pengi decizija kas ka alusaren.*

¹²⁸ Ministerio bizi Portfolio, Neždet Mustafa.

¹²⁹ Data pe participacija ani elekcija šaj te dikhel oe web rigori kotar e Nacionalno Alusaribaski Komisija (www.sec.mk).

E Roma dena pengere glasora/krle/ vaš e Romane partije, kodolesar sikavena pengiri preferenca vaš e koaliciona pe savi si i Romani partija,¹³⁰ vaj romane kandidatija ko lokalno elekcije. Lač!ho si prendžardo kaj i politikani kampanja maškar e romene komunitetija kerela pes lačeder kodolesar so ka del pes vareso e Romenge, thaj na kodolesar so ka prezentirinel pes olenge politikani platforma. O tikno edukacijakoro nivelu, nanipe pakhi kotar a nakhle elkicije preventimela e Romen te alusran thaj den pengo glaso/voto/krlo/.

Lače praktike ko elkicije našti te phenen pes.

Programija save trubuj te sigurinen lengere hakaja te alusaren/elektirinen/ len sama pe lengere hakaja te alusaren thaj kotare legalno provizije save si involvirime majbuteder kotar internacionalno aktorija. NDI si specifikane aktivno džikote džala alusaribaski kampanja kodolesar so distribuirinela thaj publicirinela materijalo vaš alusaribaskere praktike. Dikindoj e elekcije pe 2008 thaj 2009, e NDI-eskiri mediaki kampanja kerdas vi edukacijako materijalo pe Romani čhib thaj kerde pes vizite ko Romane komunitetija. O OSCE sasas numa cira involvirimo, majbut trujal e kampanja *Romalen Den tumengoro glaso godžasar*, savi so astarelas majbut e Romane džuvlengere elektorate.

94) Leipe aktivitetija te garantirinel pes jekh alusaribaskere hakaja e džuvljake thaj činavipe pe kodo so vakerela pes „ Familijako Alusaribe,,

E procedure baš i e tana kote so alusarel pes pe elekcijakero dive si vužeste definirime thaj e observerura si lačhes trenirime te kheren prevencija ko familijako alusaribe.¹³¹ E praktike so činavena e džuvlengoro hakaj te den pengo glaso/voto/ garavdes sasa pagjerdo pe palune elekcije.¹³²

Pali e bi regulacije ko 2008 parlamentarno elekcije, OSCE SMMS kherdas TV spoto te del motivacija e džuvlengere korkore te alusaren ande Marto 2009 ko prezidentoskere thaj lokalno elekcije. E Romane familije, sar so o NDI phenel, rovena pes vaš kodo kaj e elekcije najlače kerdine.¹³³ O Kherutno Them trubuj te khelel bareder rola upral e observerora thaj upral promoviribe o jekhipa e programosko, dikindoj generalno.

95) Motiviribe e romene thaj e Sintongere populacija te oven buteder aktivne ande publikane servisija, trujalspecijalno aktivitetura te promovirinen pengiri participacija ande civilno servisija.

E principija vaš adekvatno reprezentiribe si o majbaro mehanizmo savo šaj te sigurinel bareder arakhibe buti ande publikane servisija vaš e Roma. O trendo vaš arakhibe buti ande publikane servisija vaš o Roma si pozitivno, vi kodo so e Roma ulavena nauma 2.66% kotar totalno butjakere thana.¹³⁴ Sar so phendino ande Rec. 48 varesave aktivitetija save so promovirime vaš e Romengiri participacija si lače kerdine. Kodolesar so ka bajrakerel pes e Romengiiri edukacija, e Themskoro cilo si te arakhel kleja vaš e Romengo involviribe ande civilno publikano sektoro.

96) Te motivirinen pes e Romengere thaj e Sintongere reprezentantija vaš phutarde thana ande ofisija pe sa e governoskere nivelura.

Džaindij pali e OFA, e minoritetongiri reprezentacija pe elektirime thaj nerisarde pozicije pe sa e nivelura lokheste bajrona. Pe centralno nivelu ano parlamentarno alusariba (2008) e elekcija dije duj parlamentarcura Roma. Jkeh olendar sasa apointirimo sar Ministerio bizi Portfolio. Majdorig, e membrura kotar e romani komuniteta sasa apointirime pe klejakere

¹³⁰ Akanutni koaliciona e gavernoski lela panč romane partije: Romengiri Unija ki Makedonija, Khetanutni Partija vaš Emancipacija, Partija vaš Integracija e Romengi, Demokratikani Unija e Romengi thaj Partija vaš Sasti emancipacija e Romengi.

¹³¹ CSO Most kherdas treningo vaš e lokalno observerura.

¹³² Internacionalno Elekcijakeri Observacijaki Misija, Parlamentarno elekcije-FYROM, 1 Juno 2008.

¹³³ Chris Henshaw, NDI, Inrevjuirimo pe 9 Novembro 2010

¹³⁴ REF „Angljaripe e Romengere Edukacija ande Makedonija,, 2007, rigori 18.

institucije (egzemplo, Teli Ministerio ande Ministerumo vaš Justicija, Direktoro ko Direktorati vaš Zuraripe thaj Promoviribe e Komunitetongere Čhibjengo, Šerutno ande Departmani vaš Koordiniribe thaj Asistiribe ko MLSP, Direktori ko Direktorijati vaš Protektiribe).

E Romengo reprezentiribe pe lokalno gavernoskoro nivelo si limitirimo numa naj vi hasardino. Paše 20 Roma sasa elektirime ande lokalno konsilija ko 2009 berš. Deš thaj štar olendar si ande Komuna Šuto Orizari, Komunakoro Konsili, thaj e javera pe vavere foronde (Kičevo, Gostivar, Debar, Prilep, Madžari, Skoje thaj Kumanovo). Nekobor komune, kote so e Roma kerena buteder sar 2% kotar sasti poplacija na involvirinena romane reprezentanton. I Komuna Šuto Orizari si legardini kotar Šerutno Rom kotar 1996 berš dži adadžives. But elektirime Roma si membrura ko etnikane Romane partije thaj nane but reprezentirime ande majbareder nivelura.¹³⁵

97) *Te zuraren pes thaj te integririne pes e Romane thaj Sintongere individualcija ande decizijakoro keribasko proceso ko Them thaj ko laokalno lokalitetija sar elektirime reprezentantija kotar lengere komunitetija thaj sar themeskere manuša an lengere thema.*

Efektivno inkluzija e romane repreentantongi ande decijakoro keribaskoro procesi ačhovel te ovel buteder zurardino. Olegiri kontribucija si teljardi kodolestar so naj olen but bari eksperienca thaj kapaciteto ande sfera kotar e publikani administracija thaj polikakoro keribe. E internacionalno akterura, leindoj kate vi e OSCE denas fundavne treningoja vaš governiribe thaj adminsitracija (Dikh rec.88) sar vi pe lobiribe thaj politikako angažmani.

Dikhibasar te sigurinel pes bareder efektiviteto thaj involviribe ko decizijakoro anibe thaj keribe pe avutni vrama, e Romane politikane partije astarde aktivno te involvirinen terne thaj educirime partijakere membron. I nevi generacija ktoar e romane aktivistura astarde te involvirinel pe ande decizijako kerib/anib/. Olegiri formacija šaj te ovel suprtirimi kotar NDI-esko trening programo vaš e terne Romane Aktivistura (kotar 2007), vaj trujal romane studentongo involviribe sar moderatorija ande treningoja vaš konselorija (OSCE projekto pe *Supporto vaš etnikane roma ki Komuna Šuto Orizari, 2007*).

98) *Promoviribe e romane džuvljakere participacija ande publikano thaj politikano dživdipe; E romani džuvli trubuj te zorali te šaj te lel participiribe pe jekh baza sar e murša ande konsultativno thaj javera mehanizmija dizajnirime te vazden o aksesi pe sa e areje kotar publikano thaj politikano dživdipe.*

Vi kodo so sasa adoptirimo o avguno Akcijako Plano vaš Statusesko Zuraripe e romane Džuvljako (2008-2010) na dikhela pes varesavo baro progreso pe džuvlengoro participiribe ande publikano thaj politikano dživdipe. E planirime aktivitetija našti te arakhen pes ki praktika. E egzemplija kotar e romane džuvljakoro civilno involviribe sar servantija si limitirime.

I tradicionalno familijakiri rola vi majdorig egzistuil. Kodo si sar rezultato kotar e tikneder šajipena pe romane džuvlja vaš educiribe, tikneder šajipena te arakhen buti thaj crdipe kotar o publikano thaj politikano sakodživeseskoro dživdipe.¹³⁶ Gasave trendija sikavena pes vi pe vavera komunitetija, vi kodo so sasa adoptirimo o Kanuni vaš Jekh Šajipena.

E CSO thaj e internacionalno organizacijengere projektija save so targetirinen specifikani politikani participacija e džuvljako si but čorole/tikne/harne/. O SMMS thaj o projekti pe 2006 berš *Politikano Zuraripe e Romane Džuvljako*, sikavela beneficije kodolesar so 20 džuvlja lele beneficije e projektostar. E projektoskoro cilo sasa te del motivacija kodole džuvlengte te participirinen pe organizirimo komunitetakoro dživdipe thaj decizijako keribe, sar vi ande politikano dživdipe.

¹³⁵ Numa jekh si sar konsiliero ande Kumanovakoro Konsili.

¹³⁶ 2010 EU Progresesko report, rigori 18. MLSP Sektoro vaš Jekh Šajipena thaj UNIFEM, „Vi te rovav man, naj te ovel efekti, 2009.

AP Šero VII – E Roma thaj e Sintura ande Krizakere thaj Pali-Krizakere Situacije

107) Te kerel pes konsultacija e Romencar thaj e Sintoncar kana definirinela pes varesavi kriza te šaj te fasilitirinel pe adekvatno procedure thaj te identificirinel pes specifikane geografikane aree kolendar e našle manuša thaj andre hasardine manuša našle, thaj te sigurinel pes kaj e specifikani Romengi thaj Sintongi situacija si adresirimi.

E telune thaj čačune rigakere Europa afektirinjga o dislociribe kotare šela taj šela Roma našle Kosovatar (1999-2000). Kotar paše 2,000 roma našle manuša¹³⁷ save si gendine ko Them ko agor e 2004-to beršesko. E UNHCR-eskoro reporti phenel kaj 1,559 kejsura vaš azilosko rodipe, našle manuša dikhline gasavi jekh phari situacija¹³⁸ (UNHCR-eskiri definicija). Paše sar 90% olednar si roma Kosovatar. E situacija sas adekvatno prendžrdini kotar e themeskere institucije, save so kerenas kooperacija e UNHCR¹³⁹-esar asstarindoj kotar e vrama kana astardas i kriza.

108) Te sigurinel pes kaj e Romengiri thaj e sintongiri populacija save si pe zorasar dislociribaskiri situacija (našle manuša thaj IDP) si registririme thaj dela pes olenge relevantno dokumentija.

O Kherutno Them adoptirinda adekvatno kanuni pe azilo thaj jekhe vramaki protekcija thaj kanunesar dendino e našle manušenge hakaj pe dokumentura save ka sikaven olengoro statuso sar našle manuša. Džaindoj pali e legalno procedure e našle manušenge sasa dendine ID kartencar pro berš.

E manuša save so ačhile ando them thaj na lije statuso sar našle manuša resline gasave phendine *somnakune karte* save so indicirinena bazično personalno data thaj avibe dži pe fundavne servisija. I procedura vaš dislocirime Roma, sar so si *e našle manuša*, thaj kaskere lila vaš azilo sasa irame, arkhline bareder pharipena. O ofiso savo kerelas e dokumentoncar, so sasa phutardo ando Vizbegovo, paše dži pe Komuna Šuto Orizari, kote so e romane mažoritetija dživdinege. O UNHCR thaje e partnrura ktoar e OSC denas legalno asistencija kodole manušenge.

109) E participacijakere tjema trubuj te siurinen kaj e programija si gasave so promovirinena thaj informirinena e romen thaj e Sinton našle manušen vaš e majdurutne solucije, leindoj kate vi olengere hakaja pe siguriteto thaj lačno iranibe. Gasave programija trubuj te denkonkretno informacija vaš e našle manuša thaj e IDP pe čhib savi so von hačaren.

Strukturirime programija te promovirinen pes gasave informacija na egzistirinela. I repatrijacija zorasar na lijas than. O UNHCR dži akakdijas informacije vaš e opcije vaš e dislocirime Roma. I volontarno repatrijacija ano Kosovo thaj ande Serbija ko 2010 berš astardas 86 manušen, numa olengiri etnikani afilijacija nane prendžardini.¹⁴⁰

E programija save informirinena e našle manušen thaj e IDP arakhena pes ande Šuto Orizari. E Komunitetongere Centrija, dena informacije vaš e fasilitacije khetane e Lole Trušulesar. Gasave informacije cirkulirinena vi trujal o UNHCR savo so vaš kodo kerdas vi romaen medijatoren ande Komuna Šuto Orizari.

¹³⁷ Kodi vorba lela pes ste indicirinel e andre hasardine manušen Kosovatar, bizi te dikhel pes olengoro statusi. Kodola si e manuša save si, sar so phenela o UNHCR „manuša pe save trubuj te lel pes sama,„

¹³⁸ Data kotar e „Nacionalno Strategija vaš e Roma ande Republika Makedonija,„ decembro 2004, rigori 67. Kodo numero lela vi e manušen save so deklaririnena pes sar Egiptjanija vaj Aškalije. O UNHCR dela kumulativno data.

¹³⁹ Kodi kategorija lela manušen saaven naj dindo azilo ande them kote so arakhline pes.

¹⁴⁰ UNHCR-eskiri statistika vaš Nekanutni Jugoslavijaki republika Makedonija, kerdini kotar e UNHCR-esko personal, 18 novembro, 2010.

Varesave forme kotar advokasi organizacija kerdine ande komunitetija: vi kodo so na sine efektivno thaj čoroles organizirimo, e našle manuŝengere komitetija kerdije diseminacija pe informacije vaŝ pengere manuŝa.

110) Siguripe kaj e Roma thaj Sintura našle manuŝa si tretirime sar so phenena e relevantno internacionalno norme thaj standardija vaŝ protektiribe pe jekh na-diskriminacijako drom.

Upral sa e našle manuŝengo tretmano ki linija e relevantno internacionalno normencar thaj standardoncar džala majdorig. O UNHCR reportirinela kaj si varesavo fleksibiliteto kotar e rig e Themski te sigurinel protektiribe ko dislocirime Roma.¹⁴¹ I diskriminacija so sikavela eps mamuj e roma našle manuŝa, naj javereder kotar e diskriminacija so arakhena e kherutne roma.

I butu si pe kodo so e Roma našle Kosovatar dikhena pes sar *naŝle manuŝa pe gasavi situacija*.¹⁴² Kodole manuŝengoo ačhovibe ando them na anela pes dži ko phučibe, numa, kotar javer rig, olen naj aksesu dži pe servisura (sar so si buti, sastipaski sama, khera thaj edukacija). O UNHCR dikhlas bareder rola vaŝ gaverniribe kodolesar so ka delservisija e našle manuŝenge, astarindoj kotar milaj 2011 berŝ. Kodo trubuj te del ŝajipe e našle manuŝenge kotar o Kosovo vi bazično servisija.¹⁴³

111) Te lel pes e ODIHR-eskiri rola ande konfliktongo pharuvipe thaj identificiribe kotar e interveniribe sar so kerela o OSCE HCNM.

Pe kodi vrama, e Kherutno Them arakhela situacija pe savi trubuj te del kehra e manuŝenge Kosovatar sar so sasa 10 berŝ angleder. Isi bare trubujmata vaŝ e solucije. Regionalno metodologije kotar e EU si kate thaj isi vi suportu kotar e OSCE/ODIHR.

112) Te lel pes specijalno sama pe Romengere thaj E Sintongere trubujmata, vaŝ e džuvlja thaj čhavore ande krizakere thaj pali krizakere situacije, specijalno deindoj olenge aksesoo odži pe sastipaski sama, khera thaj ŝkolaripe.

E džuvlja thaj e čhave ande kriza thaj pali krizakere situacije na benefitirinena kotar e specijalno targetirime programija. Vaŝ buteder romane našle manuŝa, i fundavni sastipaski sama si dendi ande Ŝuto Orizari kotar e Lolo Truŝul, so si pokimo kotar o UNHCR.

Džaindij pali e gavernoskiri Strategija vaŝ Integriribe e manuŝengo saven isi statuto vaŝ jekhe vramakere themutne manuŝa, ko 2008 berŝ sastipaski sama sasa dendini trujal o nacionalno sastipasko sitemo. O UNHCR identificirindas varesave hiva ande implementiribe. Olengere ekspertija phenena kaj musaj vi o governo te ovel involvirimo pe kodo sa dži ko 2011 berŝ. E UNHCR-eskere manuŝ phenen vi vaŝ e lačheder thaj kvalitetno sastipaski sama savore manuŝenge thaj vi vaŝ e našle thaj andre hasardine manuŝenge.

E kherra si specifikane problemija. E našle manuŝengere familije, angleder dživdinenas pe kolektivno centrija, akak dži ven pe bilače dživdipaskere kondicije. Akak dživen vi pe privatno khera thaj i renta kodoleske pokinela o UNHCR. I kooperacija so trubuj te ovel majdur maŝkar e UNHCR thaj o them, trubuj te rezultirinel kodolesar so ka keren pes projektija vaŝ khera vaŝ 60 familije dži ko marto 2011 berŝ.

¹⁴¹ Intervju e Vasilevski Vladimiresar, UNHCR Asistentu Program Ofisero, 4 novembro 2010, thaj Nikolovski tihomiresar, UNHCR Asistentu Legalno Ofisero, 18 novembro 2010.

¹⁴² EU-ko Prosesesko Reporto 2010, rigori 22.

¹⁴³ Intervju e Vasilevski Vladimiresar, 4 novembro, 2010.

III. LEKCIJE SIKLILE KOTAR E AVUTNE PRIORITETIJA

So ažutisarda thaj so ačhavdas e implementacija

E analize kotar e sikavdine rezultatura thaj e khovlipena ki implementacija kotar e OSCE AP ande Kherutno Them. Aktivitetija kerdine te pharuvet pes kodo – variriren. Varesave lekcije so siklilem šaj te keren pes majodorig. E identifikacijakiri kleja si peimplementiribe e politikongi thaj e projektongi save khamena te lačharen e romengiri situacija an Kherutno Them thaj planirinela avutne aktivetija.

Faktorija save ka traden o progreso majodorig

1. Inkluzija sa e manušengi save si hemime ande politikongo/projektongo dizajniribe

Te involvirinen pes sa e hemime riga thaj te arakhen pes e Roma-hemime politike savi ka den majodorutni kooperacija thaj dijalogo maškar sa e involvirime akterura.

Kherindoj buti khetanutne vizijasar vaš khetanutne cilura/resarina/ save ka anenn dži pe lačo implementiribe ko politike save astarena e Romen generalno.

E aktivitetija kotar e inkluzivno butjarne grupe phendine ando Akcijako Plano vaš e Dekada pe romengiri Inkluzija ko 2005-to berš, thaj lačo koordiniribe maškar e Nacionalno Koordinacijaki Bučaki Grupa kotar 2007, si lačo egzemplo pe lači praktika (ki linija e AP REC. 4, 88 thaj 90). E konsultacije ande kodo proceso vaš o kanuno pe diskriminacija si vi jekh lačo egzemplo (Rec. 8).

2. Apointiribe e romen ki pozicija pe savi von šaj te keren influenza ande politika

I politika savi so afektirinela e Romen (rec. 4) thaj e šajipena vaš lobiripe, kodolesar so ka sigurinel eps e Roma te čhiven pes ki nacionalno agenda, lena beneficije kotar e Romane reprezentantura thaj kotar e themeskere institucije.

O kreiribe e pozicijako Ministerio save isi responsibiliteto, trubuj te legarel dži pe aksesu ko governoskere khidipena thaj diskusije vaš e themeskoro budžeto. (Rec. 90 thaj 96). Pozitivno egzemplo sar e apointirime Roma šaj te keren influenza pe institucije thaj te sikavel lačo progreso ande edukacijakoro umal (Rec. 68).

3. Motiviribe ktoar e internacionalno akterura thaj partneririba ande programija/projektija thaj vi pe implementiribe thaj evaluacija

I eksperienca kotar e interncionalno akterura thaj e donorura pe trubujimatengo identificiribe, dizajnirindas programija thaj proektija save rezultatija šaj te dikhen pes ki kooperacija e CO-encar. E themeskere autoritetija dena kuražo vaš gasave majodorutne akcije.

E zora so si kerdine dži akak, specijalno ande sfera kotar anglal-školakere aktivitetija kerdine kotar FOSIM, USAID thaj kotar e OSCE (MC Dec 6/08 thaj 8/09). E interncionalno presija kotar e UNHCR thaj o UNICEF specifikane pe proaktivno akcija pe umal e dokumentongo rezultirinda s lače efektoncar (Rec. 87 thaj 108). O partneriribe thaj kapacitetongo vazdipe maškar e internacionalno thaj e nacionalno akterura kerdine pozitivno rezultatura pe implementiribe, khetane e AP rekomandacijencar (PDDaktivitetoncar, Rec. 26 thaj 28). Vazdipe e kapacitetongo (Sumnal, AHRPR) si but kuč ANDE osce-SKIRI MISIJA.

4. Dejbe sama pe roma ande bare politike thaj projektura

Leindoj sama pe Romane butja thaj e Romengi inkluzija sar dukavdine grupe afektirime kotar e themeskere politike thaj proektija naj negativno thaj pherde i hev mashkar lende. E roma ande socijalno inkluzijakere programija trubuj te targetirinen olen thaj na te crden olen pe rig. Progreso vash kodi grupa na trubuj te ovel dujto resarin/ciljo/.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Heidrum Ferrari thaj Samia Liaquat Ali Kahn, „EU finansijaki asistencija ko Balkano, minoritetengi hakajengi grupa, 2010, rigori 27.

Egzemplija kotar lači praktika shaj te arakhen pe ano REC.45(socijalne khera), 48 (publikano butikeribe) 58 (sastipasko sekuripe).

5. Telune aktivitetija

Lejbe sama pe aktivitetija so džana kotar udar dži pe udar thaj direktno involviribe e themeski thaj e Romane organizaciejngi, te shaj te sigurinel pe than thaj kondicije te resen pe e Romane politiki. (Rec.51,69,77).

6. Regionalno kooperacija

Pharuvipe e informaciengo, lače praktikengi eksperienca thaj sikle lekcije šaj te den legaripa ko them. Te si implementiribe, e sastipaskere mediatorija šaj te den beneficije sar so sasa ande Bulgarija kere aktivitetija. (Rec.61).

Majodorig, regionalno kooperacija trujal e granici si relevantno an kodo konteksto pe Roma našle manuša thaj IDP. E IPA kooperacija thaj e programija dena šaipe vaš ketano suporto thaj ekonomikano zuraripe vi socijalno kohezija.¹⁴⁵

Faktorija vash progresu

1. Dataki kolekcija thaj menadžmento

Sa e dimenzije (kanuni thaj diskriminacija, socio ekonomikani situacija, edukacija) thaj javera bukja si negativno influencirime kotar kodo so nanaj lači data. O indentificiribe e arengo te pheren pe e hivaa rodela kotar e Romane komunitetija te kheren buteder aktivitetija. (dikh REC.9,10,15,43,52,63,73,75,77,79,87).

2. Monitoringu thaj evaluacija

Signifikantno progresu si transparentno thaj efektivno monitoringu harnjarela e politikakiiri evaluacija, prioriteja thaj planiribe. Instituciulizirime evaluzacija thaj mehanizmija nane, save so afektirinena i koordinacija maškar e akterura. (Dikh socijalno rec. 11, 50, 84).

3. Institucionalno fremi

O na klaro mandato thaj khetanutni bipakhiv maškar e klejakere institucije save si hemime ande Romane politke (Kabineti e Ministerosko bizo Portfolio thaj o Departamento vaš Implementiribe Nacionalno Strategijako thaj dekadakere Akcijakere Planija) teljarena o efektivnopormoviribethaj e politike relatirime pe roma. Dupliciribe kotar e zora thaj e konfliktura so ikljona kotar e romengo imidžo thaj e linderongo konflikti na anena dži pe situacijako pharuvipe. (Dikh rec 90-91).

4. Koordiniribe

a. Maškar e themeskere institucije

E institucionalno butjarne grupe saven isi responsabiliteto pe romane butja na kerdine efektovno kooperacija. O nacionalno Koordinacijako Badani, so lela e koordinirabaskere aktiviteton na involvirindas sa e relevantno Ministeriumen. Olengere membura ikerena relativno hame pozicije.

O implementiribe pe nacionalno resarina pe roma, rodona buteder zorakotar e publikane institucije.

b. Maškar e them thaj e na-themeskere akterura

E konsultacije lena than numa mashkar e themeskere institucije thaj mashkar nekobor etablirime akterura. Vi kodo si isi normalno sama pe vavera aktivitetija kotar e CSO, o

¹⁴⁵ Bulgaria-FYROM,IPA trujal granicengi kooperacija 2007-2013.

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/09/38&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

departemento ketane e MLSP-esar thaj e javera institucioncar na kerena beneficije pe sa e akterura so implementirinena romane proeuktura.

c. Maškar e nacionalno thaj lokalno nivelura

O koordiniribe maškar e diferentno nivelura katar o gaerno si buteder krucijalno pe decentralizacijako proceso ando them thaj o kompleksno socijalno problemo. Kodoleske ketanutni zor thaj adekvatno koordinirime butja pe nacionalno thaj lokalno nivelora, trubuj te kerel pes vi maj odorig. O komiteto vaš maškar komunitetongere relacije šaj te ovel lačo instrumento te kerel pe sa kodo.

E partiengi afiliacija sikavela i šajutni kooperacija maškar e komune. Kodo afektiringja specijalno e situacija ano Šuto Orizari sostar sasa divergencija maškar e lokalno romane liderura pe lokalno thaj nacionalno nivelu. (dikh rec. 88-91)

5. Kapaciteto

O kovlo kapaciteto ande politikani thaj menadžerongi buti maškar e Romane reprezentatnija ko lokalno nivelu na promovirinela lače e Romane targetirime politiken thaj e proektongo implementiribe. I de centralizacija dikela pes sar šaipe te pharugel pes kodi rola (dikh rec. 88 thaj 97).

6. Fundiribe

O limitirimo fundirime pe romane butija si o majbaro faktoro savo so limitirinela o progreso pe situacijako lačaripe. Vi kodo so isi finansije kotar o them save nae but uče bareder rola kerena e internacionalno akterura save so e Romane tematura vazden pe učeder nacionalno thaj internacionalno agenda.

Sa kodo dikile pes kotar o fundiribe pe palune duj berš kotar 390,000 eura. E hibi so kerdas o Ministeriumi ko fondengoro alociribe si vaver buti.

7. Telder upre metodologija

Dikindor i importanca kotar kreiribe trujalipe savo ka ovel efektivno upral e implementacija e politikongi si vužo resarin/cilo/. Kodola programija šaj te sigurinen pes numa trujal metodologija astarindoj kotar tele dži pe upre:samako vazdipe, informaciengo distriuiribe thaj e javera butij pe lunge vramakere progresija. (dikh rec. 61,77,89,93,98).

8. Hibi ko Romengoro targetiribe

E cilura save khamen integriribe thaj lačeder percepiribe e Romengo ando them rodela akcije pe save ka oven targetirime e na roma. Kodo specijalno si vash e diskriminacijakere tematura thaj inkluzija pe edukacija.

9. Dikhibe pe hame thaj lunge vramakere avipa

Gasavo progreso pe maškarkonektirime butija našt te kerel pes trujal jekh rat. Odoleske trubuj lungeder vrama thaj bareder zor. E limitirime fundija save so šaj te den numa optimalno nivelu kerela prevencija pe kodo te kerel pes lačeder buti.

Sar te džal pes dureder

E statuseskoro reporto pe implementiribe kotar OSCE AP sikavena e kleakere butija pe save trubuja bareder zor, bareder fokuso thaj lačeder implementacijakere mehanizmura vaš majodorutno progreso.

Sa kodola zora trubuj te keren pes vi ande legislacija, specijalno ande anti-diskriminacija thaj e Romengiri efektivno participacija pe publikano thaj politikano dživdipe.

Kodola lačharde implementacijakere mehanizmija rodona bareder koordiniribe maškar sa e akterura thaj pro aktivno angažmano kotar e institucije sar vi efektivno monitoringo thaj evaluacija.

IV. KONKLUZIJE VI REKOMANDACIJE

Konkluzije

Ande e vrama khana buteder OSCE Arei mujarel e konsekvence kotar e na adekvatno politike pe Roma, e Kherutne Thema sikavena e avere themacar lengo mangipe te reljaren jekh thaj jekh nivelo e Osce-ke Akcijake Planesar. O them lošala so si peršo data angluno them so éivela thaj prepindžarela e Romen ande e peski konstitucija, thaj si jekhutno Romano komunakoro šerutno ande e luma. Sar te si o Kherutno them si pionero ande e Romane amalikane societasar. Te pharuvel pes avere vorbenar, trubuj zuralo mangipe/volja pe legaripe thaj trubuj kondicije pe lokalno nivelo. Dži pe 2003, thaj paše dži pe 2005, o them kerdas bareder progreso ande e važno strategije thaj akcijake planija važ e Romani populacija. O astaribe pe Romani Dekada vi inkluzija crdija bare dinamikasar thaj euforija so bud sikade peli tele. Dži adadives si kerdino progreso ande e legislativa, edukacija vi politikani participacija e Romengo ande e them. Akava naj si numa kerdino upral e internacionalno deibe vast, i EU perspektiva thaj e OFA percepcije.

E aktivitetora si kotar i vrama dži ki vrama, naj sistematizacija vi monitoring thaj naj lungo vramako obzervacija. E romano politikako legaripe si ulavdo te shaj efektívno te kerel promocija pe lengere komunako interes. Pe agor bud cera si kerdino te kerel pes mobilizacija vi zuraripe e Romenge, thaj te vazdel pes lengo gindo pe buća so si lenge važno. O resljaripe upral-telaldan te lacharel pes E Romengi situacija ande e kerutno them trubuj te ovel kombinirime e akcijasar pe komunitetako nivelo. Numa pal kodo šaj te ovel zuralo progreso te šaj.

I Romani Dekadaki Inkluzija (2005-2015) si akana maškar. O Kherutno them trubuj te lel e rotaki Prezidencija (Julo 2011). E themes isi Romani Ministerio kaski griža si e Romane buća. Kerdini si elita kotar e teme vi educirime Roma. O zuralipe thaj o kovlipe kotar e nakle akcije si identifikuime thaj si skrinisarde e konkluzije. E šaipena te lel pes benefit pe akanutni situacija thaj o ispidipe e themesko vaš e Romane politike čhi trubuj te oven hasarde.

I internacionalno komuniteta trubuj te del vast pe gasave resljarina. O OSCE thaj e aver organizacije šaj te kelen bari rolja te žutin ande e avutni vrama, vizuelno thaj zuralo progreso te ovel ande e them vaš e Roma. Javutno žutipen kotar e OSCE SMMS, ande e koperacija e avere internacionalno aktorencar, thaj konstantno involbiribe kotar e ODIHIR pe inter-govermentsko nivelo si fundamentalno.

Bareder sama trubuj te ovel éuvdi pe duplo status e themeskoro sar kerutni misija vi sar OSCE participativno Them. Sar gasavi trubuj te lel sama pe lake mangipena te resljarjel e internacionalno dokumentora sar sosi o OSCE AP. Akava rodipasko projekto generalno vi ande e koperacija e MLSP praktično dijas kontribucija te kerel pes akava dokumneto lacheder džando. Vazdindoj akava pozitivno momento, o OSCE ttrubuj te del kontribucija pe vazdipe kotar e multikulturako societa, kote sa e konstitucijekere manuša si egalno involvirime ande e socialno, ekonomikano vi politikano dživdipe.

Rekomandacije

Monitoring, Evaluacija vi Kordinacija

Si dendino rekomandacija kaj o Kherutno Them:

- Te vazdel pesko mangipe vi te del zor te kedel thaj aól realno informacije, desegririme pe etnikani avipen thaj ulavde pe komune, so ka del šaipen pe monitoring kotar e trendija, politikake rezultatija thaj identifikacija pe trubuimatar ande e avutne akcije
 - O popiso/genibe e manushego trubuj te del šaipen te kedel informacije
 - E Themesko Statističko Ofiso saj te kerel kordinacija pe proceso pe kedipe informacije thaj menadžmento. Trubuj te penel so thaj sar te kerel pes khana ka keden pes e informacije ande e relevantno Ministeruimo thaj Institucija
 - Zuralo žutipen kotar e gaverno trubuj te sikavel pes thaj te kerel pes sigurno o zuraribe pe sa e lendine buća.
- Te keren pes regularni vi standardirime mehanizmora pe monitoriribe thaj implemetacija vi rezultatora pe kadale projektora kote si targetirime e Roma pe centralno nivelo⁴⁶
 - O MLSP, MES, MoH, MoTC thaj o Ministeriumo vaš e Kultura trubuj te keren sigurno ulavdes kvartalno e reportija, thaj konsolidirime beršeske reportija vaš e proektenge rezultatija finasirime kotar e themeskero budžeto vaš e Dekada. O datumija vaš e deibe e repotija trubuj te oven vakerde maškar pe beršeko nivelo thaj te oven respektuirime pe vrama.
 - Ande e report trubuj te ovel detalno proektesko dizano, implemetacija thaj evaluacija
 - O pharipena ande e proekteski implementacija trubuj te ovel boldirimi vi analizirimi, e percepcijaja te ulavel I eksperienca e vavere Ministeruimenca thaj plano vaš e avutne akcije te oven maj efektivno.
 - E reportija trubuj te oven kedine ande e jekh dokumento kotar e Kotor kotar e MLSP pe vakerdi vrama. Majimportantno si te legarel pes jekh standardno procedura, odoleja so regularno vi vramaki produkcija kotar e khedime dokuymnetija šaj te resljarel lokeste sako jekh bućarno.
 - E reportija vi e relevantno materijalija trubuj te oven ki vrama arhivirime thaj ande e elektronsko format thaj lokeste te šaj sako jekh bućari kotar e MLSP te resljareL.
 - O dokumneto trubuj te ovel prebićaldo dži pe Ministeresko Kabineto bizi Portfolio thaj te avel publicño ikaldo pe vrama.
 - O Ministerio trubuj te kerel sigurno o zureder monitoring thaj keripaskere mehanizmora, vazdindoj gindo vi ande e avera relevantno Ministeruomora vaš e trubuimatar so trubuj te len pes.
- Te organizirinel regularno khedipena kote so ka kerel pes lafi pe progreso vi avutne akcije so ka oven phendine ano sako jekh trin masekongo reporto.
 - O Nacionalno Kordinativno Badani (vaj revizija korkori peske) trubuj te resljarel pes urgentno pala e reportesko keribe. I agenda thaj e lendine vakeripa pe khedipe trubuj te oven klaro skrinisarde ano drafto thaj adav te cirkulirinel pe sa e relevantno institucije.
 - Trujale mesaja organizirime thaj legarde kotar o Ministerio bizo Portfolio, kote ka len participija vi e relevantno Dekadake Ministrija (vaj lengere Dujto manusha) thaj o Ministro kotar e Finansije trubuj te dzal pali sako kvartalno reporto. O Ministerio trubuj te lel akava shaipen te kerel lobi vash bareder sama thaj vi te arakhel love bash romane programe.

- Te kheren pes mehanizmija vash e monitoring aktivitetija pe lokalno nivelo
 - E elektirime Romane reprezentantora pe lokalno nivelo trubul te oven involvirime ande e regularno evaluacija thaj konsultativno mehanizmora, legarde kotar e Ministeriumo bizi Portfolio thaj e manusha kotar MLSP trubuj te len participacija.
 - RIC trubuj te zurjaren peskere monitoring aktivitetija, te bichalel report ko MLSP vash e komunengo inicijativa. O RIC trubuj te ulavel informacija thaj dzanipe pe neve zakonora vi regulative pe chapterora/šero dendine ande e Strategija vash e Roma.
 - O RIC trubuj pe vrama te del precizno óneskero report vash lengere aktivitetija. O format pe gasave reportora trubul te ovel standardizirimo. Trubuj te sikaven peske kleake aktivitetija pe konkretno bući/area, kote so ka kheren klaro idnetifikacija pe pharipena thaj specifično trubumata ande e lokalno komune so si telal lengi kompetencija.
- Te lel pe telal i sama sa e studije thaj zakonora palik e rekomandacije dendine kotar e internacionalno partnerija, óvindoje andre vi e OSCE.

Dendini rekomandacija e Internacionalno aktorenge:

- Javutne te del pes vast e Kherutne Themeske te lel proaktivno resljaripe ande e khedipe informacije so ka trubuj vash e identifikacija kotar e rezultatora thaj e avutne trubumata pe Romane/targetirime politike.
- Te del pes asistencija e Kherutne Temaske te dikhel pes I situacija thaj e trubumata ande sa e Romane komunitete, ande e koordinacija sa e involvirime manushencar. O OSCE SMMS trubuj te chivel klaro fokuso pe Roma ande pesko involviribe e pesko asisitribaja ando them pe decentralizijako proceso
- Te del pes asistencija e Kherutne Temaske, te rodinga vi ande e koordinacija e intrnacionalno aktorencar sar so si i EU delegacija, ande e elaboracija pe standardizirime forme pe reportingo thaj monitoring proceso pe Dekadake relitirime aktivitetija.
- Te del pes asistencija e Kherutne Temaske pe prioriteto aktivitetija, deipe vast olenge te alocirinen adekvatno resorsija pe planirime proektija
- Te del pes vast thaj asistencija pe e Romane reprezentatonge ande e relevantno Themeski institucija te kherten kooperacija thaj diskusija ande jekh pozitivno klima thaj konstruktivno dijalogo
 - O OSCE thaj vi e aver internacionalno akterija ande e Kherutno Them trubuj te bichalen zuralo mesažo sa e Romane reprezentatongete agorisaren peske personalno thaj politikano ulavibe, majangles ande peske tehničko diskusije
 - I OSCE Misija thaj e aver internacionalno aktorija trubuj te oven panle e proektencar kaso ciljo ka oven e Romanolegariba so ka ispidel vazdipe pakiv, dijalogo thaj profesionalizmo. Gasave projektura šaj te oven óvde andre e aktivitetija pe lačo Legaripasko departamento kotar e Misija, maškar e nakle projektora kotar e divizija pe Vazdipasko Kapaciteto. Frekftentno aktivitetija trubuj te keren pes, thaj e projektura te oven zurale an penge rezultatija. O OSCE trubuj te koordininel peske aktiviteija e NDI-esar thaj e avere aktorencar, te šaj te našel pes kotar e dupliciribe e zorengo.

- Koordinacija, trujal e regularno khediphena, lengero involbiribe ande e Romane programe ande e them, kasko ciljo si maškarutno responsibilitengo ulavibe pe zor vi našovibe kotar e dupliciribe.

Zuraribe e Instituciengo so si odgovorno vaš e Romane buća

Rekomandacije/preporučimo vaš e Kherutno Them:

- Te kerel pes klaro I rolja sakone aktoreške involvirime ande e Romane-relitirime politike, specijalno e Ministereske bizi Portfolio, oleskere kabineteske thaj vi e Kotoreske/oddel vaš Implemetacija pe Nacionalno Stargeija thaj Akcijake Planija kotar e Romani Dekada vi Inkluzija.
 - Majvažno si vazdipe pe konstruktivno dijologo, kasko ciljo si te kerel sigurno adekvatno divizija kotar e kompetencije vi efektivno kordinacija so ka anel benefit e Romane populacijake ande e them
 - Komparativno palal i zor e sakone instituciengo trubuj te ovel astardo ande e godži khana rodel solucije:pe lungo vrama vi zuraribe;manušikane vi lovengo resorso;kapaciteto vi džanela sar;akseso pe ućo_instituciengo nivelu; linko e lokalno aktorencar
- Te ovel olen definirimo save si e trubuiatar e Ministereske olesere Kabineteske thaj e odeleske/uniteske, eventualno resljaribe kotar e internacionalno vaj lokalno institucije te rodel pes treningo vaj aver asistencija te zurarel pes o kapaciteto
- Te len pes telal e sama e profesionalno studije thaj e internacionalno organizacije vaš e bućaribe vi/vaj treningo pe kvalifikuimo personal vaj relevantno institucije

Si rekomandacija/preporučimo e internacionalno akterenge kaj:

- Te den vast e Kherutne themeske te našen kotar e mukipe pe rig e procesora vaš lengo redefiniribe pe institucionalno keripe Romane Politike
- Te del pes asistencija e Kherutne themeske ande e proceso pe arakibe kompetencije ande e sakojekh institucija.
 - O OSCE trubuj te arakhel zurali solucija jekh thaj jekh e principosar “Vaš Roma, E Romencar, Kotar e Roma”.O Romano legaribe si klejo pe legitimiteto thaj zuralipe ande e neve instituciengo so ka kerel pes.
 - O OSCE thaj I internacionalno komuna na trubuj te den propozicije vi solucije sar von khamen e Ministereske vaj e Odeleske/uniteske kotar e MLSP
 - O OSCE vi i internacionalno komuna trubuj te del vast vaš e dijologo maškar e instutcije, deindoj tehnićko godži vi ulavipe egzamplora katar e laće praktike
- Te del pes asistencija thaj ulavipe pe lengori eksperienca džanibe-sar te zuranen o kapaciteto thaj efektivno e instituciengo, te keren koperacija e avere relevantno organizacijencar

Rekomandacije kotar OSCE-ko AP Implementacija

Maribe mamuj o Rasizmo thaj I Diskriminacija

Si dendo rekomandacija e Kherutne Themeske:

- Te zurarel pes o mangipe te avel ande zor I legislatija pe Anti-diskriminacija vakerindoj ko pozitivno momentumo kreirimo kotar e leibe e zakono vash prevencija vi protekcija kotar I diskriminacija
 - Trubuj te sikhavel pes ande sa I arei , ćuvindoj andre e javutne servisija, edukacija, sastipe, media.
 - Legislativaki implementacija, procedure thaj diklini sankcija si trubujmata te kherel sigurno kaj I legislatija šaj te ovel opstrukcija pe (AP Rec. 8, 17; MC.DEC 8/09)
- Te kherel pes sigurno vi efektivno bućl e komisijaki pe Prootekcija mamuj I diskriminacija thaj te den pe olake e resursija so khamena pes.
 - I Komisija trubuj te ovel pro aktivno ande e anibe rodipena/investigacija.
 - I KOrmisija trubul te bućl ko jekh transparentno, detalno thaj transparentno thaj te del report regularno pe relevantno institucije.
 - I Komisija trubuj te vazdel kotar e starto klaro thaj sistematikano kedipe informacije, monitoring thaj evaluacijake mehanizmora (AP Rec. 11)
- Te kherel pes sigurno kaj o zakono pe Bilovengo Legalno Zutipen resljarena sa e kovle manušas kaske pes khamel I bilovengi legalno asistencija kerindoj I kfalifikaciaki kriteria klaro thaj resljardi. (AP Rec. 18)
- Te kherel pes sigurno kaj o javutnipe, vi I romani populacija si informirime vaš lengere hakaja thaj procedure ande e area pe Anti-diskriminacija (AP Rec. 8-10, 18-19)
- Te lel pes buvli akcija te marel pes I diskriminacija thaj o stereotipija mamuj e Romani populacija, kotar e buvleder diskriminacijake buća ande relevantno strategije thaj proektija (sar:ćororipe, edukacija) (AP Rec. 8, 36, 58, 61, 67, 73, 76, 110; MC.DEC 6/08)
- Te del pes vast vash kooperacija mashkar e Policija, Romane reprezentatntora thaj CSO te shaj te vazdel pes phurt mashkar e Policija vi e Themeskere manusha. O ciljo trubul te avel o haćaripe kaj I Policija si serviso e themutnenge. (AP Rec. 26, 28, 30, 31)
- The del pes vast e formacijenge thaj bućarnenge kotar e Romane žurnalistija te resljaren o pluralism thaj te arakhen e stereotipora ande media. (AP Rec. 37)
- Te resljarel pes I media pe Romani ćib te del informacije thaj te vazdel o gindipe mashkar I Romani populacija e bukhenge so si olenge importantno (sar: registracija, anti-diskriminacijaki legislative, stipendijake shaipena, aksesos pe servisoro) (AP Rec. 36, 61, 92)

Si dendino rekomandacije e internacionalno aktorenge:

- Te del pes vast e Kherutne Themeske trujal e javutne vakeriba, te keren adopcija pe lengi zor te lel pes andre e legislatija pe anti-diskriminacija.
- Monitoring thaj specijalno ande e angluni faza, anibe ko zor e Anti-diskriminacijakiri legislative thaj e komisijako aktivitetos, kasko ciljo si asistencija e kherutne themeske so ka phenel varesavo kovliba ande e starto. (AP Rec. 21-22)
- Te džal pes dureder thaj buhleder an lengoro involviribe ande e sukcesivno vazdipe/pakhiv aktivitetura kote ka involvirinel pes I policija, I romani komuna thaj e civilno societake reprezentatura. Dureder o OSCE PDD involviribe ande e CAG vi LPC diskusije te del pes olenge vast. (AP Rec. 33)

- Te zurarel pes thaj te ćivel pes o treningo pe manushikane hakaja vi etika ande e policija sar vi ande e intervencija ande kejsura kotar o violenca mamuj e Roma.
- Te vazdel pes o profesionalismo thaj o kapaciteto kotar I Romani ćibjakeri media, praktićno pe Romani ćibesko departamento ando javutno serviso kotar I MRTV, kasko ciljo sit e del informacije bash I Romani populacija vash buća panle olencar. (AP Rec. 42)

Socio-ekonomikane buća

Rekomandacije dendine e Kherutne Themeske:

- Te len pes andre buhle programija so ka adresirinen pes e inter-relitirime buća sar so si o kher, bućaripe, sastipe vi edukacija. Koordinacija thaj ketanipe mashkar e sa e aktora panle e bućencar kotar e ćororipe thaj socijalno inkluzija so ka trebel te ispidel pes. Praktićno o kherutno them trubuj te zorarel i kooperacija mashkar e aktorija ande e akala arei.
 - Imunizacija vi edukacija
 - Sastipasko sektoro (daj thaj ćavo) vi registracija/ ID provizija
 - Edukacija vi Bućaripe
- Te zuralel pes o kapaciteto ande e šeltero vaš e manuša pe vulica ande e Ljubanci thaj Čićino Selo vi te vazden pes programora adekvatno te adreserinen pes e buća e manušenje (o kherutno nasulipe, manušíkano kino-bikinibe, kriminaliteto, sastipe edukacija vi vaver)
- Rodipe pe zurale solucije pe buća pe substandardo kheribe vi familienge pe vulica (AP Rec. 43, 46)
- Te lel pes sama vi dureder pe promocija pe egalno reprezentacija ande e javutno bućaripe kerindoj sigurno kaj e Roma so resljarena e kriterie si involvirim (AP Rec. 46, 95)
- Te lel pes sama pe drom laćeder te targetirinen pes o Roma khana keren pes e butikeripaske programora/projektora
- Te lel pes sama vaš laće kondicije (te phenas agorisardi primarno edukacija) ande e kejsora vaš e vokacijakere treningora/zanimanja si bud tele
- Vazdipe kampanje te pharuvel pes i informacija pe butikeripaske šaipena thaj programija thaj te vazdel pes o gindipe pe butikeripaske buća
- Te vazden pes butikeripaske proektija kasko ciljo si e Romane džuvlja vajle ngo involbiripe ande e bareder butikeripaske projektora vaš edžuvlja (AP Rec. 51)
- Te vazden pes aktivitetija ande e tereno te šuvel e Romen ande e projektora kasko ciljo si legalizacija e biznisenge kotar e kali ekonomija (AP Rec. 52)
- Te kerel pes sigurno kaj o draft zakono vaš e Sastipasko siguripependino ande e novembro 2010 negativno sikavela pes e kovle grupenge, ćuvindoj andre e Romen (AP Rec. 58)
- Te kerel pes sigurno adekvatno love si dendine vaš e implementacija kotar e klejake prioritetija programora ande e sastipaski area ande e 2011 (Romane Sastipaskere Medijatorija)
- Harnaripe ande e dezajniripee proektengo vi implementacija so si rezultato kotar e naleibe love trubuj te aven adresirime pe vrama vi love te preinarel e aver aktivitetija kotar so o Roma ka resljaren benifito pe vrama (AP Rec. 61)
- Vazdindoj, e asistencijaja kotar e internacionalno akterija, o kedibe e informaciengo te oven monitoririme vi e registracija e themeutnengo imunizacijago statuto.
- ERomane medijatorija trubuj te den asistencija e Ministeriumoske vaš e sastipa te kerel sigurno kaj e Roma thaj e ćavora si arakle thaj vakcinirime. Specijalno sama trubuj te del pes pe ćavora pe vulica, ćavore bizi dokumentacija thaj sastipaso aksesos, ćavore so na džana ande e škola.

Dendino sar rekomandacija e internacionalno aktoreng:

- Te del pes vast e Kherutne themeske te lel andre buvle resljariba pe socio-ekonomikane buća relitirime e Romane populacijaja
- Te del pes vast e Kherutne Themeske te zuralel pes o vazdipe gindo pe teren kasko ciljo ka ovel te laćaren pes e kondicije pe laći programengi implementacija kasko fokuso si e socijalno inkluzija.
- Te lel pes andre o draft zakono pe ilegalno khera, sotr ubuj te ćivel andre adekvatno kerimatar so te kerel pes e Romane mahalencar.
- Te zuralel pes o lokalno komunako kapaciteto sar te den rodipe thaj sar te menadžiniren e proektora pal ki infrastruktura ande e Romane komune
- Vi dureder te del pes asistencija e KHERutne themeske e leibajak otar e OFA-sar sar egalno reprezentacija ande e javutni administracija

Edukacija

Dendino sar rekomandacija e Kherutne Themeske;

- Te vazden pes realistišno kerimatar vać e Romene šavorengero aksesu pe edukacija, leindoj sama pe lengi socio-ekonomikani dimenzija kotar e edukacijako aksesu (AP Rec. 77)
- Te dikel pes i akanutni situacija e Romane chavengi soske na džan ande e škola thaj so de si avrijal olatar, te vazden pes buvle programija te kerel pes lafi pe prioriteto buća, kote so involvirinen pes sa e relevantno nacionalno vi internacionalno aktorija (AP Rec. 69, 75, 77, 80)
- Te len pes e kerimatar te vazdel pes i sama thaj te teljarelpes o numero e Romane ćavengo so na džan ande e ćkola trujal e formalno edukacija, a na trujal o dikibe pe finalno berša pe primarno edukacija (AP Rec. 69, 75, 77, 80)
- Te adisirinel pes trujal buvli vi urgentno strategija o buća e ćavencarso si pe vulica, so trubuj te ovel le;specijalno socijalno bućara vi Romane medijatora sasti vrama bućasar; te vazden pes programora te integririnen pes e ćavore ande e formalno edukacija thajte kerel pes sigurno
- Te vazdel pes o kapaciteto e diveseskere grižake -centrora so trubuj:te ćivel specijalizirime socijalno bućara vi romane mediatorija so ka keren bućisas ti vrama, te vazden pes programora te integririnen e ćavoren ande e formalno edukacija thaj ka kerel sigurno lengo avipen;te adresirinel sa e socijalno, edukativno, psihološko, thaj sastipaske buća so astarena pes akale ćavencar.
- Te vazdel pes buvlo thaj zuralo aksesu so ka stopuil akava fenomeno , kedipaja adekvatno edukativno kampanja vaš sa e doŠalipa maŠkar e dada daj, eš avore thaj pe sa relevantno themeske institucije (AP Rec. 75, 77, 78)
- Dikipe ande e mehanizmora e Komisijake savi lela griža pe konfirmacija vaš ćavengero transfero ande e škola vaj klasora e ćavenge e specijalno trubuijamata
- Te len pes Romane sikljara, pedagogora vaj socijalno bućara ande e rodipe so ka del garancija thaj ćaćuni procena/dikhibe pe ćavengi ćaćuni edukacijakere trubuijata.
- Mehanizmora vaš e prepućipe pe ćavorengere specijalno edukativno trubuijatar trubij te aven prezentirime.O leibe/naćibe pe gasave mehanizmora trubuj te avel regurlarno, percepcijaja pe re-integracija e ćavorengeri ande e meinstrem edukacija te buteder na trubu jspecijalno edukativno buća/objektora (AP Rec. 67, 73)
- Čibjakerii sistematizacija vaše Romane ćave ande e avgo klasa (AP Rec. 75-76)
- Vi dureder o fokuso te ovel pe edukacija ande e hurdelina, buvljarindoj o ućaripe ande e them (AP Rec. 75; MC.DEC 6/08 and 8/09)
- Laćeder vi pe vrama implementirime programora, gindindoj pe drom so ka ćinavel e regularno opstrukcije vaš implementacija(najibe kordinacija, ćuvibe zor ande e komune administrativno kasnibe/naj pe vrama) (AP Rec. 75, 84)

- Te kerel kordinacija peske programocancar e CSO-a thaj e donorencar te našel pes kotar e dupliribe, te kerel pes sigurnoo maksimum uçaribe ande e identifikacija e manušengi so ka len o benifit thaj te ulaven pes e majlaće praktike
- Te kreirinel pes mehanizmo pe sistematično reporto thaj te informirinen pes sa e interesentora an lenge aktivitetija thaj rezultatija. Periodično koordinativno khedipe astardo kotar o Direktorijato, šaj te ovel adekvatno solucija
- Te zuralel pes e autoritetengo kapacitetok otar e Direktorijato, so šaj te legarel i kordinacija, monitoring vi deibaske godži pe funkcije pe multikulturaki edukacija
- Te involvirinen pes e Romane reprezentatora ande e čibjakero unito/odelo/kotor kotar e Konsileria e Direktorietsar e, BDE-sar vi e Theskere Edukacijakere Inspektorijatea (AP Rec. 68)
- Te lel pes decizijaki akcija kasko ciljo si te laćarel pes i edukacija pe multikulturalizmo, kerindoj klaro obligacija e sikljavnenge te keren promocija pe maškarutno respekto thaj te adresirinen epizode kotar e diskriminacija, segregacija vi stereotipija ande e klaso (AP Rec. 71, 75)
- E vazdipasko fokus o te ovel integririmi edukacija ande e edukacijakero sistemi
- Focus on the development of integrated education in the education system
 - Te čuven pes elementija kotar e elektivno predmetengo kurikulum, e komunaki kultura vi istorija -reletirime tematora, ande e regularno obligaciono kurikula savoreng, mukindoj i studija vi i čhibjaki komponenta sar elektivno predmenti(AP Rec. 71)
- te stimuliren pes e terne Roma so agorisarde škola te len sikljaribaski profesijavi te motivirinen e sikljaren te len andre neve siklajripaske reslajrina (AP Rec. 75)

Dendino sar rekomandacija kaj e internacionalno aktoren;

- Te del pes vast e Kerutne themeske, trujal e javutne vakeripena thaj pragmatično deibe godži, te vazdel ćaćuni multikulturalno edukacija, so ka del bareder sama pe maškarutno haćaribe, manušikane hakaja vi pozitivno aspekto pe sa e turlije etničko kompozicija ande e them
- Te del pes vast a Kerutne themeske te laćarel pesko menadžmento pe vrama te kerel i implementacija peske programenge vi mangipa/obligacije
- Te keren pes džanla-sar resljardi e relevantno institucienge involvirime ande e edukacijako sektoro ande e Kherutno Them (AP Rec. 86)
- Vi dureder te džal pes e angluno-servisesar e sikljareng panle e trening aktivitetencar
- Te del pes vast e Kherutne themeske ande e informaciengo khedipe, deindoj e monitoring informacije pe edukacija bazirimo pe etnikano avipen

Participacija ande e Javutno vi Politikano Dživdipe

Dendino sar rekomandacija e Kherutne Themeske:

- Te avel pes proaktivno ande e registracija thaj deibe personalno dokumentija e romane populacijake
- O genavibe e manušengo ande e 2011 šaj te lel pes sar šaipen te vazdel pes o gindipe pe registracija maškar e Romane komunitete thaj te kerel pes identifikacija e manušenge so naj len dokumentacija
- I Rekomandacija dendininkotar e multi-agencijaki bućarni grupa pe prevencija thaj arakibe solucija ande e kejsora kote so e manušen naj ID(sar na-deibe mangin pe nadomestok/uće pomimatar thaj sankcije,institucionalno rolja) šaj te oven lendine telal i sama bizi avutno kasnibe/na ki vrama kerdine (AP Rec. 87)
- Leibe andre regulacije so ka keren prevencija pe ilegalno praktike maškar e elekcije, so duj khana džal i kampanja thaj khana dela bes o avazi/glaso (AP Rec. 92-94)

- Te del pes vast pe kooperativno klima maškar e reprezentatora kotar e diferentno politikane partije oe sa e gavernoske nivelija (AP Rec. 88, 90-91)
- Te bajrovel i kordinacija maškar e lokalno thaj nacionalno nivelu kotar e gverno, vazdindoj integririme strategije so klaro ka araken skurto-vramake prioritija, arakindoj alokacije vi ro esponsibiliteta/odgovornost pe sako jekh aktoro ande e socio-ekonomikane politike panle e Romane populacijaja (AP Rec. 88, 91)
- Te del pes vast vaš e dijologo maškar e Komunako Komiteto vi Inter-etnikani Relacija, e percepcijaja pe chuvepe andre prioritija thaj griže e komunege sakana telal e -reprezentacija and e Komunako Konsilo (AP Rec. 88)
- Te chiven pes o CSO-ske aktivitetija pe lokalno nivelu ande e regulno konsultacije, ispidindoj paruvipen pe laće praktikevi leindoj sama pe reprezentacija pe turlije kotar e Roamni komuniteta ande e them (AP Rec. 88, 89, 91)

Dendini rekomandacija e internacionalno aktorenge:

- Te del pes vast e Kherutne Themeske te lel andre proaktivno startegija te den pe e Romenge personalno dokumentija (AP Rec. 99)
- Vi dureder te čuvel pes zor, ande e kordinacija e avere relevantno aktorencar ande e elekcije monitoring, kerindoj sigurno kaj i kampanja si fer thaj si transparentno proceso (AP Rec. 103)
- Te zuralen pes lengeri alusaribaski edukacijke aktivitetija so ka keren sigurno kaj e Romani populacija lela gindo kotar e lungu vrama benifito pe slobodno vi fer elekcije pe lengo komunako zuraripe (AP Rec. 101)
- Te lačaren pes e aktivitetija kasko ciljo si vazdipasko kapaciteto e Romane partiengo, korkori pe rig kotar e avera etničko partije so šaj te rodel asistencija, te del pes lenge te len participacija efektivno ande e keribe decizija, e respektosar pe demokratično principija bichalindoj/deindoj oleni ki populacija (AP Rec. 105)
- Te ispidel pes o dijologo maškar e Romane reprezentatora kotar e turlije politikano avipen vi personalno divergencije, vakerindoj o institucionalno karakteristike kotar e olengeri pozicija
- Aktivitetija pe vazdipake kapacitetija, simularno e OSCE-a thaj NDI-eja treningora kedine ande e nakli vrama, šaj te oven adekvatno nastan/khedipe te vazdel phurt vi pakivali konfrontacija maškar e elektirime Romane reprezentatora

Roma ande eKrizja thaj Post-Krizaki Situacija-Našle Manuša

Dendini rekomandacija e Kherutne themeske:

- Te kerel pes bareder resposibiliteta sar te kerel pes buči e naše manušencar thaj interno naše manušencar, sikljindoj kotar e UNHCR-ske resljariba, percepcijaja pe zurale resljariba pe buča ande e avutni vrama (AP Rec. 109, 112)
- Te kerel pes te del pes e romenge jekh thaj jekh servisoro sar o UNHCR dijas
- Te kerel pes koperacija e UNHCR-ja vi avere relevantno aktorencar te del pes e dislocirime Romenge adekvatno statuso vi dokumentija (AP Rec. 107)
- Te zuralel pes i koperacija maškar e vavera thema ande e regiono vi ,khana trubuj te rodel pes asistencija kotar e ODIHIR vi kotar e vavera aktorija ande e deibe vast e paše themendar te den sigurno iranibe thaj lungu vramake solucije be naše Roma kotar e Kosovo (AP Rec. 109)

Dendini rekomandacije e internacionalno aktorenge;

- Te del pes vast pe kordinativno regionalno resljariba te keren sigurno pe lungu vrama zurale solucije, sigurno iranibe, pe naše roam kotar e Kosovo (AP Rec. 114, 116)

REFERENSE:

Konstitucija kotar e Republika Makedoniaj Oficijalno Gazeta kotar e Republika Makedonija no. 52/91.

Genibe e manuŝengo ande e Republika Makedonija berš2002 Šaj te araken pe:

http://www.stat.gov.mk/english/glavna_eng.asp?br=18

Europako Konsilo informacije pe:

http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/archive/documentation/strategies/statistiques_en.asp

UNHCR, Internacionalno Konvencija pe Eliminacija Pe sa e forme kotar e Rasaki Diskriminacija. Šaj te arakel pest: <http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm>

Zakono pe Antidiskriminacija ande e Republika Makedonija, no. 50/2010.

Zakono pe pharuvipen vi amandmano pe Kriminalno Kodo kotar e Republika Makedonija Oficijalno Gazeta, no. 114/2009.

UN OHCHR (2007), Sklućimo/Andine Obzervacije-Lendino tela i sama kotar e reportija kotar e Themeskere riga telal o Artiklo 9 kotar e Konvencija;Nekanutni Jugoslovensko Republika Makedonija, CERD/C/MKD/CO/7.

Europako Kris pe manuŝikane Hakaja, KEJSO KOTAR JASAR v. I NEKANUTNI JUGOSLOVENSKO REPUBLIKA MAKEDONIJA (APLIKACIJAJA no. 69908/01); KEJSO KOTAR E SULEJMANOV v. THE NEKANUTNI JUGOSLOVENSKO REPUBLIKA MAKEDONIJA FORMER (ApLIKACIJAno. 69875/01);KEJSO DZELADINOV VI VAVER v. NEKANUTNI JUGOSLOVENSKO REPUBLIKA MAKEDONIJA araken pe:

http://www.coe.int/t/DGHL/Monitoring/Execution/Themes/Roms/Roma_en.asp

Romane Hakaja Forum Arka (2010), Roma Monitor- Situacija pe Romane hakaja ande e Makedonija 2009-2010, Araken:

<http://www.arka.org.mk/Final%20Raport%20print%20form.pdf>

OSCE, Komunakero Policaengo Rodipen 2010.

Ministeriumo vaŝ o bućaripe vi Socijalno Politika (2005), “Romani Strategija kotar e Republika Makedonija”. Araken pe:

http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/strategija_romi.pdf

Phutard Societako Instituto (2010), “Noj Informacije - Naj progresos, Khedine informacije ande e thema Participantora ande eROAMni Dekadaki Inkluzija 2005-2015”. Araken pe:

http://www.edumigrom.eu/sites/default/files/field_attachment/news/node-17841/OSI_No-data-no-progress-country-reports_2010.pdf

Komisija pe Europake Komunitete (2009), NEKANUTNI JUGOSLOVENSKO REPUBLIKA MAKEDONIJA 2009 Progresko Reporto. Araken pe:

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/mk_rapport_2009_en.pdf

Themesko Departmento (2010), 2009 Manuŝikane Hakajengo Reporto: Makedonia. Araken pe : <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2009/eur/136044.htm>

- Ombudsman kotar e Republika Makedonija (2009), Beršesko Reporto 2009. Araken pe: http://www.ombudsman.mk/comp_includes/webdata/documents/Annual%20Report-2009.pdf
- Europki Komisija (2010), Nakanutni Jugoslovensko Republika Makedonija 2010 Progresesko Reporto. Araken pe: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf
- Phutardo Societako Instituto Roma Initiatives (2010), O drom pe Progreso? Europaki Unijaki vi Romani Inkluzija ande e Čaćuno RigeskoBalkano. Araken pe: <http://pdc.ceu.hu/archive/00006297/01/pathways-progress-20100402.pdf>
- Puterdo Societako Instituto(2007), EU Monitoring vi Advokasi Programo.
- Butikeripaski Servisno Agencija kotar e Republika Makedonijaj, informavija te arakel pest: www.avrm.gov.mk
- Ombudsman kotar e Republika Makedonija (2010), Studija PE implementacija vi rekomadacija pe adekvatno egalno reprezentacija vi diskriminacija
- UNICEF vi e Themeski Statistikako ofiso(2007), Multiplicirimo Indikatoro Klaster Rodipen 2005-2006. Araken pe: http://www.childinfo.org/files/MICS3_Macedonia_FinalReport_2005_Eng.pdf
- Ministeriumo vaš e Edukacija, Direktorato pe Vazdipena thaj Promocija pe Edukacija e Čibjenge ande e Komunitete(2010), Akanutni Situacija ande e Primarno Edukacija e Studentonge kasko avipen si kotar e Etnikane KOMune ande e Republika Makedonija
- Ministeriumo pe Edukacija vi Rodipen (2009),Phundro upral e Integririmi Edukacijaj ande e Republika Makedonija
- OSCE, Berš, Kontakto, Percepcija; Sar e škola kerela relacije maškar e etnikumija. Araken pe: http://www.osce.org/skopje/item_11_42650.html
- Donald Bisson (2010), Dikhibe e Kapacitetengo ande e Romane Informativno Centrija te den Bi lovengo Legalno zutipen ande e Romane Komune.
- UNICEF (2009), Multikulturizmo vi Inter-etnikani Relacija ande e Edukacija. Araken pe: http://www.unicef.org/tfymacedonia/Study_ENGsm.pdf
- UNICEF, Romane éavore – Studija pe bariere ande e Edukacija ande e nekanutni Jugoslovensko Republika makedonija Araken pe: http://www.unicef.org/ceecis/Roma_Children.pdf
- Fondacija phutardi Societa Makedonija(2010), Analize kotar e Implementacija pe romani Čhib vi Kultura sar izborni predmeti. Araken pe: <http://soros.org.mk/dokumenti/FIOOM-Jazik-i-kultura-na-Romite-ANG.pdf>
- Nacionalno Romano Centrum (2010), Lil vaš prevencija vi protekcija kotar i diskriminacija ande e dukacijako sistemo ande e Republika Makedonija
- Romano Edukacijako Fondo (2007),Edukacijako vazdipa/anglunipe e Romengo ande e Makedonija – Themesko dihibe thaj e Romano Edukacijakro Fondesar Strategijake Direkcije. Araken pe: http://www.romaeducationfund.hu/documents/Macedonia_report.pdf

Joanna Laursen Brucker, Romane áve – Studija pe bariere ande e Edukacijakere resljarina ande e Nekanutni Jugoslovensko Republika Makedonija(UNICEF’s Paiergi Seria, “Avrijal kotar e ávengeri škola ande e Centralno thaj Istikani Europa thaj khetanutnobarvalipa ande e Khorkorutne Thema”)

europako Konsilo, Roma thaj Pirutne. Araken pe:

http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/archive/documentation/strategies/statistiques_en.asp

Nacionalno Elektoralno Komisija, informacija te arakel pe www.sec.mk

UNDP (2006), Nacionalno Kovlipasko Repoto ande e Makedonija.

OSCE/ODIHR (2008), Internacionalno Elekcije Observacijaki Misija, Anglal Parlamentarno Elekcije – FYROM, Vakeribe pe Prelimenamo Arakibe vi Konkluzije.

Instituto pe Socijalno Pharuvipen (2010), MK Dekadako Dikibe 2010. Araken pe:

http://www.insoc.org.mk/publications/DW_MK_2010_EN_1.pdf

Ministeriumo vaš o Bućaripe vi Socijalno Politika Sektoro vaš e Egalno Šaipena viUNIFEM (2009),Vi pali te rovvavman, naj te ovel efektno

Heidrun Ferrari vi Samia Liaquat Ali Kahn (2010), EU Finasisko Asistencija pe ČaČune rigesko balkano: Minoriteto-fokusirimo dikhibe kotar e CARDS thaj IPA, Minoritetengo Hakajengi Grupa Internacionalno

Bulgaria-FYROM IPA Trujal o granici koperacijako programo2007-2013. Araken pe: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/09/38&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>. (Accessed on 18 December 2010).

Giorgia Demarchi

Leindoj i diploma pe Internacionalno Relacije thaj Historija kotar e Londoneski Škola pe Ekonomikane thaj Politikane Rodipena (2003-2006), kote so voj vazdijas baro intereso pe istorija thaj politika ande e Teluni thaj Istikani Europa, Giorgia Demarchi kerdas praktikum ande e Europaki Komisijaki Delegacija ande e OSCE Viena. Odori, voj avilas pashe e EU eksterno relaciencar pe stuktura tja e politike, i misija thaj i bući ande e OSCE, thaj e buća pe demokratizacija pe manuškane hakaja releteirime specijalno pe Balkano. Gelindoj ande e Kosovo te ovel kotor katar e think thank vaš e skurto vrama evalucijako proekto pe kovle grupe (džuvlja thaj e ruralno komune) sas o avutno logično pundro anglal vać e lako avutno akademikano rodipen.

Voj irisar das pes ande e Bari Britanija, kote so astardas i M. Philip diploma pe Rusijake thaj Istikane Europake Studije, kasko fokusos si pe Teluni Istikani Europa. kotar e Oxford Univerzitetu (St Antoni Koledžo, 2009) E teze vaš e Kosovako statuso ikaldas vi e provizije reletirime e minoritetencar thaj lenge hakaja, korkori pe rig pe rodipen ande e EU-ako buvljaripe ande e Čaćuni Rigeski Europa, deindoj lake kompeticije ande e politikane analize reletirime e geografičko areaja sar vi o olakero čibjakere džanibaja kotar e lokalno nivelo. Akava andas lake te avel majangle kotor kotar e Instituto pe Relacije ande e Zagreb sar vizit analizatoro thaj pal kodo te ikalel avri akdemsko artiklo ande e EU publikacija panli e Kroacijajakere EU akseseja (Decembro 2010)

Ande e OSCE-ski Misija ande e Skopje, voj resljardas peski peršo bući panli e Romane bućencar, dži kaj resljas laćo haljovibe pe socijalno vi politikani situacija ande e regiono, sar vi o rodipen vi analitičko džanibe ande e nakli edukacija vi thana.